

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛЮЛЬЧУК НАТАЛІЯ МИХАЙЛІВНА

УДК 347.44

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДОГОВІР ПРО НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ
В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

08 – «Право»

081 – «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Н. М. Люльчук**

Науковий керівник: **Бурлака Ольга Станіславівна**, доктор юридичних
наук, професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Люльчук Н. М. Договір про надання правничої допомоги в цивільному праві України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021.

Дисертація присвячена дослідженню особливостей та правової природи договору про надання правничої допомоги у цивільному праві України.

Досліджено теоретичні, правові та методологічні засади договору про надання правничої допомоги у цивільному праві України.

У відповідному контексті встановлено, що історичні етапи становлення інституту правничої допомоги відповідають стадіям позадоговірного і договірного регулювання надання правничої допомоги, як-от: давньоруський період історії України; період перебування території України під владою інших держав; радянський період історії України; період становлення і розвитку незалежної Української державності; період демократичного реформування в Українській державі.

Визначено, що правнича допомога – надання правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. Водночас, правничі послуги – надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в суді, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації тощо.

Встановлено, що у контексті процедури укладання договору про надання правничої допомоги у країнах ЄС у більшості європейських країн

стадія оферти та її акцептування має свою специфіку, адже для правників вважається неприпустимим клопотати про клієнтуру. Крім того, найчастіше оферті передують перемовини правника з потенційним клієнтом як попередня стадія, у процесі якої на правника покладається низка обов'язків, від виконання яких залежить можливість існування договору як такого.

Досліджено правову природу договору про надання правової допомоги.

Обґрунтовано, що за своєю юридичною природою договір про надання правничої допомоги є оплатним договором про надання послуг. Ця модель цілком відповідає характеру послуг правника й оплатним засадам правовідносин. У випадку здійснення юридичних дій від імені клієнта до відносин сторін також застосовуються правові норми, що регулюють відносини представництва.

Договір про надання правничої допомоги визначено як договір, за яким правник зобов'язується надати клієнтові, який має певний юридичний інтерес у вирішенні проблемної правової ситуації, професійне юридичне сприяння у формах, передбачених чинним законодавством, а клієнт зобов'язується сплатити правникові винагороду за надану допомогу.

Аргументовано, що договір про надання правничої допомоги є каузальним, оплатним, консенсуальним, фідучіарним та двостороннім. Договір про надання правничої допомоги хоча і не є публічним, але, водночас, може містити елементи публічної оферти.

Зроблено висновок про те, що договір про надання правничої допомоги, за загальним правилом, укладається в письмовій формі. Винятком з цього правила є випадки, якщо клієнт невідкладно потребує надання правничої допомоги, а укладення письмового договору за конкретних обставин є неможливим (за таких умов раціональним є встановлення для сторін обов'язку щодо наступного письмового оформлення договору у найближчий можливий строк, при чому до моменту такого оформлення підтвердженням факту укладання договору є сама поведінка сторін, яка

засвідчує їхню волю до настання відповідних правових наслідків, в тому числі й мовчазна згода).

Встановлено, що сторонами договору про надання правничої допомоги є правник та клієнт. Обов'язковою ознакою правника як сторони договору про надання правничої допомоги є наявність кваліфікації спеціаліста або магістра, який має повну вищу освіту за спеціальністю «право» («правознавство»). Безпосереднім виконавцем договору про надання правничої допомоги, який передбачає представництво іншої особи в суді (крім випадків, передбачених законом), а також захист від кримінального обвинувачення, може бути виключно адвокат (адвокатське об'єднання чи бюро). Залучення виконавцем договору про надання правничої допомоги інших кваліфікованого правника або інших фахівців може здійснюватися у випадку, якщо залучення співвиконавців передбачено договором. Договір про надання правничої допомоги може передбачати участь декількох осіб як клієнтів, однак за умови, що їх інтереси не є взаємно виключними.

Досліджено порядок укладення, зміни, припинення та розірвання договору про надання правничої допомоги, а також відповідальність за порушення його умов.

Обґрунтовано, що договір про надання правничої допомоги припиняється: належним виконанням; за наявності обставин, які не залежать від волі сторін (неможливість виконання, поєднання в одній особі боржника та кредитора, смерть сторони, ліквідація юридичної особи); шляхом розірвання. При цьому для договору про надання правничої допомоги не є характерним припинення зобов'язання шляхом зміни суб'єктного складу, переводу боргу (уступки права вимоги), зарахування, новації, прощення боргу і відступного тощо.

Встановлено, що порушення зобов'язання з надання правничої допомоги виконавцем (послугонадавачем) можуть полягати у здійсненні: неналежних дій (перевищення ввірених повноважень, наданні неправдивої

інформації, вчинення незаконних дій, неправомірне утримання документів тощо); недосконалому здійсненні належних дій (невикористанні наданих повноважень, незалученні необхідних ресурсів, незастосуванні професійних навичок і знань, пропущенні процесуальних строків, ненаданні, невитребуванні необхідних документів, важливої інформації, невжитті належних заходів до вирішення спору тощо).

Визначено, що критеріями оцінювання якості правничої допомоги, слід вважати: доступ до правничих послуг (планування надання послуг, надання доступної інформації про послуги, безоплатність правничих послуг, заборона на дискримінацію у наданні послуг); обсяг послуг, в тому числі можливість спрямування до інших послугонадавачів, якщо цього вимагають інтереси клієнта; управління діяльністю з надання правничої допомоги (належні процедури фінансового і кадрового менеджменту у юридичних особах, що надають правничу допомогу); задоволення потреб і запитів клієнтів (надання інформації клієнтам, конфіденційність і захист персональних даних клієнта, гарантії якості правничої допомоги у випадках, коли для надання окремих правничих послуг залучаються треті особи); система покращення якості правничої допомоги (розробка і впровадження служби прийому скарг та відгуків клієнтів, постійне вдосконалення систем управління якістю тощо).

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків: у науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових розвідок у сфері цивільного права; у законотворчій діяльності – в процесі оптимізації цивільного законодавства України та інших держав; у правозастосовній діяльності – під час розгляду і вирішення цивільних справ, що виникають із цивільних правовідносин; в освітньому процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право та процес» та «Актуальні проблеми договірного права», а також при підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів.

Ключові слова: правнича допомога, правничі послуги, договір про надання правничої допомоги, правник, адвокат, клієнт.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Люльчук Н. М. Поняття та сутність договору про надання правничої допомоги. Науковий вісник публічного та приватного права. 2019. № 4. Т. 1. С. 123–128.
2. Люльчук Н. М. Щодо історичної генези інституту правничої допомоги в Україні. Науковий вісник публічного та приватного права. 2019. № 3. Т. 1. С. 55–62.
3. Люльчук Н. М. Європейський досвід цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги. Підприємництво, господарство і право. 2019. Випуск № 5. С. 47–55.
4. Люльчук Н. М. Договір про надання правничої допомоги у механізмі реалізації права людини на правову допомогу. «Visegrad Journal on Human Rights». Випуск № 2. С. 58–64.
5. Люльчук Н. М. Неякісне надання правничих послуг, як підстава цивільно-правової відповідальності. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 3. С. 18–24.
6. Люльчук Н. М. Особливості укладення договору про надання правничої допомоги. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 2. С. 48–53.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Люльчук Н. М. Становлення інституту правничої допомоги за часів Давньої Русі та Литовсько-Руської держави. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Мішкольц, Угорщина. 19–20 квітня 2019 року). С. 21–24.

8. Люльчук Н. М. Правова природа надання правничої допомоги. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, Україна. 17 травня 2019 р.). С.141–144.

9. Люльчук Н. М. Форма договору про надання правничої допомоги. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, Україна. 10–11 серпня 2018 р.). С. 25–28.

10. Люльчук Н. М. Сторони договору про надання правничої допомоги. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, Україна. 15–16 лютого 2019 р.). С. 41–45.

11. Люльчук Н. М. Засади укладення, зміни та припинення договору про надання правничої допомоги. Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, Україна. 31 січня – 1 лютого 2020 р.). С. 26–32.

SUMMARY

Liulchuk N. M. Legal Aid Provision Agreement in Civil Law of Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 081 "Law". - National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2021.

The thesis is devoted to the research of features and legal nature of the agreement on rendering legal aid in the civil law of Ukraine.

The author studies the theoretical, legal and methodological principles of the agreement on the provision of legal assistance in the civil law of Ukraine.

In the relevant context, it is established that the historical stages of formation of the institution of legal aid correspond to the stages of non-contractual and contractual regulation of legal aid, such as: the Old Rus period of Ukrainian history; the period when the territory of Ukraine was under the rule of other states; Soviet period of Ukrainian history; the period of formation and development of independent Ukrainian statehood; period of democratic reform in the Ukrainian state.

It is determined that legal aid means the provision of legal services aimed at ensuring the realization of human and civil rights and freedoms, protection of these rights and freedoms, their restoration in case of violation. At the same time, legal services mean: providing legal information, advice and clarification on legal issues; preparation of applications, complaints, procedural and other legal documents; representation of interests of the person in court, other state bodies, local governments, before other persons; ensuring the protection of a person from prosecution; providing assistance to a person in ensuring a person's access to secondary legal aid and mediation, etc.

It is established that in the context of the procedure for concluding an agreement on the provision of legal aid in EU in most European countries, the stage of the offer and its acceptance has its own specifics, because it is considered

unacceptable for lawyers to apply for a clientele. In addition, the offer is often preceded by negotiations between the lawyer and the potential client as a preliminary stage, in the process of which the lawyer is assigned a number of responsibilities, the implementation of which provides for the possibility of the contract as such.

Thesis author studies the legal nature of the agreement on the provision of legal aid.

It is substantiated that by its legal nature the contract for the provision of legal aid is a paid contract for the provision of services. This model is fully consistent with the nature of the services of a lawyer and the payment basis of legal relations. In the case of legal action on behalf of the client to the legal rules governing the relationship of representation apply to the relationship of the parties.

Agreement on the provision of legal aid is defined as a contract under which a lawyer undertakes to provide a client who has a certain legal interest in resolving a problematic legal situation with professional legal assistance in the forms provided by applicable law, and the client undertakes to pay a fee to the lawyer.

The thesis provides arguments that the agreement on the provision of legal assistance is causal, paid, consensual, fiduciary and bilateral. Although the legal aid agreement is not public, it may contain elements of a public offer.

It is concluded that the agreement on the provision of legal assistance, as a general rule, is concluded in writing. Exceptions to this rule are cases where the client urgently needs legal assistance, and the conclusion of a written contract in these specific circumstances is impossible (in such circumstances, it is rational to establish an obligation for the parties to create a subsequent written contract in the shortest possible time, and until this agreement is confirmed by the fact of concluding the contract - the very behavior of the parties, which testifies to their will to the occurrence of the relevant legal consequences, including tacit consent serves as a confirmation of agreement).

It is established that the parties to the agreement on the provision of legal assistance are a lawyer and a client. A mandatory requirement for a lawyer as a party to a contract for legal aid is the qualification of a specialist or master who has a complete higher education in the field of law ("jurisprudence"). Only a lawyer (law firm or bureau) may be the direct executor of a contract for the provision of legal aid, which provides for the representation of another person in court (except in cases provided by law), as well as protection against criminal charges. The executor of the agreement on rendering legal aid may involve another qualified lawyer or other experts in case the involvement of co-executors is provided by the agreement. A legal aid agreement may involve several persons as clients, but provided that their interests are not mutually exclusive.

The author studies the procedure for concluding, amending, putting on hold and terminating an agreement on the provision of legal aid, as well as liability for violation of its terms.

It is substantiated that the agreement on the provision of legal aid may be terminated: by proper performance; in the presence of circumstances that do not depend on the will of the parties (impossibility of performance, combination of the debtor and the creditor in one person, death of the party, liquidation of the legal entity); in case of contract termination. And the agreement on the provision of legal aid is may not be terminated of the obligation by changing the subject composition, transfer of debt (assignment of the right of claim), novation, debt forgiveness and assignment, etc.

It is established that the violation of the obligation to provide legal aid by the executor (service provider) may consist in the implementation of the following: improper actions (exceeding the authority, providing false information, committing illegal acts, illegal retention of documents, etc.); imperfect implementation of appropriate actions (non-use of the given powers, non-involvement of necessary resources, non-application of professional skills and knowledge, omission of procedural deadlines, non-provision or non-request of necessary documents,

important information, failure to take appropriate measures to resolve the dispute, etc.).

It is determined that the following criteria for assessing the quality of legal aid should be considered: access to legal services (planning the provision of services, providing available information about services, free legal services, prohibition of discrimination in the provision of services); the scope of services, including the possibility of referral to other service providers, if required by the interests of the client; management of legal aid activities (proper financial and personnel management procedures in legal entities providing legal aid); meeting the needs and requests of clients (providing information to clients, confidentiality and protection of personal data of the client, guaranteeing the quality of legal assistance in cases where third parties are involved in the provision of certain legal services); system of improving the quality of legal aid (development and implementation of client complaints and feedback services, continuous improvement of quality management systems, etc.).

The practical significance of the obtained results lies in the use and possibility of use of the developed proposals and conclusions: in research work - during further scientific research in the field of civil law; in legislative activity - in the process of optimization of civil legislation of Ukraine and other states; in law enforcement activities - during the consideration and resolution of civil cases arising from civil legal relations; in the educational process - in the teaching of disciplines "Civil Law and Procedure" and "Actual problems of contract law", as well as in the preparation of relevant teaching materials.

Keywords: legal aid, legal services, legal aid agreement, lawyer, attorney, client.

LIST OF PUBLICATIONS OF THE APPLICANT ASSOCIATED WITH THE TOPIC OF THE THESIS

Research papers where main research results of the Thesis have been published:

1. Люльчук Н. М. Поняття та сутність договору про надання правничої допомоги. Науковий вісник публічного та приватного права. 2019. № 4. Т. 1. С. 123–128.
2. Люльчук Н. М. Щодо історичної генези інституту правничої допомоги в Україні. Науковий вісник публічного та приватного права. 2019. № 3. Т. 1. С. 55–62.
3. Люльчук Н. М. Європейський досвід цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги. Підприємництво, господарство і право. 2019. Випуск № 5. С. 47–55.
4. Люльчук Н. М. Договір про надання правничої допомоги у механізмі реалізації права людини на правову допомогу. «Visegrad Journal on Human Rights». Випуск № 2. С. 58–64.
5. Люльчук Н. М. Неякісне надання правничих послуг, як підстава цивільно-правової відповідальності. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 3. С. 18–24.
6. Люльчук Н. М. Особливості укладення договору про надання правничої допомоги. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 2. С. 48–53.

Research papers certifying the approbation of the results of the Thesis:

7. Люльчук Н.М. Становлення інституту правничої допомоги за часів Давньої Русі та Литовсько-Руської держави. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Мішкольц, Угорщина. 19–20 квітня 2019 року. 21–24 с).

8. Люльчук Н. М. Правова природа надання правничої допомоги. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, Україна. 17 травня 2019 р.). С.141–144.

9. Люльчук Н. М. Форма договору про надання правничої допомоги. Міжнар. наук.-практ.конф. (м. Одеса, Україна. 10–11 серпня 2018 р.). С. 25–28.

10. Люльчук Н. М. Сторони договору про надання правничої допомоги. Міжнар. наук.-практ.конф. (м. Львів, Україна. 15–16 лютого 2019 р.). С. 41–45.

11. Люльчук Н. М. Засади укладення, зміни та припинення договору про надання правничої допомоги. Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи. Міжнар. наук.-практ.конф. (м. Дніпро, Україна. 31 січня – 1 лютого 2020 р.). С. 26–32.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	17

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ, ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

1.1. Стан наукової розробки питання цивільного-правового регулювання надання правничої допомоги та методологія проведення дослідження	25
1.2. Еволюція цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги в Україні.....	42
1.3. Міжнародний досвід цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги.....	57
Висновки до Розділу 1.....	81

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

2.1. Поняття, сутність та форма договору про надання правничої допомоги.....	84
2.2. Сторони договору про надання правничої допомоги.....	114
2.3. Зміст договору про надання правничої допомоги.....	136
Висновки до Розділу 2.....	152

РОЗДІЛ 3. УКЛАДЕННЯ, ЗМІНА, ПРИПИНЕННЯ ТА РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЙОГО УМОВ В УКРАЇНІ

3.1. Укладення договору про надання правничої допомоги.....	154
3.2. Зміна, припинення та розірвання договору про надання правничої допомоги.....	167
3.3. Відповідальність сторін за договором про надання правничої допомоги	192
Висновки до Розділу 3.....	218
ВИСНОВКИ.....	223
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	231
ДОДАТКИ.....	261

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГПК України –Господарський процесуальний кодекс України

ЄС, Євросоюз –Європейський Союз

КК України –Кримінальний кодекс України

КПК України –Кримінальний процесуальний кодекс України

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ЦК України –Цивільний кодекс України

ЦПК України –Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Дотримання прийнятих на себе Україною міжнародно-правових зобов'язань відповідно до положень Загальної декларації прав людини 1948 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року передбачають, зокрема, гарантування права людини на правову допомогу та створення належного механізму його реалізації. Відповідно, право на правову допомогу закріплено й Конституцією України.

Відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Водночас, у деяких нормативно-правових актах (Законі України «Про безоплатну правову допомогу» та Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») використовується інший термін – «правова допомога». 15 грудня 2017 року у процесуальному законодавстві України було запроваджено суттєві зміни, які, серед іншого, передбачають введення в дію аналогічного до конституційно-визначеного поняття – «правнича допомога», а також встановлюють гарантії щодо здійснення права учасників судового процесу користуватись такою допомогою.

Правова природа правничої допомоги, а також договорів, що становлять підставу для надання такої допомоги, вже тривалий час є темою для наукових дискусій серед правників країн Європейської спільноти, які опікуються, передусім, питаннями професійної правничої допомоги. Внесення до Конституції України змін, які закріплюють євроатлантичний вектор геополітичних спрямувань нашої держави, а також гарантування кожній особі права на професійну правничу допомогу зумовлює актуальність проблематики цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги, в тому числі у контексті аналізу відповідного європейського досвіду.

Серед науковців, які досліджували проблематику надання правничої допомоги, можна відзначити: М. Антоновича, О. Бандурку, О. Банчука, Є. Бову, Т. Варфоломееву, Т. Вільчика, І. Гловацького, Ю. Грошевого, А. Джуську, В. Демиденко, М. Демкову, А. Дубинського, С. Калинюк, О. Крушницьку, В. Маляренко, М. Михеєнко, П. Павліша, В. Попелюшко, С. Сафулько, О. Святоцького, М. Сірого, О. Скакун, М. Теплюка, Р. Титикало, Ю. Тодику, Ю. Федьковича, С. Фурсу, М. Чубатого, Ю. Шемшученко, В. Шибіко, В. Шкарупу, О. Юшкевича тощо.

Однак, не зважаючи на цілу низку наукових доробок, на сьогодні не достатньо дослідженою лишається проблематика договору про надання правничої допомоги як підстави виникнення відповідних правовідносин, що зумовлює необхідність постановки та розв'язання наукового завдання, яке полягає у формуванні теоретичних узагальнень щодо юридичної природи та змісту договору про надання правничої допомоги, а також розробленні науково обґрунтованих пропозицій щодо оптимізації цивільно-правового регулювання зазначеного правового інституту.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр. (затверджений наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275), а також відповідає Основним напрямам наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2012–2017 рр. та Плану науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт НАВС на 2017 рік.

Мета і завдання дослідження відповідно до предмета та об'єкта дослідження. *Метою дослідження є виявлення особливостей та правової природи договору про надання правничої допомоги у цивільному праві України.*

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- проаналізувати стан наукової розробки питання цивільного-правового регулювання надання правничої допомоги та визначити методологію проведення дослідження;
- простежити еволюцію цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги в Україні;
- проаналізувати міжнародний досвід цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги;
- сформулювати поняття, визначити сутність та форму договору про надання правничої допомоги;
- надати характеристику сторонам договору про надання правничої допомоги;
- визначити зміст договору про надання правничої допомоги;
- дослідити порядок укладення договору про надання правничої допомоги;
- встановити підстави зміни, припинення та розірвання договору про надання правничої допомоги;
- визначити види та форми відповідальності сторін за договором про надання правничої допомоги;
- розробити пропозиції щодо оптимізації норм цивільного законодавства України у контексті правового регулювання договору про надання правничої допомоги.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, які виникають між правником та клієнтом у зв'язку із наданням правничої допомоги.

Предмет дослідження – договір про надання правничої допомоги.

Методи дослідження ґрунтуються на законах діалектики, розроблених на їхній основі теорії пізнання, що поєднує в собі загально-філософські, загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Так, теоретико-прикладна частина дослідження здійснювалась із застосуванням комплексу

загальнонаукових методів: індукції та дедукції – для зіставлення окремих наукових понять і категорій («правовий» і «правничий», «правнича послуга» і «правнича допомога» тощо) (*підрозділи 1.1–1.3, 2.1–2.3*); аналізу та синтезу – для визначення сутності та змісту цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги в сучасних умовах, оцінки вітчизняного та іноземного досвіду в цій сфері, формулювання правових засад удосконалення цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги (*підрозділи 1.1–1.3, 2.1–2.3, 3.1–3.3*); аналогії та компаративістики – для поглибленого дослідження цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги в Україні та зарубіжних країнах, вироблення шляхів його вдосконалення (*підрозділи 1.1–1.3, 2.1–2.3, 3.1–3.3*); тлумачення – для удосконалення понятійного апарату дослідження (*підрозділи 1.1–1.3, 2.1–2.3, 3.1–3.3*).

Зі спеціальних методів під час дослідження використано: історичний – для простеження становлення цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги в Україні та наукових поглядів у зазначеній сфері (*підрозділи 1.1–1.3*); системно-структурний – з метою аналізу стану цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги, вітчизняного й зарубіжного досвіду в цій сфері (*підрозділи 1.1–1.3, 2.1–2.3, 3.1–3.3*); порівняльно-правовий – під час порівняння норм цивільного права України, зарубіжного законодавства, міжнародних нормативно-правових актів у сфері надання правничої допомоги (*підрозділи 1.1–1.3, 2.1–2.3, 3.1–3.3*); логіко-семантичний – для уточнення понятійного апарату (*підрозділи 1.1–1.3, 2.1–2.3, 3.1–3.3*); системно-функціональний – для дослідження правового статусу сторін договору про надання правничої допомоги (*підрозділи 2.1–2.3, 3.1–3.3*); соціологічний і статистичний – у процесі вивчення кількісних та якісних параметрів, що вказують на необхідність покращення цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги, характеризують його стан в Україні в цілому (*підрозділи 2.1–2.3, 3.1–3.3*); прогнозування – з метою формулювання пропозицій щодо оптимізації цивільно-правового

регулювання надання правничої допомоги (*підрозділи 3.1–3.3*).

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших у науці цивільного права комплексним дослідженням договору про надання правничої допомоги. У результаті проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано, а також додатково аргументовано низку наукових положень і висновків, які виносяться на захист, зокрема:

у перше:

доведена доцільність уніфікації (незалежно від специфіки правового статусу професійного правника, який виступає стороною договору про надання правничої допомоги) підстав для надання правничої допомоги, а також форми договору про надання правничої допомоги, порядку його укладання, зміни та припинення (розірвання), й поширення відповідних норм не лише на адвокатську діяльність, але й на всю сферу надання правничих послуг;

виокремлено критерії оцінювання якості правничої допомоги, як-от: доступ до правничих послуг (планування надання послуг, надання доступної інформації про послуги, безоплатність правничих послуг, заборона на дискримінацію у наданні послуг); обсяг послуг, в тому числі можливість спрямування до інших послугонадавачів, якщо цього вимагають інтереси клієнта; управління діяльністю з надання правничої допомоги (належні процедури фінансового і кадрового менеджменту у юридичних особах, що надають правничу допомогу); задоволення потреб і запитів клієнтів (надання інформації клієнтам, конфіденційність і захист персональних даних клієнта, гарантії якості правничої допомоги у випадках, коли для надання окремих правничих послуг залучаються треті особи); система покращення якості правничої допомоги (розробка і впровадження служби прийому скарг та відгуків клієнтів, постійне вдосконалення систем управління якістю тощо);

обґрунтовано висновок про те, що договір про надання правничої допомоги є єдиною підставою для надання правничої допомоги;

удосконалено:

наукове уявлення про історичні етапи становлення інституту правничої допомоги, а також їх співвідношення із стадіями розвитку цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги в Україні. Встановлено, що історичні етапи становлення інституту правничої допомоги відповідають стадіям позадоговірного і договірного регулювання надання правничої допомоги;

розуміння правничих послуг як надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в суді, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації тощо;

наукове положення про те, що за своєю юридичною природою договір про надання правничої допомоги є оплатним договором про надання послуг;

висновок про доцільність застосування до правовідносин, які виникають на підставі договору про надання правничої допомоги, норм Закону України «Про захист прав споживачів» у контексті застосування такого способу захисту цивільних справ та інтересів як відшкодування моральної (немайнової) шкоди;

дістали подальший розвиток:

розуміння правничої допомоги як надання правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення;

наукове судження про те, що договір про надання правничої допомоги хоча і не є публічним, але, водночас, може містити елементи публічної оферти;

наукові підходи до оцінки страхування професійної відповідальності правників, зокрема адвокатів, як засобу належної реалізації зобов'язань за договором про надання правничої допомоги;

науковий висновок про те, що множинність суб'єктів у договорі про надання правничої допомоги допускається за умови, що їх інтереси не є взаємно виключними.

На підставі наведених положень розроблено низку пропозицій щодо оптимізації цивільного законодавства України, зокрема пропонується викласти у новій редакції статті 26, 27 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» та доповнити главу 63 Цивільного кодексу України параграфом 2 – «Договір про надання правничої допомоги».

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків:

- у науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових розвідок у сфері цивільного права;
- у законотворчій діяльності – в процесі оптимізації цивільного законодавства України та інших держав;
- у правозастосовній діяльності – під час розгляду і вирішення цивільних справ, що виникають із цивільних правовідносин;
- в освітньому процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право та процес» та «Актуальні проблеми договірного права», а також при підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дисертаційного дослідження оприлюднено на п'яти міжнародних науково-практичних конференціях: міжнародній науково-практичній конференції «Нові завдання юридичної науки в Україні та країнах ЄС» (м. Мішкольц, Угорщина.

19–20 квітня 2019 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України»(м. Одеса, 7 травня 2019 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання правової теорії та юридичної практики»(м. Одеса, 10–11 серпня 2018 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 15–16 лютого 2019 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Дніпро, 31 січня, 1 лютого 2020 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (305 найменувань на 30 сторінках) та 2 додатків (на 11-ти сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 272 сторінки, із них основного тексту – 229 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ, ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

1.1 Стан наукової розробки питання цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги та методологія проведення дослідження

Дотримання прийнятих на себе Україною міжнародно-правових зобов'язань відповідно до положень Загальної декларація прав людини [1] Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [2], Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. [3] тощо передбачає, зокрема, гарантування права людини на правову допомогу та створення належного механізму його реалізації. Відповідно, право на правову допомогу закріплено й Конституцією України.

02 червня 2016 р. Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [4] було змінено ст. 59 Конституції України – слово «правову» замінено словами «професійну правничу». Тож на сьогодні ст. 59 Конституції України має наступний вигляд: »Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» [5].

З урахуванням викладеного, набуває непересічної актуальності питання про те, в чому полягає юридична природа правничої допомоги та яке правове підґрунтя вона має, а також в чому полягає специфіка цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги.

З приводу стану наукової розробки питання цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги слід зазначити, що дослідженню

питань реалізації права на правову допомогу присвячені наукові праці таких вчених, як: М. Антонович, О. Бандурка, О. Банчук, Є. Бова, Т. Варфоломеева, І. Гловацький, Ю. Грошевий, М. Демкова, А. Дубинський, В. Маляренко, М. Михеєнко, В. Попелюшко, С. Сафулько, О. Святоцький, М. Сірий, О. Скакун, Р. Титикало, Ю. Тодика, С. Фурса, М. Чубатий, В. Шибіко, В. Шкарупа, О. Юшкевич та багатьох інших дослідників – фахівців із загальної теорії права, конституціоналістів, цивілістів, представників інших галузей права, історичної науки тощо.

Зокрема, необхідно згадати присвячені дослідженню конституційного права на правову допомогу праці вчених-конституціоналістів: Р. Гринюка, А. Джуської, В. Демиденка, Б. Калиновського, Н. Камінської, А. Колодія, П. Недбайла, В. Опришка, В. Погорілка, С. Прилуцького, О. Скрипнюка, П. Стецюка, М. Теплюка, Ю. Тодики, Ю. Шемшученка, Ю. Шрамко, у яких знайшло розвиток вчення про невід’ємне право людини й громадянина на правничу допомогу.

В. Андрусів, А. Бірюкова, Т. Варфоломеева, Є. Васьковський, Т. Вільчик, В. Гончаренко, І. Гловацький, Ю. Грошевий, А. Дубинський, О. Жуковська, Я. Зейкан, М. Ісаков, А. Козьмініх, В. Маляренко, М. Маркуш, О. Михайленко, А. Молдован, В. Молдован, В. Нор, В. Попелюшко, С. Сафулько, О. Святоцький, М. Сірий, Л. Таций, О. Філонов, Н. Хмелевська, В. Шибіко та ін. присвятили свої дослідження питанням становлення, розвитку і функціонування адвокатури як самоврядного інституту, спеціально створеного для надання правничої допомоги, яка має професійний характер.

Питанням надання правничої допомоги у кримінальному процесі приділяли увагу у своїх працях такі науковці, як: В. Адаменко, Ю. Аленін, С. Альперт, М. Бажанов, О. Баулін, О. Бойков, М. Гродзинський, Ю. Грошевой, Н. Дрьоміна, О. Михайленко, М. Михеєнко, Т. Омельченко, І. Петрухін, М. Погорецький, М. Полянський, В. Савицький,

Ю. Стецовський, М. Строгович, В. Трофименко, Л. Удалова, О. Шило, М. Шумило, Ю. Янович тощо. Натомість на питаннях надання правничої допомоги у цивільному процесі переважно зосереджувались дослідження таких вчених, як І. Андронов, А. Андрушко, О. Антонюк, М. Балюк, С. Бичкова, Ю. Білоусов, Н. Бондаренко, С. Васильєв, І. Ємець, В. Заборовський, В. Заботін, В. Комаров, В. Кройтор, Л. Литовченко, Д. Луспеник, Я. Мельник, Ю. Неклеса, Ю. Прут, Н. Сакара, Г. Світлична, С. Фурса, Ю. Червоний, М. Штефан, М. Ясинок тощо.

З іноземних авторів, які опікувались проблематикою надання правничої допомоги, необхідно відзначити дослідження німецьких цивілістів: Д. Медикуса, Б. Боргманн та Ф.-Дж. Рінше; іспанських авторів: Х. М. Берналя, А. С. Антуніано, М. Пас Еспіноса Алехос, Х. М. Осанте, А. Церіменді Ізла, М. Т. Вінеелас Заїнос, К. Фернандес, І. Морено-Тапія, М. Валя, Г. Вальдекаса, К. Тобенваса, Х. Пуї Бруто, Р. дель Росаль Гарсія, Е. Хіля, М. Рініо, Р. Муллерата; бельгійських учених-адвокатів: П. Демолі, І. Бруларда й М. Тронкосо, а також С. Гібенса; праці французьких авторів – М. Молло та І. Пертека, британців – Д. Гарета, Д. Мейстера, Н. Ендрюса, а також працю норвезького юриста Г. Нердрума.

З часів здобуття Україною незалежності було проведено низку дисертаційних досліджень з проблематики надання правничої допомоги. Далі розглянемо найбільш знакові з них у контексті нашого дослідження.

Так, у 2001 р. у своєму дисертаційному дослідженні Г. Галущенко досліджував норми міжнародних договорів України про правову допомогу в цивільних справах, а також норми законодавства України, присвячені регулюванню правовідносин з «іноземним елементом» [6].

Дисертаційне дослідження Т. Омельченка, завершене у 2004 р., було спрямоване проблематиці конституційного права особи на правову допомогу на досудових стадіях кримінального процесу [7].

У дисертації Р. Титикала у 2009 р. були розглянуті теоретико-правові

проблеми реалізації захисної функції юридичної допомоги в адміністративно-деліктному процесі [8]. Того ж р. Є. Бова присвятив своє дисертаційне дослідження питанням організації безоплатної правової допомоги в Україні [9].

У 2012 р. А. Грушицький розглянув у своїй дисертації проблеми реалізації права на правову допомогу особами, засудженими до позбавлення волі [10]. Також у 2012 р. було проведене дисертаційне дослідження і М. Стаматіною, якою аналізувалися питання організації діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу [11].

У 2013 р. були завершені наступні дисертаційні дослідження: дисертація В. Ісакової, де розглядалися поняття, особливості й гарантії права на правову допомогу [12]; дисертація В. Личко, у якій аналізувалися поняття та види правової допомоги у загальнотеоретичному аспекті [13]; дисертація Н. Хмелевської, у якій досліджувалися теоретичні й нормативно-прикладні основи забезпечення правової допомоги адвокатом в Україні [14].

У 2016 р. побачила світ дисертація П. Павліша, предметом дослідження якої стала цивільно-правова характеристика договору надання юридичної допомоги за законодавством України. Ця дисертація стала першим у вітчизняній науці спеціальним комплексним дослідженням цивільно-правового регулювання договору про надання юридичної допомоги, на основі якого було обґрунтовано нові наукові положення та розроблено пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання у цій сфері [15]. За результатами дослідження автором сформульовано висновок про те, що договір про надання юридичної допомоги має низку особливих рис, які відрізняють його від багатьох подібних зобов'язань, зокрема характеризується специфічним предметом (дії з надання кваліфікованої юридичної допомоги спрямовані на реалізацію, охорону та захист прав та інтересів особи), суб'єктним складом (з одного боку, виконавцем, яким виступає саме фахівець у галузі права, та, з іншого боку, замовником –

фізичною або юридичною особою, яка потребує юридичної допомоги) та фідучіарним характером (тобто особливою фідучіарною довірою сторони, яка потребує юридичної допомоги, та особи, яка таку допомогу надає).

Крім того, П. Павліш вважає, що запровадження на законодавчому рівні положення щодо обов'язковості представництва інтересів особи в суді лише адвокатом є недоцільним внаслідок наявності певних об'єктивних та суб'єктивних факторів. Зокрема, об'єктивні фактори обумовлені тим, що це: істотно звужить обсяг прав осіб на одержання юридичної допомоги; призведе до встановлення монополії на представництво інтересів у суді не лише з кримінальних справ, але й з цивільних; призведе до збільшення вартості надання юридичної допомоги; призведе до необхідності залучення адвоката для участі в судових засіданнях не лише фізичними, але й юридичними особами. Суб'єктивні фактори обумовлені тим, що це: позбавляє особу можливості самостійно представляти свої інтереси в суді; унеможливорює фахівців у сфері надання юридичної допомоги, які з будь-яких причин не отримали відповідного свідоцтва адвоката, надавати таку допомогу; позбавляє особу можливості обирати того фахівця, якому вона довіряє, оскільки договір про надання юридичної допомоги обумовлений фідучіарним характером; звужує коло осіб, які можуть надавати юридичну допомогу, що призведе до ускладнення процедури обрання фахівця у сфері надання юридичної допомоги [15, с. 8–9].

Втім слід зауважити, що згадані пропозиції автора в ході реформування чинного законодавства враховані не були, відтак з 2017 р. відповідні зміни до Конституції України (щодо правосуддя), відповідно до яких у ст. 59 Конституції України слово «правову» було замінено словами «професійну правничу» [4] набули чинності і віднайшли втілення у нормах процесуальних кодексів. Відтак постає актуальність і нагальна необхідність дослідження цивільно-правової природи та специфіки договору про надання правничої допомоги у нових правових реаліях.

У 2016 р. було проведено ще два дисертаційні дослідження з проблематики правової допомоги. Так, у дисертації Ю. Шрамако було досліджене конституційне право на правову допомогу в Україні та актуальні питання його законодавчого регулювання [16]. У докторській дисертації Т. Вільчик було здійснено порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України у контексті реалізації права на правову допомогу таким спеціальним суб'єктом надання правової допомоги, як адвокатура [17].

У 2017 р. І. Ємець у своїй дисертації здійснив дослідження міжнародних договорів України про правову допомогу в цивільних справах [18]. Окремі аспекти надання правничої допомоги досліджувались також у докторській дисертації Н. Бакаянної, виконаної в 2017 р. на тему «Функціональні та організаційні основи адвокатури України» [19].

У 2018 р. у дисертаційному дослідженні А. Джуської розглядалася проблематика конституційного права людини на професійну правничу допомогу в Україні [20].

Питанням правничої допомоги були присвячені й дисертаційні праці М. Кратенка (2005 р.) [21], І. Владімірової (2006 р.) [22], А. Салчак (2006 р.) [23], В. Третьякової (2009 р.) [24], І. Токмакова (2013 р.) [25], В. Дюкіної (2014 р.) [26], О. Фоміної (2021 р.), Ю. Федьковича (2021 р.).

Правова природа правничої допомоги, а також договору, що становить підставу для надання правової допомоги, є темою для наукових дискусій серед правників країн Євроатлантичної спільноти, які опікуються, передусім, питаннями професійної правничої допомоги. Так, наразі існує декілька основних точок зору щодо природи договору про надання правничої допомоги.

Наприклад, чеський науковець Я.Дворжак кваліфікує договір особи, яка надає правничу допомогу, суто як договір про надання послуг, відповідно до якого у громадянина виникає право вимагати, щоб вибраний їм правник

забезпечив юридичну допомогу з метою охорони його прав і законних інтересів, а правник має право вимагати винагороду й відшкодування витрат, пов'язаних з наданням юридичної допомоги [27].

На думку іспанського цивіліста Г. Вальдекасаса, вирішальним фактором для визначення правової природи договору про надання правничої допомоги є те, чи «замінює» правник клієнта в правовідносинах із третіми особами чи ні. Якщо замінює, і, відповідно, дії правника вважаються нібито вчиненими довірительом, тоді такий договір має розглядатися як договір доручення. Якщо ж навпаки, не замінює – такий договір слід розглядати як договір про надання послуг [28]. Така думка поділяється й іншими іспанськими правниками [29].

Додатковий критерій розмежування був запропонований іспанським ученим Х.-П. Бруто в його роботі «Основи цивільного права». Автор відзначає, що у випадку доручення дії правника створюють правові наслідки для клієнта у відносинах із третіми особами в рамках тристороннього правового зв'язку, тоді як за договором про надання послуг цього не відбувається, оскільки зацікавлена сторона діє особисто у власних інтересах, використовуючи послуги інших осіб в умовах правовідносин двостороннього типу [30].

Німецькі цивілісти Б. Боргманн і Ф.-Д. Рінше дотримуються думки, що питання про правову природу договору про надання правничої допомоги не є значущим, адже цей договір щодо обов'язків правника повинен мати стандартний зміст, незалежно від того, як сторони кваліфікують свій договір – договір доручення, надання послуг або *pactum sui generis* [31–32].

Натомість поширення на договір про надання правничої допомоги правил законодавчих моделей договорів було піддано критиці іспанським науковцем Р. Дель Росаль Гарсія, який вважає, що конструкції традиційних цивільно-правових договорів не відповідають характеру відносин з надання правничої допомоги [33].

Цю точку зору поділяє й видатний діяч французької адвокатури М. Молло, який у своїй праці «Правила адвокатської професії» писав про те, що договір про надання правничої допомоги «...не є в легальному сенсі ні мандатом (договором доручення), ні договором особистого найму» [34].

Як зазначає І. Сидорова, у Франції правовідносини щодо надання правничої допомоги залежно від конкретного виду послуг, що надаються, можуть бути оформлені різними видами договорів, зокрема, договором про надання послуг, дорученням про представництво інтересів у суді, договором на ведення переговорів, договором зберігання тощо, а також їх комбінацією. Назва договору також може бути різною, причому найчастіше такі договори йменуються «*convention d'honoraires*» або «*lettre de mission*» [35].

А. Жалінський та А. Рєріхт зазначають, що якщо при наданні послуг правником особливу цінність представляє відособлений результат (підготовлений текст позовної заяви, складання юридичного висновку тощо), то в цьому випадку договір про надання правничої допомоги має розглядатися як договір підряду. Натомість, договір найму має своїм предметом не певний результат, а продовжувану діяльність правника, наприклад, консультування з юридичних питань [36].

Аналогічну точку зору щодо надання правничої допомоги за німецьким правом висловлює й М. Цебулла: «...Предметом договору про надання послуг є здійснення зобов'язаною особою діяльності як такої. Чи веде це до будь-якого результату – байдуже... Адвокат, що вів справу щодо цивільного позову, працює в рамках договору про надання послуг. Потрібно лише належне здійснення самої діяльності, а не обов'язкове досягнення якогось певного результату. А якщо ні, то оплата праці адвоката завжди залежала б від рішення суду. Адвокат, який повинен надати висновок з певного питання, навпаки, діє в рамках договору підряду, оскільки тут мова йде про певний результат діяльності – складання висновку» [37, с. 58–59].

Складність у визначенні предмета договору про надання правничої

допомоги відзначається німецьким ученим Д. Медикусом, який рекомендує враховувати, передусім, здатність виконавця до реального зіставлення його обіцянок з очікуваним результатом у розумних межах [38].

Згідно з англо-американською концепцією визначення правової природи, договір про надання правничої допомоги опосередковується правовою конструкцією агентського договору. Так, на думку професора права Фордемського університету (Нью-Йорк, США) Дж. А. Коена, відповідні правовідносини характеризуються тим, що їх зміст – права та обов'язки сторін, – повністю відповідають правовій конструкції агентського договору: адвокат діє як агент і несе ті ж обов'язки, що й особи, які не мають статусу адвоката, що також повною мірою узгоджується з обов'язками клієнта [39].

Професор права Університету Лойоли (Лос-Анджелес) А. І. Сигель також звертає увагу на те, що конструкція агентського договору найбільш вдало підходить для врегулювання правовідносин адвоката й клієнта, за винятком того, що на відміну від «класичної моделі», у випадку надання правничої допомоги правник діє на власний розсуд і не зобов'язаний виконувати вказівки довірителя з приводу того, яким чином здійснювати його юридичний захист [40].

Професор права із Університету Луїсвіля (Брандес, США) Г. Гісель пише: «Представництво заощаджує час і зусилля клієнта й дозволяє юридичну роботу делегувати фахівцеві». Таким чином, він пропонує розглядати правників як агентів осіб, яким вони надають правничу допомогу [41]. Аналогічної думки дотримується й Д. де Мотт, професор права Лондонської школи економіки й політичної науки [42].

Наукові праці згаданих вище вітчизняних та зарубіжних вчених заклали базис для чинного дисертаційного дослідження, забезпечивши наступність у розвитку наукової думки. Водночас, недостатня наукова розробленість проблематики цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги та, зокрема, договору про надання правничої допомоги в

працях вітчизняних учених і практична значущість питання цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги й обумовили вибір теми даного дисертаційного дослідження.

До нормативної бази цього дисертаційного дослідження увійшли міжнародні правові акти, законодавство України, а також правові акти ЄС й внутрішні закони країн-учасниць ЄС.

Зокрема, серед міжнародних і регіональних правових актів необхідно виокремити такі як: Основні принципи, що стосуються ролі юристів (Гавана, 1990 р.), Основні положення про роль адвокатів (Нью-Йорк, 1990 р.), Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів, (Нью-Йорк, 1990 р.), Загальні принципи для співтовариства юристів (Чикаго, 2006 р.), Загальний кодекс правил для адвокатів країн ЄС, прийнятий Радою адвокатських асоціацій і правових суспільств Європи 28 жовтня 1988 р..

Аналізу також були піддані такі джерела права ЄС, як Директива 2006/123/ЄС Європейського парламенту й Ради від 12 грудня 2006 р. про послуги на внутрішньому ринку, Директива 77/249/ЄЕС від 22 березня 1977 р. про сприяння ефективному здійсненню вільного надання послуг адвокатами та інші нормативно-правові акти.

Окрім необхідного нормативного підґрунтя, дослідження цивільно-правової природи договору про надання правничої допомоги потребує й належного методологічного забезпечення, яке має скласти методологічні засади дисертації. Так, проведення сучасних цивільно-правових досліджень обумовлюється необхідністю розвитку та побудови правової, європейської, демократичної держави, адаптації вітчизняних правових норм до реалій суспільних відносин, що стрімко змінюються, забезпечення реалізації законних інтересів громадян та їх захисту. Цей процес неможливий без поглибленого вивчення теоретичних засад таких досліджень, а також наукових методів, що використовуються у них. Саме тому зростає значення новітніх підходів наукового пізнання, які можливо використовувати для

наукового пошуку в сфері цивільного права.

У широкому сенсі під методологією розуміють сукупність положень і вимог теорії пізнання, певних філософсько-діалектичних законів та категорій, логічних принципів, способів і методів, якими наука користується при описі, вивченні й аналізі різних сторін об'єктивної дійсності, а також у пошуку нових уявлень про них. У вузькому сенсі зміст методології розкривається через систему методів, що використовуються у конкретному науковому дослідженні. Отже, за визначенням М. Кельмана, методологія – це вчення про структуру, логічну організацію, методи, засоби і форми діяльності дослідника в процесі пізнання ним досліджуваних явищ [43, с. 42]. Базовою категорією методології є метод.

У філософії метод визначають як свідомо застосований порядок та послідовність дій, що призводить до бажаного результату. Потреба у методі є універсальною для людської діяльності [44].

В період класичної філософії була поширена думка щодо наявності єдиного, універсального методу досягнення істини у пізнанні. Упродовж подальшого розвитку філософської думки на перший план виходить поняття методологічного плюралізму, що аргументовано доводив можливість використання різних методів пізнання, які доповнюють один одного.

В цілому в сучасній науці виокремлюють три групи методів дослідження: філософські, загальнонаукові та спеціальні (окремо-наукові). При цьому, як зазначає С. Алексєєв, у методології права можуть застосовуватися загальнонаукові методи й засоби пізнання, які застосовуються в більшості галузей наук (загальна теорія систем, теорія моделювання, загальна теорія діяльності, математичні методи дослідження, логічні методи) [45, с. 23].

До філософських методів відносять запозичені з методологічної функції філософські категорії і поняття (історичне й логічне, конкретне й абстрактне) та систему світоглядно зумовлених принципів пізнання [46].

Серед філософських методів найбільшої популярності при дослідженні цивільно-правових явищ здобула діалектика, яка в контексті нашого дослідження дозволила дослідити сутність та правову природу договору про надання правничої допомоги, встановити взаємозв'язок між такими категоріями як правнича допомога, договір, договір тощо. В рамках дисертації діалектичний метод використовувався при всебічному дослідженні процесів становлення та розвитку інституту правничої допомоги, договірних відносин у згаданій сфері.

Водночас, як справедливо зазначає А. Джуська, використовуючи суто діалектичний метод, не завжди можна домогтися пізнання правового явища та процесу. То ж з метою встановлення стану явища в той чи інший період застосовують метафізичний метод у єдності з діалектичним. За допомогою метафізичного методу, зокрема, фіксують сучасний стан правового явища [20, с.104]. Відповідно, метафізичний метод дозволяє дослідити питання надання правничої допомоги у статичному стані, дослідити право на правничу допомогу та власне правничу допомогу як правовий феномен окремо від інших правових явищ.

Також невід'ємною складовою філософських методів наукового пізнання є герменевтичний підхід, який передбачає тлумачення текстів правових норм. Герменевтика є універсальним методом пізнання правової реальності шляхом наукової та практично-прикладної інтерпретації правових явищ і тим пізнавальним механізмом, що дозволяє зрозуміти чинний зміст закону, співвіднести його з конкретною ситуацією, а також юридично осмислити ситуацію, до якої необхідно застосувати цей закон. Крім того, герменевтика дозволяє скласти уявлення про відмінність змісту слів в широкому і вузькому значенні, а також необхідності їх розуміння в залежності від контексту [47]. Також використання вказаного методу дозволяє проаналізувати судову практику в контексті застосування права при певних прогалинах у законодавстві.

Наукове пізнання правової природи договору про надання правничої допомоги не обходиться й без використання таких загальнонаукових теоретичних методів пізнання як аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння та узагальнення. Вказані загально-логічні методи слугують дієвими засобами розкриття змісту правової допомоги як юридичного феномену, договору про її надання та пов'язаних з ними явищ, поєднання з іншими родовими поняттями, виокремлення їх складових, ознак, властивостей, формулювання висновків та відображення основних результатів наукового дослідження тощо.

Зокрема, метод аналізу передбачає уявне або реальне розкладання цілого на складові елементи (в тому числі ознаки, властивості, відношення), що забезпечує можливість виявити логічну структуру об'єкта (в нашому випадку – договору про надання правничої допомоги), а також дослідити кожен складову окремо від інших елементів в межах єдиного цілого. Метод аналізу перебуває у діалектичному зв'язку зі своєю антитезою – синтезом, – який дозволяє відтворити знання про ціле зі знання про його складові елементи.

В контексті даного дисертаційного дослідження методи аналізу та синтезу використовувались, передусім, для з'ясування логічної структури інституту правничої допомоги, а також елементів договору про надання правничої допомоги.

Дедукція як метод теоретичного дослідження дозволяє розумовим шляхом «сходити» від загального до часткового та використовувати загальні наукові положення для дослідження тих чи інших конкретних явищ. Цей метод дозволив, наприклад, застосовувати загальні положення цивільного права щодо договорів до договору про надання правничої допомоги.

Натомість, індукція як метод теоретичного дослідження дозволяє здійснювати перехід від часткових фактів і явищ, що спостерігаються в досвідах, до емпіричних узагальнень, які відображають закони

функціонування чи інші зв'язки, типові для об'єктів даного класу [48, с. 88–90]. Застосування цього методу дозволило узагальнити специфіку надання правничої допомоги з конкретних прикладів укладання відповідних договорів, на підставі чого визначити системні риси договору про надання правничої допомоги.

Загальнонаукові методи використовуються також усіма чи майже усіма науками, але, на відміну від філософського методу, не на всіх етапах пізнавального процесу, а тільки на конкретно визначених для розкриття певних сторін чи властивостей предмета.

Спеціальні методи призначені для дослідження конкретних явищ дійсності і застосовуються, як правило, в межах однієї науки [49].

При дослідженні проблематики надання правничої допомоги з точки зору цивільного права широко використовувались і такі загальнонаукові методи як історичний, системний, структурно-функціональний, логіко-семантичний.

Так, застосування історичного методу дозволило простежити процес виникнення та розвитку уявлень про правничу допомогу та її договірні засади.

Системний підхід надав змогу розглянути інститут правничої допомоги як сукупність взаємопов'язаних елементів, об'єднаних певними цілісними зв'язками, що підпорядковані єдиній меті. Зокрема, системно-структурний метод застосовувався при визначенні особливостей укладання та виконання договору про надання правничої допомоги, а також цивільно-правової відповідальності сторін за цим договором. Структурно-функціональний метод використовувався для розгляду функціональної спрямованості кожного елементу договору про надання правничої допомоги.

Логіко-семантичний метод дозволив відмежувати та уточнити дефініції у контексті проблематики правничої допомоги, здійснити аналіз змістових значень деяких правових категорій, що виступають базовими у розумінні

досліджуваних питань.

У дослідженні також використовувались спеціально-юридичні методи пізнання, зокрема, порівняльно-правовий і формально-правовий.

Порівняльно-правовий метод застосовувався для порівняння стану розвитку інституту правничої допомоги в різні історичні періоди, а також з метою порівняння наукових підходів та законодавчого підґрунтя цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги в Україні та інших країнах Європи, з метою виявлення загальних рис та специфічних особливостей, визначення новітніх підходів та можливостей їх імплементації у вітчизняне законодавство.

Формально-правовий метод використовувався для з'ясування правових властивостей досліджуваних явищ та відповідних цивільно-правових норм з точки зору дотримання законодавчої техніки, уніфікації термінів тощо.

Також слід зазначити, що вивчення стану розробки теми цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги та її договірних засад засвідчило необхідність застосування нових методів наукового пізнання, які набувають останнім часом все більшого поширення.

Серед нових методів наукового пізнання особливої уваги заслуговує синергетика, що вивчає відкриті та нелінійні системи.

Великий енциклопедичний словник визначає синергетику як науковий напрям, що вивчає зв'язки між елементами структури (підсистемами), які утворюються у відкритих системах (фізико-хімічних, біологічних, соціальних, психологічних, технічних) завдяки інтенсивному (потоківому) обміну речовиною й енергією з навколишнім середовищем у нерівноважних умовах [50].

На думку А.Денисової, синергетиці належить вагома роль у розвитку теорії пізнання юридичних явищ і процесів, тому що вона доповнює діалектику і спрямована на пошук, виявлення і характеристику закономірностей переходу від стану конфліктності до упорядкованого стану і

навпаки [51, с. 64–65].

Як зазначає Ю. Данилов, сучасна синергетика стала визнаним міждисциплінарним напрямом наукових досліджень, який займається вивченням складних систем, що складаються із багатьох елементів, частин, компонентів, які взаємодіють між собою складним чином [52].

Інші науковці вбачають революційний характер у можливості пояснення соціальних (у тому числі правових) явищ із природничо-наукових позицій синергетики з методологічної точки зору, у зв'язку із ймовірністю одержання неочікуваних і прогресивних наукових результатів [53].

С. Лукашевич зауважує, що застереженням при застосуванні синергетичного підходу до вивчення будь-якої проблеми є те, що досліднику слід мати на увазі, що методологічний зміст набувають самі теоретичні принципи синергетики. Такими виступають принцип порушеної симетрії системи, принцип впорядкованості через флуктації, принцип підлеглості, нелінійності, принцип врахування випадковості як додатку необхідності. Їх також можна розглядати в якості онтологічних передумов, представлених у синергетичній картині світу [54]. Таким чином, синергетика виступає міждисциплінарним напрямом наукових досліджень, завданням якого є вивчення явищ і процесів на основі принципів самоорганізації систем (що складаються з підсистем). Це наука, що займається вивченням процесів самоорганізації і виникнення, підтримки, стійкості і розпаду структур різноманітної природи [55].

Істотна відмінність синергетики від інших традиційних методів наукового пізнання полягає в тому, що вона, вивчаючи складні системні утворення, досліджує не сутність складових частин (елементів) цих систем (що є змістом класичного наукового аналізу), а, насамперед, характер системних зв'язків між цими елементами. Такий підхід дає незвичайні результати, головним із яких, вочевидь, є відкриття універсальних закономірностей, однаково властивих усім системним утворенням незалежно

від рівня складності їх елементів: фізичних, хімічних, біологічних, екологічних, психологічних, соціальних, технічних. Така універсальність, ізоморфність законів синергетики поступово сприяє формуванню мови загальнонаукового, міждисциплінарного рівня, що дає змогу краще розуміти один одного представникам точних і гуманітарних наук [53].

Як відзначає Г. Хакен, суть синергетики розкривається в наступному: досліджувані системи складаються з декількох або багатьох однакових або різнорідних частин, які перебувають у взаємодії одна з одною; ці системи є нелінійними; при розгляді фізичних, хімічних і біологічних систем мова йде про відкриті системи, які далекі від теплової рівноваги; ці системи перебувають під впливом внутрішніх і зовнішніх коливань; системи можуть стати нестабільними; відбуваються якісні зміни; у цих системах виявляються емерджентні нові якості; виникають просторові, часові, просторово-часові або функціональні структури; структури можуть бути впорядкованими чи хаотичними; в багатьох випадках можлива математизація [56].

Синергетичний метод також розглядають як сучасне продовження системного підходу, що є особливо актуальним у контексті нашого дослідження, яке потребує аналізу договору про надання правничої допомоги як складного й системного правового явища. Враховуючи викладене, дослідження питань цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги та сутності й змісту договору про її надання з позицій синергетики вбачається актуальним та необхідним, адже ці правові феномени характеризуються системністю, складністю, відкритістю і динамічністю.

М. Челишев, який досліджував міжгалузеві зв'язки цивільного права [57–59], також вказував на необхідність застосування в ході цивільно-правових досліджень так званого міжгалузевого методу, сутність якого полягає «у вивченні специфіки того або іншого правового явища з позицій різних правових галузей, взаємодіючих у рамках системи права» [58, с. 129, 135–138]. Зокрема, застосування міжгалузевого методу дозволяє пізнавати

правові явища однієї галузевої приналежності через призму загальноправових понять [60–61].

В нашому дослідженні даний метод дозволяє дослідити реалізацію цивільно-правової норми разом з нормами інших галузей права та забезпечити якісне пізнання таких загально-правових явищ, як договір та відповідальність. Міжгалузевий підхід до дослідження цих та інших важливих в контексті дослідження правових явищ обумовлює їх об'єктивне й всебічне пізнання, а також забезпечує міжгалузеву гармонізацію нормативно-правового регулювання суспільних відносин.

Останнім часом набуває популярності й інструментальний підхід до дослідження цивільно-правових явищ, який передбачає їх аналіз із позицій функціональної придатності відповідних правових інструментів для досягнення правових цілей. Правові засоби з точки зору інструментального підходу займають проміжне місце в логічному ланцюжку «мета-засіб-результат» і здатні впливати на поведінку суб'єктів цивільно-правових відносин, адже «головне в правовому регулюванні – забезпечення ефективності впливу права на суспільні відносини» [62, с. 135; 63]. Застосування інструментального (або ж конструкційного) підходу дозволяє, зокрема, розглядати договір про надання правничої допомоги як юридичну конструкцію, акцентуючи увагу на ефективності застосування відповідного правового засобу.

1.2 Еволюція цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги в Україні

Розвиток інституту правничої допомоги Україні має давню історію, і його історична генеза вже тривалий час становить предмет наукового інтересу вчених – істориків та правників [64, с. 56]. Так, цьому питанню приділялася увага у наукових працях С. Борисенка, В. Брехуненка,

Є. Васьковського, І. Гловацького, А. Джуської, В. Личко, В. Попелюшка, О. Святоцького, І. Синяка, А. Титова, Г. Токунової, О. Філонова, В. Шкарупи та інших дослідників. Водночас, в умовах динамічного розвитку інституту правничої допомоги в Україні навряд чи можна вважати відповідну проблематику вичерпаною.

Історія становлення й розвитку інституту надання правничої допомоги в Україні тісно пов'язана з розвитком інституту судового представництва, який бере свій початок ще від часів Давньої Русі. [65, с. 21]. Зокрема, арабський дослідник X ст. Ібн-Руста (Ібн-Даста) зауважує, що у слов'ян ще в IX ст. існував інститут судового представництва й захисту прав інших осіб. Він пише: «На боротьбу цю (судову) родичі обох сторін, що беруть участь у тяжбі, приходять озброєні й стають; тоді суперники вступають у бій...» [66; 67, с. 14]. Відповідно, це свідчення щодо можливостей родичів допомагати учасникам спору, виступати правозаступниками й представниками на суді нарівні зі стороною, ставить під сумнів твердження щодо існування на той час беззаперечного принципу «особистої явки», який не допускав існування судового представництва [68, с. 21].

Відсутність конкретних норм щодо судового представництва в тексті таких стародавніх правових пам'яток, як «Руська правда», може зумовлюватись, зокрема, загальним звичаєвим характером права того часу, внаслідок чого письмовий закон міг не передбачувати багатьох важливих моментів [66]. Слід також враховувати, що у давньоруські часи функції захисту, обвинувачення та покарання виконували общини та їх органи управління [69, с. 610], тоді як соціальний інститут суду з'явився дещо пізніше. Втім вже на цьому етапі започатковувалась певна «процесуальна» регламентація – роль захисників могли виконувати родичі, друзі та сусіди сторін та «послухи» (свідки порядного життя) та «відоки» (свідки вчиненого спірного факту) [70, с. 32]. При цьому «послухами» не могли виступати

холопи і закупи, а також та деякі інші категорії членів громад [20, с. 38–41; 69, с. 11–12].

Вперше про судове представництво як самостійний правовий інститут згадується у Псковській та Новгородській судних грамотах XV ст.

Так, за ст. 58 Псковської судної грамоти було заборонено участь родичів та сусідів в суді («А на суд помочю не ходити, лести в судебнику двема сутяжником»), а також було передбачено, старі й глухі люди, монахи, жінки й діти мали право мати в суді представника («...а пособников бы не было ни со одной стороны, опричь жонки, или за детину, или за черньца или за черницу, или который человек стар вельми или глух, ино за тех пособнику бытии»), інакше кажучи, тільки ті особи, які внаслідок фізичного обмеження можливостей або за звичаєм не могли брати участь в суді особисто. При цьому ст. 71 Псковської грамоти забороняла ведення одним представником більше двох справ за один день («а одному пособнику одного дни за два орудия не тягаться»). Зазначена стаття також встановлювала відповідальність для осіб, які бажають «допомагати» у суді в порушення встановленої процедури – «...а хто опрочнеимет помогать или силой в судебню влезет, или подверника ударит, ино всадите его на дыбу да взять на нем князю рубль, а подверником 10 денег». У справах про землі, що належать церкві, повіреними могли виступати тільки церковні старости (ст. 70: «а за церковную землю и на суд помочю соседи не ходят, идти на суд старостам за церковную землю»). Псковська судна грамота також встановлювала заборону бути повіреними тим, хто був наділений владою, за винятком випадків, коли посадова особа, наділена владою, виступала за себе особисто або як церковний староста (ст. 68: «а посаднику всякому за друга ему не тягаться, опрочь своего орудия или где церковное старощение дръжит», ст. 69: «и всякому властелю за друга не тягаться, опричь своего орудия») [69, с. 623].

За Новгородською судною грамотою (статті 5, 15, 18, 19, 32) право мати представників у суді – повірених, – надавалося кожній особі [69, с. 615],

водночас, за наявності повіреного сторони повинні були взаємодіяти тільки через нього, тобто, мало місце процесуальне заміщення сторони представником.

Ст. 5 Псковської грамоти передбачала, що «кто кого в суду посадит, ино з тим і ведається» [72]. Судове представництво на той час існувало у двох формах: природній і найманій. Надалі інститут найманих представників поступово перетворився на інститут професійних повірених – ходатаїв у справах та стряпчих [71, с. 13; 72, с. 16–17].

Також слід зауважити, що не зважаючи на те, процес за Псковською і Новгородською судними грамотами у цілому мав обвинувальний ухил, він не поділявся на кримінальний та цивільний. Тобто, слід констатувати, що участь представників допускалася як у кримінальних, так і у цивільних справах.

Надалі у давньоруських землях, в тому числі й на Українських територіях, що відійшли до Московського князівства, становлення інституту судового представництва відбувалося в рамках Судібників 1497 та 1550 років. Натомість на території Литовсько-Руської держави, до якої входила частина земель сучасної України, перші ознаки формування інституту судових представників можуть бути знайдені ще у письмових джерелах права XIII ст., зокрема, в Литовській Метриці згадуються судові представники під назвами «посол» і «пр.ратор», щодо функції яких зазначається: «в праві мовил за другого» [73, с. 88–95; 74, с. 34; 75, с. 93–105].

Питання надання правничої допомоги найбільш детально висвітлювалось у статутах Великого Князівства Литовського 1529, 1566, 1588 років, дія яких поширювалася на територію України. Зокрема, ст. 10 Статуту 1529 р. встановлювала обмеження для іноземців виступати як прокуратор (адвокат) у суді [76, с. 34–35]. Статут 1588 р., який базувався на «Руській правді» та засадах магдебургського права, вже безпосередньо передбачав, що прокуратор мав право виступати в суді як представник однієї зі сторін або її

помічник. Цей Статут також запроваджував інститут спеціального урядового захисник для вдів і сиріт, які не могли захищати себе особисто [74, с. 16–18]. Статут 1588 р. (відомий як Третій Литовський Статут) також визначав коло професійних прав та обов'язків представника (прокуратора), а також закріплював принципи професійної діяльності представника та певні норми щодо представницької етики. Зокрема, артикул 61 визначав співвідношення повноважень прокуратора та особи, яку він представляє [75, с. 90–98; 76, с. 10]. Щодо вимог, які висувалися Статутом до особи, яка здійснювала професійне представництво в суді, слід зазначити, що прокуратором могла виступати кожна вільна людина, не обов'язково шляхетного походження, втім функції представника не могли виконувати духовні особи та персонал замкових і земських судів у підвідомчих округах [75; 76, с. 4].

Таким чином, у нормах Литовських Статутів, які продовжували діяти і у добу Гетьманщини (1628 р. – кінець XVIII ст.) [77, с. 34] вперше в історії України було здійснено спробу впорядкувати питання судового представництва, започаткувавши, таким чином, становлення інституту правничої допомоги в Україні.

З приводу досліджень наступного історичного періоду становлення інституту правничої допомоги в Україні слід зауважити, що 5 серпня 2017 р. було презентовано історичну монографію В. Брехуненка та І. Синяка «Адвокати у судочинстві ранньомодерної держави Гетьманщини», автори якої довели, що в період Гетьманщини на території України було впроваджено надання професійної правничої допомоги та існувала змагальність судового процесу. Вказане дослідження спиралося на джерела з Центрального державного історичного архіву України у місті Києві, матеріали Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, відділу рукописів Національної бібліотеки у Варшаві та рукописи Бібліотеки Польської національної академії наук у Кракові. У монографії було проаналізовано історичну генезу адвокатури як спеціального

соціального інституту, діяльність якого спрямовувалась на надання правничої допомоги, з'ясовано законодавче поле діяльності адвокатів, досліджено роль професійного представника у судовому процесі Гетьманщини тощо. Дослідникам вдалося встановити 135 правників того часу, зокрема тих, які представляли в судах інтереси гетьманів К. Розумовського, П. Полуботка, а також інтереси деяких релігійних установ – Михайлівського золотоверхого монастиря, Софії Київської, Києво-Печерської Лаври тощо [78].

У XVIII ст. на території України, яка перебувала у складі Російської імперії, питання надання правничої допомоги регулювалися на підставі проекту своєрідного українського процесуального кодексу, котрий мав назву «Права, за якими судиться малоросійський народ». Зокрема, передбачалася участь у судах професійних юристів – прокураторів або речників. При цьому надавати професійну правничу допомогу могли: чоловіки, розумово й фізично здорові, повнолітні, християни, світського походження. Для осіб, які не могли себе захищати самотійно, призначався урядовий захисник. В цілому правнича допомога надавалась на платних засадах, втім передбачалося її безоплатне надання для малозабезпечених, удів та сиріт [76, с. 34–35]. У цьому проекті «кодексу» українського права вперше було вжито терміни «адвокат», «повірений» тощо [70, с. 12]. Не зважаючи на те, що проект офіційно не набув чинності, «Права, за якими судиться малоросійський народ», використовувались на території України до середини XIX століття [79–80].

Остаточного надання правничої допомоги на території України, що перебувала під владою Російської імперії, набуло юридичного оформлення за Судовими Статутами від 20 листопада 1864 р. Зокрема, після проведення судової реформи 1864 р. розпочала свою діяльність адвокатура, на яку, власне, і покладалося виконання функцій з надання професійної правничої допомоги. Судові статuti передбачали діяльність присяжних повірених, що

здійснювали захист на професійній основі, та приватних повірених, які індивідуально займалися відповідною практикою [77, с. 7]. Також було закладено засади регулювання правовідносин з надання правничої допомоги.

Зазначимо, що у Російській імперії кожні три роки міністром юстиції, за поданням судових палат і Рад присяжних повірених, установлювався розмір «такси» за надання правничої допомоги.

М. Кожевніков відзначає, що «якщо звернутися до такси оплати адвокатів по цивільних справах, що діяла в царській Росії, то з неї видно, що в основу визначення розміру винагороди були покладена: 1) сума позову й 2) результат розгляду справи в суді» [81, с. 15].

Докладно висвітлює підходи до визначення розміру винагороди того періоду й Л. Грудцина: «Основним критерієм при визначенні розміру гонорару адвоката за ведення цивільної справи була ціна позову: за участь у справі у двох інстанціях присяжний повірений одержував певний відсоток від суми позову; у справах, що не підлягали оцінці, гонорар визначався судом, виходячи зі значення й важливості справи для сторін, їх матеріального становища, а також часу й праці витраченого правником (ця сума могла становити від 50 до 1200 руб.); винагорода за ведення справи в порядку «охоронного судочинства» (використовуючи сучасну термінологію – «за призначенням суду») визначалася судом, залежно від складності справи в розмірі до 600 руб., а у справах ціною менш 500 руб. – на розсуд суду в розмірі до 50 рублів; за ведення справи в першій інстанції присяжний повірений одержував $\frac{2}{3}$ визначеного таксою гонорару, за клопотання в другій інстанції – $\frac{1}{3}$, а в касаційному департаменті Сенату – $\frac{1}{4}$. У випадку програшу процесу присяжний повірений позивача одержував $\frac{1}{4}$, а повірений відповідача – $\frac{1}{3}$ гонорару, що йому покладалася» [82].

Слід зауважити, що встановлення такси тільки залежно від об'єктивних критеріїв, без обліку обставин конкретної справи, завжди було невігідно або адвокатаві, чиї праці й таланти не враховуються при визначенні винагороди,

або клієнтові, чиє майнове положення не враховувалось. Тож згідно зі ст. 395 Судових Статутів 1864 р., розмір і порядок виплати винагороди повіреному визначалися письмовою договором з довірителем, що підтверджує застосування до питань регулювання надання правничої допомоги положень цивільного права. На договірних засадах правнича допомога на території України, що перебувала під владою Російської імперії, надавалася до 1917 р. [71, с. 14; 83].

З установленням радянської влади на територію України було поширено дію радянського законодавства, яке істотно реформувало систему надання правничої допомоги. Так, ст. 3 Декрету про Суд №1 1917 р. передбачала, що правнича допомога не обов'язково може бути професійною, адже як захисники у справі на стадії попереднього слідства, могли залучатися всі «незаплямовані» громадяни чоловічої та жіночої статі, наділені цивільними правами [76, с. 40]. У 1918 р. при Радах робітничих і селянських депутатів були засновані колегії захисників, обвинувачів і представників сторін у цивільному процесі [71, с. 15], а також запроваджено інститут «загальногромадянського обвинувачення і захисту» [76, с. 40–41].

У 1918–1922 рр. праця членів колегій захисників фактично прирівнювався до праці державного службовця. Як зазначає з цього приводу В. Буробін: «Члени цих колегій ставали (...) державними службовцями на окладі, розмір якого прирівнювався до окладів суддів народних судів. Довірителі повинні були вносити плату за послуги адвоката на рахунок Комісаріату юстиції, з його бюджету сплачувалася заробітна плата» [84].

У 1922 р. було прийняте Положення про адвокатуру Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР), а також затверджено Інструкцію про організацію губернських колегій захисників при губернських районних народних судах та Положення про консультації для надання юридичної допомоги населенню, що організовуються колегіями захисників [85, с. 15]. Базове Положення про адвокатури від 26 травня 1922 р.

встановлювало, що, за загальним правилом, розмір винагороди за надання правничої допомоги визначався за згодою сторін. Водночас, робітники державних і приватних підприємств, а також службовці радянських установ мали право оплачувати послуги захисників за таксою, установлюваною Народним комісаріатом юстиції (у цивільних справах – не більш 5 % від присудженої суми, тоді як у кримінальних справах таксою передбачався лише межа гонорару, яка визначалася президією колегії «залежно від розміру й складності справи»). Що стосується осіб, визнаних постановою народного суду незаможними, то вони звільнялися від оплати наданої правничої допомоги [86, с.104].

У 1928 р. робота членів колегій захисників переведена на колективні форми організації, а приватна практика надання правничої допомоги – припинена, що забезпечило розширення кола громадян, яким надавалася правнича допомога [87, 76, с. 45–46; 20, с.45].

Згідно з Положенням про адвокатури СРСР 1939 р., розмір винагороди адвоката повністю залежав від такси, можливість регулювання розміру гонорару за надання правничої допомоги договором сторін була виключена [88]. На початку Другої Світової війни листом Народного комісаріату юстиції від 25 грудня 1941 р. «Про призначення захисту на вимогу судів» було встановлено порядок виділення адвокатів для захисту обвинувачених у справах, що розглядалися військовими трибуналами і загальними судами, а також розширено перелік послуг з надання безоплатної правничої допомоги адвокатськими колегіями [75, с. 45; 76, с. 47].

Щодо Західноукраїнських земель слід зазначити, що на території Австро-Угорської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. правнича допомога надавалася на професійних засадах [85, с. 13]. Зокрема, на території України, що перебувала під юрисдикцією Польщі в Українському Грожанському Комітеті у 1918 р. було створено секцію з надання правничої допомоги особам української національної приналежності, які були

заарештовані, інтерновані або полонені, а згодом – створено так звану Колегію оборонців, яка об'єднала всіх адвокатів Західної України для надання правничої допомоги українському населенню [20, с. 42–43].

Важливими віхами розвитку інституту надання правничої допомоги в Україні у повоєнний період часу стало прийняття Верховною Радою УРСР у 1960 р. Закону про судоустрій УРСР [89] та Кримінального-процесуального кодексу [90], а також у 1963 р. – Цивільного процесуального кодексу [91].

Постанова Ради Міністрів УРСР від 8 грудня 1965 р. №1178 «Про затвердження Положення про оплату праці адвокатів в Українській РСР та Інструкції про порядок оплати юридичної допомоги, яка надається адвокатами громадянам, підприємствам, установам, радгоспам, колгоспам та іншим організаціям Української РСР» передбачала, що: договір про характер і обсяг прийнятого юридичною консультацією доручення, а також про розмір плати за юридичну допомогу та інші витрати, зв'язані з виконанням доручення (витрати на відрядження тощо), заноситься до реєстраційної картки, яка підписується завідувачем юридичної консультації, адвокатом і особою, що звернулась за допомогою (п.2); для подання юридичної допомоги підприємствам, установам, радгоспам, колгоспам та іншим організаціям юридичні консультації укладають з ними договори з оплатою погодинно або за разовими дорученнями (п. 23) [92].

Конституція УРСР 1978 р. у ст.156 передбачала, що обвинуваченому забезпечується право на захист, а у ст. 159 – функціонування адвокатур для надання юридичної допомоги «громадянам і організаціям» [93].

Пункт 2 ч. 2 ст. 21 Положення про адвокатуру УРСР від 31 жовтня 1980 р. [94] передбачав, що завідуючий юридичною консультацією «укладає договори з громадянами про подання юридичної допомоги і договори з підприємствами, установами і організаціями на юридичне обслуговування», тобто, безпосередньо визначалося, що на відносини з надання правничої допомоги поширюються положення цивільного законодавства.

З проголошенням у 1991 р. незалежності України розпочався новий етап у розвитку інституту надання правничої допомоги. Зокрема, 19 грудня 1992 р. було прийнято Закон України «Про адвокатуру» [95], ст. 12 якого передбачала, що оплата праці адвоката здійснюється на підставі договору між громадянином чи юридичною особою і адвокатським об'єднанням чи адвокатом. 28 червня 1996 р. було прийнято нову Конституцію України, відповідно до ст. 59 якої кожному гарантувалося право на правову допомогу, зокрема й безоплатну у випадках, передбачених законом [5].

У 2011 р. було прийнято Закон України «Про безоплатну правову допомогу» [96], а надалі – затверджено Державну цільову програму формування системи безоплатної правової допомоги на 2013–2017 роки [98–99], якою передбачалося розроблення та здійснення комплексу заходів правового, організаційного та економічного характеру, спрямованих на забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги осіб, які мають на неї конституційне право і потребують такої допомоги.

У 2012 р. було прийнято Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100], яким також закріплювались сучасні засади правового регулювання надання правничої допомоги. Зокрема, норми вказаних законів передбачають договірні відносини щодо надання правничої допомоги, а також створюють підстави для застосування до таких відносин цивільно-правових норм, що регулюють надання послуг.

02 червня 2016 р. Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [4] було змінено ст. 59 Конституції України, яка сьогодні сформульована наступним чином: кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [5].

Водночас, законодавство України містить саме визначення поняття «правова допомога», яке застосовується у положеннях відповідних профільних законів України, зокрема: Закону України «Про безоплатну

правову допомогу» [96] та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100].

15 грудня 2017 р. у процесуальному законодавстві України було запроваджено суттєві зміни, які, серед іншого, передбачають введення в дію (ст. 15 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, ст.16 Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) України) [101] аналогічного до конституційно-визначеного поняття – «правнича допомога». Так, згадані статті процесуальних кодексів містять гарантії щодо прав учасників судового процесу користуватись «правничою допомогою». Аналіз змісту зазначених правових норм дозволяє дійти висновку, що «правнича допомога» – це складне поняття, яке включає в себе різні види юридичної допомоги, одним із яких є «професійна правнича допомога». Тож, наразі Конституція України гарантує саме право на професійну правничу допомогу.

Право на професійну правничу допомогу – це гарантована Основним Законом держави можливість особи отримати високоякісні правничі послуги, які може забезпечити лише професійний адвокат, який пройшов спеціальну підготовку, а не будь-яка інша особа (зауважимо, що до внесення до Конституції України відповідних змін, Конституційним судом України неодноразово висловлювалася позиція щодо можливості надання правничої допомоги будь-яким компетентним правником, якого вільно обирає особа, яка потребує правничої допомоги [102–104]).

З цього приводу Венеціанською комісією в п. 11 проміжного висновку «Щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя» запропоноване уточнення, відповідно до якого право, гарантоване ст. 59, стосується професійної правничої допомоги, тож представництво практикуючим адвокатом є позитивним»[105].

При цьому зазначена формула не заперечує права на правничу допомогу у цілому, у тому числі й права на безоплатну правничу допомогу, яку можуть надавати інші фахівці-правники, які не належать до кола

професійних адвокатів. Відповідні зміни також визнано такими, що відповідають Конституції України, за висновком Конституційного суду України [107].

Щодо терміну «правничий» необхідно зауважити, що заміна терміну «правова допомога», який застосовувався у ст. 59 Конституції України до внесення відповідних змін, на термін «правнича допомога», обумовлена стандартами сучасної української мови, які визначають, що прикметник, застосовуваний для позначення відповідного виду допомоги, походить від іменника, що позначає саму професію особи, яка надає таку допомогу (в даному випадку це іменник «правник») [108]. Зважаючи на те, що терміни «правовий», «правничий», «юридичний» є синонімами, а деякі нормативно-правові акти оперують поняттям «правова допомога», слід вважати, що поняття «правова допомога» й «правнича допомога» позначають один і той самий правовий феномен [106, с. 59].

Отже, зважаючи на зміст положень ст.1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [96], правнича допомога – це надання правових (правничих) послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення.

Своєю чергою, правничі послуги – це надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації. На нашу думку, перелік правничих послуг є невичерпним.

Зазвичай, дослідження правовідносин щодо надання правничої допомоги проводиться в процесуальному аспекті, обмежуючись вивченням

статусу судового представника і практично лишаючи поза увагою питання його відповідальності перед клієнтом. Втім, правнича допомога за своєю юридичною природою – це надання послуг, відтак, сучасний рівень розвитку цивільних правовідносин має передбачати не лише різні форми надання юридичних послуг, але й дієвий механізм захисту прав та інтересів сторін договору про надання правничих послуг, зокрема й в частині стягнення збитків, заподіяних його неналежним виконанням. За таких умов договір про надання правничих послуг становить додаткову гарантію належної реалізації права на правову допомогу.

З приводу договору про надання правничої допомоги слід зазначити, що Цивільний кодекс (далі – ЦК) України [109] не містить поняття даного договору й будь-яких інших норм, спеціально цьому присвячених. Більше того, наразі чинне законодавство не вимагає ліцензування діяльності з надання правових послуг. Відповідно, особливу проблему становить визначення й забезпечення якості правових послуг. У літературі, судовій практиці, а також у свідомості більшості громадян якісна правнича допомога звичайно асоціюється із кваліфікованою або професійною, що не зовсім точно. Тобто, хоча у ст. 59 Конституції України і введено гарантію професійної правничої допомоги, це, своєю чергою, не є гарантією того, що така правнича допомога буде безумовно якісною.

Окрім іншого, Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 р. [4], який набув чинності 30 вересня 2016 р., Конституцію України [5] було доповнено ст.131², в якій зазначається, що тільки адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. При цьому передбачено застереження, що законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів і референдумів, у малозначних спорах, а також щодо представництва малолітніх або неповнолітніх осіб та осіб, визнаних судом

недієздатними або дієздатність яких обмежена (перехідними положеннями до конституційних змін передбачене поетапне запровадження виключного адвокатського представництва в суді залежно від рівня інстанції: з 1 січня 2017 р. – у Верховному Суді; з початку 2018 р. – в судах апеляційної інстанції; з 1 січня 2019 р. – в судах першої інстанції. Представництво органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах виключно адвокатами (або прокурорами) здійснюватиметься з 1 січня 2020 р.).

Також згідно з ч. 2 ст.60 ЦПК України [111] представником при розгляді спорів, що виникають із трудових відносин, і в малозначних справах може бути особа, яка досягла 18 років і має цивільну процесуальну дієздатність. Відповідно до ч.6 ст.19 ЦПК України малозначними є справи, в яких ціна позову не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, незначної складності і визнані судом малозначними. Також слід зауважити, що останнім часом намітилася стійка тенденція до скасування так званої «адвокатської монополії», на динаміці якої ми детальніше зупинимось у наступних розділах нашого дисертаційного дослідження.

Отже, правничі послуги надаються не тільки особами, що мають статус адвоката. Існує величезне число юридичних фірм, правників, що надають консультативні послуги в сфері, наприклад, договорів з нерухомістю, питань громадянства й реєстрації тощо. За таких умов разові юридичні послуги, надані ними, характеризуються найменшою якістю, оскільки не розроблений правовий механізм цивільно-правової відповідальності. Крім того, громадянинові, що не є фахівцем в галузі юриспруденції, практично неможливо довести неякісність наданих йому правничих послуг.

Важливим інструментом подолання зазначених проблем і забезпечення належної якості правничих послуг є договір про надання правничої допомоги, адже він дозволяє орієнтуватися на співвідношення «якість-результат» для

правничої послуги та багато в чому визначає підхід до цивільно-правової відповідальності правників, які надають відповідні послуги.

1.3 Міжнародний досвід цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги

Дослідження міжнародного досвіду цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги слід розпочати з огляду міжнародно-правових документів, які закладають засади міжнародно-правових стандартів прав людини.

Зокрема, ч. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини 1948 р. передбачає, що кожен, хто обвинувачується у вчиненні злочину, має право вважатися невинуватим доти, доки його винуватість не буде встановлена у законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому будуть забезпечені усі можливості для захисту [1].

За змістом ч. 3 ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., кожна держава зобов'язується забезпечити будь-якій особі, права і свободи якої порушені, ефективний засіб правового захисту і розвивати можливості судового захисту [3].

Відповідно до п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. кожен, хто обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, має право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, якого обирає на власний розсуд, або ж, у випадку відсутності достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника, одержувати таку допомогу безоплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя [2].

Відповідно до «Основних положеннях про роль адвокатів», що були прийняті VIII Конгресом ООН із запобігання злочинам (1990 р.), право на юридичну допомогу розглядається як: право на звернення за допомогою до

адвоката за своїм вибором для підтвердження своїх прав і захисту на всіх стадіях кримінальної процедури; право на юридичну допомогу бідних і незаможних людей; право на консультацію про права та обов'язки, з роз'ясненням принципів роботи правової системи, оскільки вони стосуються прав і обов'язків клієнта; право на отримання допомоги клієнтом будь-яким законним способом та вчинення адвокатом правових дій для захисту інтересів клієнта; право на отримання допомоги в судах, трибуналах та адміністративних органах [112].

За змістом Резолюції Комітету міністрів Ради Європи «Про юридичну допомогу та консультації» від 2 березня 1978 р. № (78) 8 поняття «юридична допомога» та «юридичні консультації» є рівнозначними, при чому під юридичною допомогою слід розуміти: можливість особи використовувати або захищати свої права у будь-яких судах, компетентних виносити рішення у цивільних, торгових, адміністративних, соціальних чи податкових справах; усі витрати, понесені особою, якій надається юридична допомога, у ході захисту своїх прав, і, зокрема, гонорари адвокатів, мита, витрати на експертизу, відшкодування витрат свідків і витрати на переклад; звільнення від внесення застави або депозиту на покриття судових витрат. Поняття «юридична консультація» включає забезпечення особам, які перебувають в економічно несприятливому становищі, можливість одержання необхідної юридичної консультації з усіх питань, що можуть стосуватися їхніх прав та інтересів [114].

Зважаючи на те, що Європейський суд з прав людини у рішенні в справі «Імбріюша проти Швейцарії» від 24 листопада 1993 р. постановив, що «залишає за Договірними державами право самостійно обирати спосіб, в який передбачені ним гарантії мають забезпечуватися в їхніх судових системах, а завдання Суду полягає лише в з'ясуванні, чи відповідає обраний ними спосіб вимогам справедливого судового розгляду» [115, с. 33–34], для детального дослідження механізмів реалізації права на правничу допомогу та

особливостей його цивільно-правового регулювання далі доцільно перейти до аналізу законодавства зарубіжних країн, і, зважаючи на закріплення в Конституції України курсу на інтеграцію до Євроатлантичної спільноти, доцільно зосередитись саме на законодавстві Європейського Союзу (далі – ЄС).

Оцінюючи сучасний стан законодавства ЄС, необхідно визнати, що європейським законодавцем було розроблено досить багато правових норм для правової регламентації діяльності з надання правничої допомоги та юридичних послуг в цілому. Водночас, цивільно-правове регулювання діяльності з надання правничих послуг, а також багато інших питань, перебуває у сфері юрисдикції національних урядів, що створює певні проблеми в частині вільного надання правниками послуг на загальноєвропейському просторі. Найбільш гостро в цьому сенсі відчуються проблеми, які виникають через значні розбіжностей у національних механізмах правового регулювання договірних взаємин між правником і клієнтом, перешкоджаючи оптимальній реалізації громадянами країн-учасниць європейської спільноти своїх суб'єктивних прав [113, с. 48].

У підрозділі 1.1 дисертаційного дослідження нами вже розглядалися наукові підходи європейських юристів до визначення цивільно-правової природи договору про надання правничої допомоги. Що ж стосується європейської судової практики, то найчастіше віднесення договору про надання правничої допомоги до тієї або іншої категорії договорів вирішується, виходячи зі змісту правовідносин. Суд може використовувати й диференційований підхід до визначення правової природи договору, аналізуючи не весь договір, а лише окремі зобов'язання, що становлять його зміст, і, відповідно, застосовувати різні системи правових норм. Втім, наприклад, суди Іспанії незалежно від характеру надаваних послуг у більшості випадків трактують угоду правника з клієнтом винятково як договір надання послуг [116–120].

Можливою також є схема, за якою сторони можуть домовитися про застосування до регулювання відносин тієї чи іншої системи правових приписів. У практиці європейських судів зустрічаються приклади, коли договором сторін передбачається, що до правовідносин застосовується, наприклад, правовий режим договору підряду, хоча фактично був укладений договір найму послуг, і суд зрештою застосовував норми, що регулюють договір підряду [121].

Усе розмаїття видів договорів з надання юридичних послуг, в тому числі договорів про надання правничої допомоги, у країнах Європи поєднують специфічні особливості, що вирізняють їх серед інших цивільно-правових договорів. Найголовнішою з таких особливостей є фідучіарний, тобто, особисто-довірчий характер правовідносин, тобто, особлива довіра, що виходить від тієї сторони, яка дала згоду на здійснення від її імені юридично значущих дій. Таке розуміння характерне для правових систем більшості країн-учасниць ЄС. При цьому частка фідучіарних обов'язків у договорах, що опосередковують відносини правника з клієнтом, може бути різною, водночас, наявність таких обов'язків необхідно визнавати як презумпцію.

Фідучіарний характер відповідних правовідносин обумовлений тим, що робота правника із клієнтом припускає особливий рівень поінформованості й злагодженості дій. У процесі роботи клієнт повідомляє правникові відомості, дотичні до особистого життя, що є персональними даними, комерційною таємницею або іншою конфіденційною інформацією. Крім того, фідучіарні відносини передбачають, що кожна зі сторін діє розумно й сумлінно. Оскільки клієнт у силу різних причин, зокрема, через незнання законодавства, не може повною мірою оцінити якість послуг, що надаються правником, у момент їх надання, а усі права й обов'язки, що виникають із дій правника, набуває саме він, то ж в договорі саме клієнт є «вразливою стороною».

Незважаючи на те, що обов'язки особисто-довірчого характеру можуть бути не прописані безпосередньо в договорі, їх наявність можна презюмувати у силу характеру правовідносин, суті зобов'язання, відтак, порушення фідучіарних обов'язків тягне за собою застосування норм відповідальності, що встановлена за розголошення конфіденційної інформації [112]. Відповідно, на правника, передусім – адвоката, покладені, окрім загальних цивільно-правових обов'язків, ще й ті, які передбачені, зокрема, професійно-етичними нормами.

Можна вести мову також і про те, що договір про надання правничої допомоги опосередковує триваючі правовідносини, адже відповідна діяльність правника є процесом тривалим і складним, і може носити стадійний характер. Так, якщо звертатися до діяльності професійного правника (адвоката) в судочинстві, слід зауважити, що навіть початкова – досудова стадія передбачає переговори з клієнтом, з'ясування його намірів і вимог, вивчення обставин справи, нормативно-правової бази й прецедентів з відповідної проблематики, правову оцінку обставин справи, розкриття можливих шляхів, що ведуть до вирішення правової суперечки, визначення тактики ведення справи в суді, складання необхідних для суду документів. Представляючи клієнта в суді, правник бере участь в судових засіданнях, готує матеріали, доказову базу, документацію для суду. Надалі правник може надавати також послуги при оскарженні й виконанні судового рішення.

Відтак, слід констатувати, що дії правника щодо надання правничої допомоги становлять багатоаспектний процес, якому притаманна динаміка і послідовність. Однак триваючий характер правовідносин правника й клієнта при наданні правничої допомоги – це загальне правило, з якого можливі винятки [32].

Крім того, договір про надання правничої допомоги, незалежно від його правової природи, тобто, незалежно від того, чи кваліфікується він як договір про надання послуг або договір про представництво, має оплатний

характер. Незважаючи на те, що за загальним правилом договір доручення є безоплатним, у рамках надання професійної правничої допомоги законодавство країн ЄС передбачає іншу презумпцію – договір вважається оплатним, і навіть, коли мова йде про надання безоплатної правничої допомоги, договір не втрачає оплатного характеру, адже послуги правника оплачуються державою. Наразі право правника на одержання винагорода за свої послуги передбачене законодавством більшості європейських країн, проте природа договору про надання правничої допомоги не виключає можливості існування зобов'язання на безоплатних засадах [122].

В договірних конструкціях, що регулюють правовідносини з надання послуг, в тому числі правничих, у країнах романо-германської правової сім'ї знайшли своє відображення усі особливості давньоримського договору *locatio conductio operarum*. Так, в цивільному праві Німеччини й Іспанії найм послуг протиставляється, як і в римському праві, найму речей і підряду [121].

В § 611 Німецького цивільного уложення дається наступне визначення договору надання послуг: «За договором про надання послуг особа, яка обіцяє надати послуги, зобов'язується їх надати, а інша сторона зобов'язується виплатити домовлену винагороду» [123]. Згідно зі ст. 1544 Цивільного кодексу Іспанії цей договір розглядається як договір, у силу якої одна сторона гарантує надання іншій стороні послуги за певну плату [124].

Що стосується Великої Британії, то сучасна система роботи баристерів протягом останніх двох десятиліть проходить кардинальні зміни. Порядок правовідносин, що склався історично: клієнт – солісітор – баристер, – відповідно до якого існувала заборона на безпосередній, без участі солісітора, контакт баристера із клієнтом, а відповідно, на будь-які договірні відносини між ними, наразі змінено, адже з 31 січня 2013 р. набули чинності Нові стандартні умови договору надання правничих послуг адвокатами довірителям, замінивши Умови роботи баристерів із солісіторами (*Terms of Work on Which Barristers Offer their Services to Solicitors*) [125]. Наразі

адвокатська діяльність здійснюється винятково на договірній основі. Нові стандартні умови договору надання юридичних послуг адвокатами довірителям увійшли як додаток до Кодексу поведінки баристерів Англії й Уельсу (Code of Conduct of Bar of England and Wales) [126], який у 2014 р. був перевиданий як «BSB Handbook» [127]. Умови й положення, викладені в цьому документі, поширюються на правовідносини адвоката й клієнта, якщо інше не погоджене між сторонами у письмовій формі.

Аналіз положень стандартних умов договору про надання юридичних послуг адвокатами довірителям дозволяє дійти висновку, що договір про надання правничої допомоги – це договір між адвокатом і довірителем, відповідно до положень якої адвокат надає довірителеві юридичні послуги у зв'язку з розглядом його справи в суді за винагороду. Відповідно, змістом правовідносин є те, що одна сторона несе обов'язок з надання послуг і має право вимагати винагороду за них, а інша сторона наділена правом на одержання послуг і несе зобов'язання щодо їх оплати.

Варто звернути увагу й на те, що у всіх правових системах країн Європи предметом договору надання послуг є не сам результат, до якого прагне особа, що звернулася по правову допомогу, а дії правника, які можуть привести до бажаного результату. Такий договір може укладатися в письмовій, усній та конклюдентній формі. На практиці непоодинокі випадки, коли правник приймає доручення з обопільної мовчазної згоди, а також якщо з дій клієнта й правника виразно випливає намір, аби правник виконував доручення. Прикладом може слугувати передача правникові документів або написання електронного листа, телефонний дзвінок тощо: цими діями клієнт дає доручення на проведення консультації. Правник, своєю чергою, може вимагати від клієнта ділові папери, що мають відношення до справи, рекомендувати клієнтові певну лінію поведінки або у інший спосіб позиціонувати себе як представника.

Багатьма європейськими правниками застосовується й стандартні

(типові) форми договорів із клієнтом, що розробляються органами адвокатського самоуправління європейських країн з урахуванням вимог національних законодавств і носять рекомендаційний характер. У таких типових договорах відбивається характер правовідносин щодо надання правничої допомоги, і докладно передбачаються механізми врегулювання багатьох конфліктних ситуацій, що дозволяють враховувати інтереси обох сторін. Насамперед, така практика характерна для Великої Британії після запровадження стандартних умов договору надання юридичних послуг адвокатами довірителям, які набувають юридичної чинності для сторін у випадку укладання ними договору на основі відповідної типової форми або наявності в договорі відсилання до його умов. Зрештою вони стають договірними умовами й застосовуються як такі.

Французькими й німецькими правниками також активно використовуються типові форми договору на надання юридичних послуг, водночас, як з конкретним клієнтом узгоджуються тільки індивідуальні умови договору, зокрема, персональні дані клієнта. Права та обов'язки сторін визначаються положеннями континентальних цивільних кодексів у загальному вигляді.

Відповідно до законодавства Німеччини щодо зобов'язаної особи (*verpflichtete*) – це здійснення дій з надання послуги. При цьому імперативно закріплюється положеннями Німецького цивільного уложення від 18 серпня 1896 р. в параграфі 613 умова щодо того, що особа, зобов'язана до надання послуг, повинна виконати ці послуги особисто [123].

З аналізу положень Цивільного Кодексу Іспанії випливає, що обов'язком наймодавця (*arrendador*) – правника в рамках правовідносин «правник-клієнт», є здійснення всього можливого для досягнення результату, необхідного клієнтові (ст. 1544) [124]. При цьому особисте виконання договору презюмується, але передбачається можливість залучення третіх осіб для виконання зобов'язання під відповідальність правника. Щодо інших

питань – застосовуються загальні положення про зобов'язання.

Слід також зауважити, що деталізація обов'язків для європейських правників щодо надання правничої допомоги міститься у європейських деонтологічних кодексах та інших нормативно-правових актах країн Західної Європи, що регулюють діяльність адвокатури, а також в регіональних і міжнародно-правових документах. Зокрема, до специфічних обов'язків адвоката, закріплених у згаданих документах, можна віднести дотримання професійної таємниці, страхування професійної відповідальності, заборону на рекламування своєї діяльності тощо.

Що стосується клієнта, то його головним обов'язком є виплата винагороди. Відповідно, положеннями Німецького цивільного уложення досить докладно встановлений порядок оплати послуг. Так, згідно § 612 вказаного нормативного акту, винагорода вважається мовчазно погодженою, якщо виходячи з обставин, можна чекати надання послуг лише за винагороду. У випадку, якщо розмір винагороди не був установлений, то винагорода розглядається як така відповідно до існуючих розцінок, а за їх відсутності – у звичайно виплачуваних розмірах [36].

У Німеччині розмір оплати послуг правника (адвоката) у рамках будь-якого доручення може обчислюватися на підставі тарифів, установлених Федеральним законом про оплату послуг адвоката від 5 травня 2004 р., де визначено розмір гонорару адвоката з урахуванням суми розгляду, позову, витраченого часу й присутності в суді, а також залежно від інших визначених зазначеним нормативно-правовим актом ситуацій, їх складності й приналежності до тієї чи іншої галузі права, необхідних витрат у правовій практиці. Можлива й договірна оплата послуг правника, коли умови договору про гонорар визначаються за згодою сторін, окрім декількох винятків: розмір оплати послуг не повинен бути меншим за законодавчо встановлені тарифи і залежати від виграшу справи в інтересах клієнта. Німецькими правниками переважно укладаються договори про гонорари з

механізмом оплати на основі фіксованої грошової суми або погодинної ставки й компенсації прямих витрат [128].

Аналогічні положення містяться й у Цивільному кодексі Іспанії, ст. 1544 якого передбачає, що за надані послуги наймач гарантує оплату певної суми [124]. На відміну від Німеччини, гонорари іспанських правників не тарифіковані. Проте, у спірних випадках при визначенні розміру винагороди можуть застосовуватися рекомендовані колегіями адвокатів розцінки.

У Великій Британії принципи розрахунків винагороди баристера за надання послуг визначаються за згодою сторін. Правник і клієнт можуть домовитися про надання послуг на основі погодженої фіксованої вартості послуг, погодинної ставки або в інший спосіб. Навіть, якщо сторонами не був погоджений розмір винагороди баристера, він має право стягувати «розумну плату» за свої послуги з урахуванням усіх існуючих обставин справи [129].

Щодо терміну дії договору про надання правничої допомоги, слід зауважити, що ст. 1583 Цивільного кодексу Іспанії передбачає укладання договору надання послуг як на певний, так і невизначений строк, а також на період надання конкретної послуги [124]. Аналогічне положення міститься й у Німецькому цивільному уложенні: відповідно до загальних положень договірно-зобов'язального розділу можливе укладання договору з фіксованим терміном дії або ж без зазначення строку дії договору. Ці норми повною мірою застосовуються до договорів про надання правничої допомоги.

Положеннями Кодексу поведінки баристерів Англії та Уельсу [127] передбачається можливість прийняття баристером на себе як обов'язків надати послуги на певний, невизначений строк, або ж для ведення конкретної справи. У випадку, якщо строк не був передбачений, вважається, що баристер надає послуги протягом розумного строку.

Незважаючи на те, що у цивільно-правових конструкціях, якими оформлюється договір про надання правничої допомоги в країнах Європи,

переважає саме найм послуг, не можна говорити про застосування відповідної форми договору в чистому вигляді. Так, специфіка німецької правової конструкції, що опосередковує надання правничої допомоги, полягає у використанні договору найму послуг у комбінації з елементами договору доручення. Цей висновок підтверджується § 675 підрозділу 2 «Договір про ведення справи» Німецького цивільного уложення, згідно з яким до договору надання послуг, предметом якого є ведення будь-якої справи, можуть застосовуватися положення підрозділу про доручення [123]. Так, правник, виконуючи доручення відповідно до вказівок клієнта, має право відступати від них, коли є підстави вважати, що довіритель схвалив би такий відступ. Крім того, правник зобов'язаний повернути все отримане для виконання доручення або придбане при веденні справи, а також надавати клієнтові інформацію про стан справи, а після виконання доручення – надати звіт. У свою чергу, клієнт на вимогу правника виплачує йому аванс на покриття витрат, необхідних для виконання доручення й відшкодовує понесені їм у процесі виконання доручення витрати (§ 665–670, 672–674 Німецького цивільного уложення) [123].

Найбільш популярною договірною моделлю, що опосередковує правовідносини з надання правничої допомоги у Франції, є договір доручення. Так, згідно зі ст. 1984 Цивільного кодексу Франції, під договором доручення розуміється договір, у силу якого одна сторона (довіритель) доручає, а інша (повірений) приймає на себе зобов'язання перед іншою стороною вчинити від імені та за рахунок довірителя певні юридичні дії [130]. При цьому договір доручення може бути укладений у будь-якій формі, передбаченій законодавством Франції: за допомогою засвідченого або приватного акту, в формі листа, в усній формі. Прийняття доручення може бути мовчазним і впливати з виконання доручення повіреним.

Найчастіше договір про надання правничої допомоги укладається в усній формі, і єдиним свідченням наявності договору є рахунок, який згідно

із Законом Франції № 2001-420 від 15 травня 2001 р. «Про нове економічне регулювання» повинен містити наступну інформацію: відомості про адвоката – назва кабінету або ім'я адвоката, адреса тощо; відомості про клієнта – найменування або ім'я клієнта і його адреса (рахунок повинен виставлятися винятково на ім'я клієнта, якому надається правнича допомога); дата надання послуг; опис послуг; строк оплати рахунку. При відсутності такої вказівки рахунок підлягає оплаті відразу після одержання [131].

Обов'язки повіреного за таких умов зводяться до наступного: особисто виконати прийняте доручення, відповідаючи у такий спосіб за збитки, які можуть статися внаслідок невиконання доручення; діяти в рамках наданих повноважень, сповіщаючи довірителя про необхідність відступу від його вказівок; після виконання доручення передати все отримане в результаті його виконання довірителеві і надати звіт щодо своєї діяльності. Своєю чергою, довіритель відшкодовує повіреному витрати, понесені ним при виконанні доручення і не внаслідок його винної поведінки, та виплачує винагороду, якщо це передбачене договором. За загальним правилом, договір доручення визнається безоплатним, якщо це не суперечить змісту договору. Що ж стосується надання правничої допомоги на безоплатній основі, це у більшості випадків є виключенням, яке має бути застережене окремо.

Згідно зі ст. 10 Закону Франції № 71-1130 від 31 грудня 1971 р., яким було реформовано засади професійної діяльності представників деяких правничих професій, гонорар як за послуги, пов'язані із захистом і представництвом інтересів клієнта у суді, так і за консультаційні послуги, установлюється на основі принципу вільного визначення й за згодою клієнта [132]. Єдиним винятком із цього правила є оплата обов'язкового представництва в суді (*postulation*). Договір про надання правничої допомоги може й не містити умови про розмір винагороди. У цьому випадку гонорар визначається на підставі існуючих звичаїв залежно від складності справи, витрат правника, ступеня його популярності, матеріального стану клієнта, а

також старанності правника, що він її виказав у справі. На практиці при призначенні гонорару правник додатково враховує обсяг роботи, який має бути виконаний, суму позову, додаткові вимоги клієнта, однак зобов'язаний від початку роботи регулярно надавати клієнтові інформацію про способи визначення гонорару і про подальшу зміну розміру винагороди [133].

У Франції законодавчо не встановлені розміри тарифних ставок за надання правничої допомоги, однак з метою забезпечення кращого доступу громадян до правосуддя Міністерством юстиції встановлюються мінімальні тарифи оплати праці адвокатів у певних стандартних справах [26, с. 153]. При цьому французьке законодавство передбачає різні способи розрахунків гонорару правників: відрядна оплата за надані послуги; відрядна абонентська плата; оплата на основі погодинної ставки, коли при виставленні рахунку клієнтові надається перелік наданих послуг із вказівкою кількості витраченого часу. Відповідно до § 1 ст. 11 згаданого вище Декрету, правник має право вимагати від клієнта авансової оплати витрат і гонорару, однак передоплата не може перевищувати розумної попередньої оцінки таких витрат і гонорару [34, с. 127].

Близьким за своєю сутністю до французької моделі договору доручення з правником є агентський договір, який укладається між адвокатом та клієнтом у Великій Британії, і становить різновид фидуціарної угоди.

Під агентським договором (the contract of agency) розуміють договір про здійсненні однією особою (агентом) дій за дорученням й за рахунок іншої особи (принципала). При цьому договір може бути спрямований на здійснення агентом як юридичних дій (судове представництво), так і фактичних дій (консультування клієнта, ведення переговорів з його контрагентами, здійснення переписки тощо). За своєю юридичною природою цей вид угоди є двостороннім і консенсуальним. Незважаючи на те, що в британському праві відсутня презумпція оплатності агентського угоди, у

рамках правовідносин адвоката й клієнта винагорода передбачена завжди. Агентський договір може бути укладений у будь-якій формі – письмовій або усної, а також впливати із поведінки сторін.

Відповідно до такого договору агент зобов'язаний: особисто виконувати доручення принципала (при заміні себе іншою особою агент відповідає за її дії); дотримуватись вказівок принципала, виявляючи при цьому належні дбайливість, уміння й старання; не розголошувати третім особам отримані в процесі виконання доручення конфіденційні відомості, а також не використовувати інформацію задля конкуренції із принципалом; не зловживати довірою принципала, не допускати конфлікту інтересів; надавати принципалові необхідну інформацію, пов'язану з виконанням доручення та звіт про виконання доручення; окремо тримати отримані від принципала документи й кошти й на першу вимогу видавати їх принципалові. Втім, незважаючи на праву конструкцію агентського договору, при вирішенні питання, чи відповідає клієнт за дії правника в рамках виконання отриманого ним від клієнта доручення, суди, що діють за стандартами системи загального права, виходять із того, що за якщо мова йде про несумлінні дії правника, такі дії не тягнуть для клієнта жодних наслідків – це ми можемо побачити на прикладі окремих рішень судів не лише у Великій Британії, але й у США [134–136].

Своєю чергою, основними обов'язками принципала є дотримання умов договору й сплата винагороди агентові. Обов'язок оплати послуг агента, в тому числі й правника, впливає із умов договору, при чому в агентському договорі, зазвичай, передбачаються не тільки право агента на винагороду, але і її розмір, і спосіб сплати.

Так, в англійському праві вирізняють два основні види договорів про оплату послуг: не пов'язані з вирішенням суперечки в суді (non-contentious business agreement), якими регулюється надання послуг солісіторами в рамках підготовки й виконання договорів, ведення переговорів про

компенсацію збитку, заподіяного деліктом, коли судове провадження не розпочинається; пов'язані з вирішенням суперечки в суді або третейському суді (*contentious business agreement*), у тому числі дотичні до одержання свідчення про право на спадщину для його використання у вже розпочатому судовому провадженні [138].

Розмір винагороди соліситора може визначатися загальною сумою, у вигляді погодинної оплати, заробітної плати та у інший спосіб. Найпоширенішою формою оплати послуг правника є погодинна ставка, яка може варіюватися від 100 фунтів до 300 фунтів або більше. Правники можуть надавати послуги й за фіксовану плату, а також обмежити свої витрати на певному рівні [134–137].

Згідно зі ст. 3 Положення про винагороду соліситорів (за послуги, не пов'язані вирішенням суперечки в суді) [139] винагорода соліситора повинна бути доречною і розумною з урахуванням усіх обставин справи, зокрема: заплутаності, складності або незвичайності спору; застосування спеціальних знань, навичок, умінь та відповідальності; витраченого часу; кількості та значущості складених і вивчених документів; місця й обставин надання послуг; вартості об'єкта договору; важливості договору для клієнтів. З урахуванням цих факторів договором сторін чи особисто соліситором встановлюється розмір гонорару. На звороті рахунку соліситором роз'яснюються клієнтові його права, зокрема, можливість через соліситора звернутися до юридичної спільноти (*Law Society*) для одержання висновку щодо того, чи є встановлена сума гонорару доречною й розумною. Також допускається й звернення до Високого суду із клопотанням про перевірку розумності суми, що підлягає сплаті (ст. 70–72 Закону про соліситорів 1974 р.) [138].

Законодавство також допускає й укладання договору про одержання правником так званої умовної винагороди за виграш справи (п. 48.9(2) Правил цивільного судочинства) [139]. Та частина винагороди, яка залежить

від результату справи, йменується «збільшенням відсотку» (percentage increase).

Слід зауважити, що до 90-х років XX ст. отримання правниками умовної винагороди у Великій Британії не допускалося і навіть вважалося кримінальним правопорушенням. Однак надалі кримінальна відповідальність була скасована, а потім умовна винагорода стала дозволятися в тому випадку, якщо британські правники працювали у країнах, де такі договори дозволялися. З 1995 р. договори про умовну винагороду стали допускатися в справах про відшкодуванні шкоди, заподіяної життю й здоров'ю, про захист прав людини, а також про банкрутство. З 1999 р. ця форма оплати правничих послуг стала можливою для будь-яких цивільних справ, крім сімейних. Наразі ж за наявності договору про умовну винагороду, наприклад, у випадку вирішення справи на користь позивача, відповідач оплачує звичайні витрати позивача, «винагороду за виграш справи» адвокатів позивача, а також страхові премії щодо страхування витрат на юридичні послуги при несприятливому результаті.

На нашу думку, популярна у Великій Британії практика запровадження умовної винагороди за надання правничої допомоги має низку переваг. По-перше, вона забезпечує реальний доступ до правосуддя осіб з низьким і середнім доходом, а також суб'єктів малого бізнесу. Крім того, система умовних винагород дозволяє уникнути бюрократичних затримок при одержанні рішення про надання правничої допомоги (раніше сторона, що не мала можливості оплатити судові витрати, могла звернутися до держави за субсидією, але рішення про надання субсидії могло затягтися на тривалий строк; наразі ж можливе попереднє одержання субсидії, але у випадку задоволення вимог і стягнення суми юридичних витрат така сума підлягає поверненню до державного бюджету). Ця система передбачає приватне фінансування доступу до правосуддя, виключаючи державні витрати на надання юридичної допомоги. Також до плюсів цієї системи слід віднести й

те, що система діє як фільтр, що виключає необґрунтовані позови. Фільтрацію здійснюють самі соліситори позивачів, укладаючи договір про умовну винагороду лише в разі впевненості у кінцевому успіху.

Однак в рамках використання цієї системи постає й низка проблем, зокрема, проблема завищених ставок, що стягуються правниками й страховими компаніями, а також загальне збільшення витрат у цивільному процесі. Друга проблема, у контексті системи умовних винагород, пов'язана з протиріччям між інтересами й обов'язками правника при наданні правничої допомоги: бажання правника заробити винагороду може привести до того, що він буде ставити свої інтереси вище інтересів клієнта й вимог правосуддя. Третя проблема – недобросовісне використання договорів про умовну винагороду багатими позивачами для справляння підвищеного фінансового тиску на відповідачів. У зв'язку із цим, Закон «Про порядок надання юридичної допомоги, винесення вироків і заходи правової відповідальності» 2012 р. [140] запобігає ситуаціям, коли суди видають розпорядження про відшкодування правничих витрат (наприклад, на гонорар консультанта) у справі, щодо якої прийняте рішення про відшкодування таких витрат.

Наразі у Великій Британії також допускаються договори, що припускають оплату винагороди із присуджених коштів («damages-based agreements», «no win no fee agreements»). Ця система передбачає оплату після й тільки у випадку виграшу справи в суді. Правникові, який надавав правничу допомогу, при цьому дістається значна частина суми позову, яка, втім, не може перевищувати 35% від присуджених коштів [141], однак він приймає на себе всі витрати щодо забезпечення процесу: оплачує держмити, проведення експертизи, проїзд і проживання свідків, витребування документів від установ і підприємств, представницькі витрати тощо. Для договорів про винагороду з присуджених коштів обов'язковою є письмова форма [141]. Така схема розрахунків використовується, зокрема, у випадку, коли клієнт у силу об'єктивних обставин не зможе нести судові витрати.

Обґрунтовані доводи на користь системи «оплата винагороди з присуджених коштів» були наведені М. Зандером: винагорода правника, що сплачується з присуджених коштів, завжди пропорційна отриманому клієнтом відшкодуванню збитків; оплата винагороди з присуджених коштів дає правникові стимул до максимального стягнення збитків, відтак, йому не вигідно підвищення погодинних ставок оплати. Таким чином, запропонована схема є більш вигідною для клієнта, аніж система умовних винагород, за якою бонус нараховується залежно від кількості годин, що «відпрацьовані» у виграї справі [142–143].

Водночас, як зазначає В. Дюкіна, використання зазначеної схеми не позбавлене і певних проблемних моментів. Зокрема: винагорода, визначена з присуджених коштів, може не відображати належним чином потенційний ризик програшу, обсяг наданих послуг та складність справи; у випадку виграшу справи правник отримує більшу частину коштів, присуджену клієнтові; система закладає ризики тиску на суддів, схилиючи їх до винесення більш «щедрих» рішень та стимулює агресивну підприємницьку діяльність правників, що представляють потенційних позивачів [26, с. 160].

Агентський договір про надання правничої допомоги може бути припинений за взаємною згодою сторін, внаслідок спливу терміну, на який він був укладений, після досягнення мети його укладання або у зв'язку з усвідомленням марності (frustration) договору. Договір також припиняється у зв'язку зі смертю, душевною хворобою однієї зі сторін, або визнанням «неспроможним» принципала або агента [121].

Договір може бути припинений й внаслідок волевиявлення однієї зі сторін, втім, якщо одностороннє припинення договору означає порушення його вимог, інша сторона має право вимагати відповідного відшкодування збитків. У відносинах з третіми особами агентський договір презюмується таким, що діє до моменту повідомлення про скасування повноважень агента [144, с. 369–374].

У країнах континентальної Європи дія договору про надання правничої допомоги припиняється, передусім, внаслідок закінчення строку, на який він був укладений. Якщо строк не був встановлений і не може бути визначений за характером і цілями договору, договірні відносини припиняються за заявою однієї зі сторін з дотриманням певних строків попередження іншої сторони, які залежать від предмета й тривалості дії самого договору. Через фидуціарний характер договору до підстав його припинення належать наступні: смерть, позбавлення дієздатності, оголошення неспроможності кожної з сторін, а також призупинення й припинення професійної дієздатності правника (статусу адвоката). Згідно з положеннями Німецького цивільного уложення у випадку смерті або недієздатності довірителя, доручення лишається чинним [123].

Що стосується дострокового розірвання договору, то в цьому випадку діє ряд обмежень. Так, відповідно до положень Німецького цивільного уложення клієнт може розірвати договір в будь-який час, але з дотриманням певних строків [123]. Аналогічна норма міститься й в британських стандартах умов договору про надання юридичних послуг [127]. За Цивільним кодексом Франції довіритель може скасувати доручення в будь-який момент і примусити повіреного, за наявності підстав, до повернення йому або акту, що містить доручення або власне доручення [130]. При цьому він зобов'язаний подбати про призначення іншого правника або сповістити протилежну сторону й суд про свій намір вести справу самостійно, якщо це передбачено законом [145].

Припинення правовідносин з ініціативи правника також допускається, однак, у більшості випадків, є винятком із загального правила. Зокрема, воно допускається за наявності таких підстав: ненадання клієнтом необхідних матеріалів і документів, відсутність своєчасної оплати, повідомлення неправдивих або неповних відомостей, а також за наявності інших обставин, що перешкоджають виконувати доручення щодо надання правничої

допомоги. Обов'язковою вимогою в цьому випадку є попереднє інформування клієнта про відмову від доручення й можливість особи, що звернулася за правничою допомогою, отримати таку допомогу в інший спосіб. Зокрема, згідно зі ст.419 Цивільного процесуального кодексу Франції адвокат, що бажає припинити свої повноваження, зобов'язаний сповістити про це довірителя, суддю та іншу сторону. Якщо адвокатське представництво є обов'язковим, повірений може скласти із себе повноваження тільки після того, як його замінить інший представник [145]. При цьому одностороннє припинення договору (крім випадків його припинення за відсутності достатніх підстав, що були перераховані вище) не позбавляє представника права на винагороду в частині оплати фактично наданих послуг і відшкодування витрат [113].

Договірне право країн континентальної Європи також визнає підставою для розірвання договору його порушення. Мова йде про поняття «позитивне порушення договору», яким охоплюються випадки, коли договір у принципі виконується, але з певним відступом від погоджених умов (ст. 1741 Цивільного кодексу Франції [130]; § 554 Німецького цивільного уложення [123]).

Якщо вести мову про процедуру укладання договору про надання правничих послуг, то на неї поширюються загальні положення національних законодавств країн Європи щодо договорів. Найбільш докладно процедура укладання договору як такого, зокрема й договору про надання правничої допомоги, врегульована в Німеччині: глава III «Договір» розділу 3 книги I Німецького цивільного уложення містить сукупність норм щодо порядку укладання договору [145].

У законодавстві Франції відсутні детальні правила, що стосуються порядку укладання, виконання, зміни договору про надання правничої допомоги, а також відповідальності за невиконання договірних зобов'язань. Лише у ст. 1134 Цивільного кодексу Франції викладені принципи

регулювання всього комплексу договірних відносин: «Договори, що законно укладені, мають силу закону для тих, хто їх уклав. Вони можуть бути скасовані лише за взаємною згодою сторін або із причин, у силу яких закон дозволяє їх скасування. Вони повинні бути виконані сумлінно» [145].

У Великій Британії правові норми, що регулюють порядок укладання договору про надання правничої допомоги, традиційно вироблені судовою практикою [121].

Незважаючи на деякі розбіжності щодо регулювання процесу укладання договору про надання правничої допомоги в різних національних системах, наявність наступних послідовних юридично значущих стадій при укладанні договору є обов'язковою і передбачає: пропозицію укласти договір – оферту (*offre, Antrag, offer*) і відповідь особи, якій адресована оферта про її прийняття – акцепт (*acceptation, Aufnahme, acceptance*). Втім, щодо договору про надання правничої допомоги ця послідовність має певну специфіку: оферті має передувати так званий «виклик на оферту» з боку потенційного клієнта, адже в багатьох країнах вважається неприпустимим для осіб, що надають професійну правничу допомогу, клопотати про клієнтуру. Приміром, у Франції згідно зі ст. 15 Декрету № 2005-790 «Про професійну етику адвоката» будь-яка пропозиція, адресована персонально потенційному клієнтові, заборонена [133].

Найчастіше оферті правника передують перемовини з потенційним клієнтом – так звана переддоговірна стадія правовідносин. У рамках даного етапу положеннями норм, що регулюють діяльність адвокатів у Західній Європі, на правника покладається низка обов'язків, від виконання яких залежить можливість укладення договору. Так, правник з'ясовує обставини справи, позицію особи, що звернулася за правничою допомогою, предмет і інші істотні умови майбутньої договору з урахуванням норм закону та обставин конкретної ситуації. Він повинен переконатися у відсутності причин, що перешкоджають встановленню правовідносин, зокрема,

конфлікту інтересів. Крім того, правник оцінює, чи може він надавати послуги з погляду на рівень своєї професійної компетентності, дотримання правил професійної етики, моралі й справедливості. Ці вимоги впливають із положень національних законодавств, а також Загального кодексу правил для адвокатів країн ЄС, у якому регулюється вирішення питання про доцільність ініціювання судового розгляду справи або можливості урегулювання спору без судового втручання [146–147]. Лише за умови дотримання зазначених вимог, правник може адресувати оферту клієнтові, котрий має право її акцептувати або внести зустрічну пропозицію правникові.

Ще одним варіантом є так звана публічна оферта, звернена правником до необмеженого кола осіб, що, зазвичай, втілюється у вигляді реклами. Водночас, слід зазначити, що у Загальному кодексі правил для адвокатів країн ЄС не вітається реклама адвокатських послуг – відповідно до розділу 2.6 адвокат не повинен займатися саморекламою або прагнути до широкої популярності, якщо це визнається неприпустимим [147]. Випадки ж, коли реклама є неприпустимою, передбачені нормами національних законодавств [148].

Так, у Німеччині параграфом 43b Федерального уложення про адвокатуру передбачена можливість використання реклами адвокатом для просування своїх послуг, але з дотриманням низки правил. Так, реклама за своєю формою й змістом повинна лише повідомляти про сферу професійної діяльності адвоката, без вказівки на більш привабливі, у порівнянні з його колегами, умовами [149]. У Франції відповідно до ст. 15 Декрету № 2005-790 від 12 липня 2005 р. про професійну етику адвоката реклама адвокатських послуг припустима, якщо вона містить суто відомості про характер послуг і не передбачає агітації [133]. В Іспанії всі способи, спрямовані на залучення клієнтів, починаючи з газетних оголошень і закінчуючи табличками на дверях, можливі тільки за умови, що вони не шкодять таким основним професійним етичним принципам, як чесність і незалежність [150]. У

Норвегії реклама адвокатських послуг не заборонена, але вона повинна мати «гідний» характер [151].

Що ж стосується регулювання виконання договору, фідучіарний характер правовідносин щодо надання правничої допомоги передбачає його особисте виконання. Так, згідно § 613 Німецького цивільного уложення: особа, що прийняла на себе виконання зобов'язань, зобов'язана виконати їх особисто, якщо не встановлене інше [123]. Аналогічні норми містять Цивільний Кодекс Іспанії та Цивільний кодекс Франції, що, однак, не встановлює повної заборони на залучення третіх осіб до вирішення справи, щодо якої надається правнича допомога. У Великій Британії згідно зі стандартними умовами договору надання юридичних послуг адвокатами довірителям, правник може запрошувати інших адвокатів, фахівців і консультантів, використовувати допомогу стажистів, технічного персоналу, але при цьому відповідати за кінцевий результат правничих вишукувань і за дії залучених третіх осіб як за свої власні [127].

Щодо належного виконання договору про надання правничих послуг, слід зауважити, що законодавчий принцип належного виконання договору, який стосується безпосередньо якості виконання зобов'язань, збігається за змістом в різних правових системах. Так, згідно зі ст. 362 Німецького цивільного уложення він визначається як відповідність виконання обіцяному («In der rechten Art und Weise») [123, 152]. Водночас, щодо договору про надання правничої допомоги необхідно визнати відсутність у праві більшості держав-учасниць ЄС чітких критеріїв визначення належного виконання зобов'язань правником.

На думку Л. Бриджес та деяких інших англійських науковців, якість правничої допомоги визначається як «ступінь, у якому діяльність адвоката відповідає професійним вимогам (стандартам)» [152]. Ці вимоги до виконання адвокатом своїх зобов'язань містяться в законодавстві, а також у деонтологічних нормах країн Західної Європи, які, зокрема, передбачають,

що при здійсненні своєї професійної діяльності правник, дотримуючись вказівок клієнта, сумлінно, вчасно, кваліфіковано виконує свої обов'язки, активно захищаючи його права й інтереси всіма незабороненими законодавством засобами [26, с. 169–170].

Однак, найчастіше, клієнт, звертаючись по правову допомогу, сподівається на певний результат, і саме досягнення цього результату є для нього визначальним критерієм якості правничої допомоги. Як зауважує Д. Мейстер, якісна юридична допомога для клієнта – це допомога, якою вона була в його сприйнятті й наскільки вона відповідала його очікуванням [153]. Водночас, результат *apriori* не може бути предметом договору про надання правничої допомоги. Крім того, будь-який негативний результат, зокрема, судові рішення не на користь довірителя, не є свідченням неякісно наданих правничих послуг.

Прикладом країни, у якій розроблені інструкції, присвячені проведенню оцінки правничої допомоги, є Велика Британія. Організація «Служба безкоштовної юридичної допомоги Англії й Уельсу» розробила стандарт під назвою «Знак якості», що передбачає систему виміру якості й ефективності безкоштовної професійної правничої допомоги [154], в основу якої закладаються наступні критерії: доступ до правничих послуг (планування надання послуг, надання доступної інформації про послуги, безоплатність правничих послуг, заборона щодо дискримінації у наданні послуг); обсяг послуг (спрямування до інших «постачальників» правничої допомоги, якщо цього вимагають інтереси клієнта); управління правничою роботою (чітко визначені ролі партнерів в юридичній фірмі та належні процедури фінансового менеджменту); управління персоналом (рівні можливості для співробітників юридичної фірми (партнерів), забезпечення своєчасного навчання і професійного розвитку співробітників, що надають безкоштовну правничу допомогу, та контроль якості такої допомоги); задоволення потреб і запитів клієнтів (надання інформації клієнтам,

конфіденційність і захист персональних даних клієнта, гарантії якості правничої допомоги у випадках, коли окремі послуги в рамках надання безкоштовної правничої допомоги надавалися третіми особами); прагнення до постійного покращення якості безкоштовної правничої допомоги (розробка і впровадження служби прийому скарг та відгуків клієнтів, постійне вдосконалення систем управління якістю) [155]. Втім, приклад Великої Британії щодо стандартизації якості правничої допомоги є скоріше с винятком.

Якісне виконання професійних обов'язків вимагає від правника, серед іншого, перебувати в таких умовах, які дозволять йому діяти вільно в контексті дотримання основних етичних принципів. Тож при наданні правничої допомоги за ним має залишатися можливість самостійно обирати правову позицію в справі, визначати тактику, за необхідності – приймати рішення негайно.

Висновки до Розділу 1

Аналіз теоретичних, правових та методологічних засад дослідження договору про надання правничої допомоги в цивільному праві України дозволив нам дійти таких висновків:

1. Дотримання прийнятих на себе Україною міжнародно-правових зобов'язань щодо гарантування права людини на правову допомогу та створення належного механізму його реалізації, а також закріплення в Конституції України гарантій права на отримання професійної правничої допомоги зумовлює актуальність проблем цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги.

2. Не зважаючи на цілу низку наукових доробок, на сьогодні не достатньо дослідженою лишається проблематика договору про надання правничої допомоги як підстави виникнення відповідних правовідносин, що

зумовлює необхідність постановки та розв'язання наукового завдання, яке полягає у формуванні теоретичних узагальнень щодо юридичної природи та змісту договору про надання правничої допомоги, а також розробленні науково обґрунтованих пропозицій щодо оптимізації цивільно-правового регулювання зазначеного правового інституту.

3. Історичні етапи становлення інституту правничої допомоги відповідають стадіям позадоговірного і договірного регулювання надання правничої допомоги, як-от: давньоруський період історії України; період перебування території України під владою інших держав; радянський період історії України; період становлення і розвитку незалежної Української державності; період демократичного реформування в Українській державі.

4. Правнича допомога – надання правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення.

5. Правничі послуги – надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в суді, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації тощо.

6. У країнах Європи правнича допомога є професійною і надається на договірних засадах, водночас, відсутня загальноприйнята модель цивільно-правового регулювання цих правовідносин. Концепції, запропоновані європейськими цивілістами, зводяться до наступних підходів: регулювання надання правничої допомоги з використанням традиційних цивільно-правових інститутів (договір надання послуг, договір підряду, договір доручення, агентський договір); визнання правовідносин з надання правничої допомоги самотійною цивільно-правовою конструкцією.

7. У контексті процедури укладання договору про надання правничої допомоги у країнах ЄС у більшості європейських країн стадія оферти та її акцептування має свою специфіку, адже для правників вважається неприпустимим клопотати про клієнтуру. Крім того, найчастіше оферті передують перемовини правника з потенційним клієнтом як попередня стадія, у процесі якої на правника покладається низка обов'язків, від виконання яких залежить можливість існування договору як такого. Найбільш складним питанням договору про надання правничої допомоги є належний характер його виконання. У праві більшості держав-учасниць ЄС немає чітких критеріїв визначення належного виконання зобов'язань правником, а для клієнта найчастіше саме результат є визначальним критерієм якості правничої допомоги, втім результат *argiori* не може бути предметом договору про надання правничої допомоги.

8. У законодавстві країн ЄС у правовідносинах з надання правничої допомоги більше правових гарантій надається клієнту, зокрема закріплюється право клієнта в будь-який час після укладання договору відмовитися від його виконання. Водночас, на правника покладаються додаткові обов'язки щодо дотримання таємниці, норм професійної етики тощо, також встановлюється відповідальність правника за невиконання або неналежне виконання зобов'язань.

РОЗДІЛ 2.

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

2.1 Поняття, сутність та форма договору про надання правничої допомоги.

У попередньому розділі цього дослідження ми з'ясували, що відповідно до ст. 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [96] правнича допомога – це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. У свою чергу, правові послуги – це надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100], договір про надання правничої допомоги – домовленість, за якою одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується здійснити захист, представництво або надати інші види правової допомоги другій стороні (клієнту) на умовах і в порядку, що визначені договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання правової допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору.

При цьому, як зазначалося вище, ЦК України [109] не містить загального поняття договору про надання правничої допомоги,

характеристики його суб'єктів та інших норм, які регулюють відповідні правовідносини. Отже, з урахуванням ч. 3 ст. 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100], до договору про надання правничої допомоги застосовуються загальні вимоги договірного права, уявлення про поняття, сутність і форму договору.

Загальні положення про договір визначені розділом II ЦК України [109]. Зокрема, ст. 626 ЦК України визначає поняття та види договору. Так, договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Договори можуть бути одно-, дво- та багатосторонніми. Договір є відплатним, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає із суті договору.

Як зазначає В. Кисіль, за результатами аналізу наукових підходів до визначення сутності (суті) договору, сутність цивільного договору дозволяє визначати його як найбільш універсальний юридичний інструмент, який забезпечує заінтересованим особам можливість встановлювати, змінювати та припиняти відповідні цивільні права та обов'язки на основі вільного волевиявлення та усвідомленні обов'язковості виконання умов договору [156].

На думку В. Луця, поняття «сутність» пов'язане із поняттям «зміст» цивільно-правового договору, а для визначення цих понять та їх співвідношення доцільно, насамперед, розглянути легальне і доктринальне визначення договору як правового феномену. При цьому науковець зазначає, що з положень ст. 626 ЦК України випливає, що договір належить до правових актів індивідуального характеру – юридичних актів, зокрема правочинів. За частинами 1, 2, 4 ст. 203 ЦК України правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Залежно від кількості волевиявлень сторін правочини можуть бути односторонніми та дво- чи багатосторонніми (договори). Дво- чи багатостороннім правочином є погодження для двох або більше сторін [158,

с. 119–120]. Зрештою, В. Луць приходить до висновку, що сутність цивільно-правового договору становить договір (згода, домовленість, порозуміння, консенсус тощо) двох або більше сторін, спрямований на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Справедливість такого підходу підтверджується, зокрема, визначенням договору, наведеного у Законі України «Про захист прав споживачів» [159], відповідно до якого договір визначається як усний чи письмовий правочин між споживачем і продавцем (виконавцем) про якість, терміни, ціну та інші умови, за яких реалізується продукція.

Таким чином, слід дійти висновку, що сутність договору про надання правничої допомоги становить домовленість (договір) зацікавлених сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків щодо надання правових послуг (надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації) та їх оплати [157, с. 124].

Щодо правової природи договору про надання правничих послуг, на цей час у вітчизняній та зарубіжній науковій доктрині можна виділити наступні варіанти кваліфікації відповідного договору:

- як договору доручення [160, с. 162];
- як договору підряду [161];
- як договору оплатного надання послуг [21, с. 71];
- непойменованого договору [162];
- як змішаного договору [22, с. 33; 163–165].

Досить популярним є поширення на договір правничої допомоги моделі договору доручення. Втім, деякі дослідники вважають, що договір

доручення є непристосованим до специфіки правничої допомоги, адже він стримує активність правника в реалізації прав, наданих йому законодавством, і в той же час, що послабляє правовий зв'язок довірителя з правником (з урахуванням права кожної сторони відмовитися від договору) [163].

Вказують також і на те, що договір доручення припиняється внаслідок відмови повіреного, яка може відбутися в будь-який час. Водночас, наприклад, п. 4 ч. 2 ст. 21 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» [100] встановлює, що адвокату забороняється відмовлятися від надання правової допомоги, крім випадків, установлених законом, тобто адвокат не може припинити договір зі своїм клієнтом на надання правничої допомоги в односторонньому порядку. Крім того, за загальним правилом, договір доручення є безоплатним, однак Закон України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» [100] передбачає оплатний характер відповідного договору.

Звісно, договори про надання правничої допомоги, однією зі сторін яких є адвокати, становлять лише частину загальної кількості договорів про надання правничої допомоги, однак не є винятками, і це лише підтверджує, що з урахуванням співвідношення частини і цілого, особливо з токи зору тензорної методології, принципи регулювання щодо договорів про надання правничої допомоги в цілому не можуть бути відмінними від принципів регулювання договорів про надання правничої допомоги адвокатами. Крім того, вважається, що при дорученні в діяльності повіреного переважають дії юридичного характеру, тоді як, наприклад, діяльність адвоката в карному процесі, яка традиційно йменується «захистом», включає переважно дії фактичного характеру [163].

Враховуючи різноманітність правових послуг, що складають зміст правничої допомоги, деякі автори взагалі вважають недоцільним наполягати на певній універсальній правовій моделі, наголошуючи на тому, що правника

й клієнта можуть пов'язувати договір оплатного надання послуг, договір доручення, агентський договір за типом доручення й навіть договір довірчого управління майном [166, с. 15].

Серед правників також одержав поширення погляд на договір про надання правничої допомоги як на непойменований договір, до якого застосовуються загальні положення про договори й зобов'язання. Відсутність у практиків та науковців єдиного розуміння того, до якого типу договору слід віднести договір про надання правничої допомоги, підводить нас до питання, чи існує взагалі необхідність в легальному визначенні юридичної природи цього договору.

Якщо проаналізувати зміст розділу IV Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» [100], можна побачити, що регулювання змісту договору про надання правничої допомоги обмежуються лише вказівкою на те, що «зміст договору про надання правової допомоги не може суперечити Конституції України та законам України, інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, присязі адвоката України та правилам адвокатської етики».

Що ж стосується істотних умов цього договору, зокрема, передбачається припинення його дії належним виконанням та виплата адвокату гонорару.

Втім, ще раз підкреслимо, що договори про надання правничої допомоги, стороною яких виступає адвокат, є лише частиною договорів про надання правничої допомоги в цілому. Крім того, у договорі в обов'язковому порядку повинні бути застережені предмет договору, умови виплати винагороди правникові й порядок компенсації його витрат, розмір і характер відповідальності. До того ж не врегульованими, а відтак – і потенційно небезпечними для клієнта залишаються ще кілька моментів: звітність правника про хід виконання договору, порядок взаємодії правника й клієнта при прийнятті рішень, що мають серйозне значення для справи (відмова від

позову, прийняття мирової угоди тощо), порядок передачі клієнтові присудженого майна, повернення документів тощо [23].

Своєю чергою, для правника становить інтерес необхідність врегулювання обов'язків клієнта щодо надання правникові необхідної інформації або документів, а також виплати винагороди (гонорару). Зауважимо, що ч. 2 ст. 30 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» [100] передбачає, що «порядок обчислення гонорару (фіксований розмір, погодинна оплата), підстави для зміни розміру гонорару, порядок його сплати, умови повернення тощо визначаються в договорі про надання правової допомоги». Таким чином, зазначений Закон фактично підкреслює, що відповідні аспекти надання правничої допомоги не регулюються його нормами і передбачають існування окремого договору як юридичної конструкції.

Як зазначає М. Кравченко, договір має забезпечувати певні константи щодо мети договору (його виконання), у випадку перешкод (неналежного виконання договору), приведення інтересів сторін у рівновагу за допомогою особливих засобів впливу (санкцій), тож він становить певну програму дій його сторін, що формально упорядковує відносини щодо забезпечення досягнення мети договору, збалансування їх приватного інтересу з потребою забезпечити правопорядок у межах доцільно усередненої та ґносеологічно виваженої поведінки їх сторін, що формалізована на загальному, типовому, видовому чи навіть підвидовому рівні. У цьому вбачається засіб не тільки стандартизації поведінки сторін договору, а й охорони прав слабшої сторони, зокрема пересічного громадянина [166, с. 87].

Вибір оптимальної договірної моделі взаємин правника з клієнтом обумовлений характером правових послуг. Не володіючи спеціальними знаннями, замовник правових послуг далеко не завжди уявляє собі їх параметри: можливі варіанти вирішення юридичного конфлікту, коло необхідних юридичних дій тощо. Саме із цієї причини німецькі вчені віднесли послуги адвоката до послуг «вищої категорії», замовник яких покладається

також на спеціальні навички виконавця, про які сам має віддалену уяву. Нездатність клієнта сформулювати для правника конкретне завдання дозволяє припустити наявність обґрунтованих сумнівів щодо ефективного застосування положень про договір доручення, спрямованих на контроль довірителя за діями повіреного, на дотримання повіреним визначених меж повноважень. Непрофесійний суб'єкт (громадянин, некомерційна організація) об'єктивно не може виступати в ролі провідної сторони при укладанні договору із професійним юристом і узгодженні його умов. Як відзначає Е. Берлін, клієнт найчастіше не в змозі, як того вимагає закон, дати правникові правомірні, здійсненні й конкретні вказівки з приводу ведення справи, а також будь-які інші вказівки, оскільки, як правило, він не розбирається в суті питання [167] .

Як відомо, договір доручення є фидуціарним договором. Насамперед, фидуціарність виступає основою для односторонньої відмови від договору, наприклад, у зв'язку із втратою сторонами взаємної довіри. З іншого боку, можливість односторонньої відмови може в певних випадках зашкодити інтересам довірителя. У силу особистого характеру зобов'язань за договором доручення підставами його припинення можуть бути смерть повіреного, визнання його недієздатним або обмежене дієздатним тощо. Повірений має право в будь-який час відмовитися від виконання доручення, і навіть положення ч. 4 ст. 250 ЦК України [109], відповідно до яких представник відповідає перед особою, яка видала довіреність, за завдані їй збитки у разі недодержання ним вимог, встановлених частинами другою та третьою цієї статті (негайне повідомлення про відмову та неможливість відмови у невідкладних випадках), на наш погляд, виглядають у край примарною гарантією інтересів довірителя. При укладанні договору з правником клієнт розраховує на певну стабільність відносин і гарантовану юридичну допомогу. Однак у силу положень законодавства навряд чи на це можуть розраховувати сторони договору доручення: це в черговий раз демонструє його недостатню пристосованість до регулювання триваючих оплатних

відносин.

Необхідно зауважити, що представництво полягає в наданні юридичного сприяння третім особам і представництві їх інтересів. Відмінність представництва й надання послуг полягає в характері взаємин між учасниками й характері вчинених ними дій. При наданні юридичних послуг фахівець діє від свого імені, а представник виступає від імені особи, яку представляє у відносинах із третіми особами, у її інтересах і вчиняє при цьому юридичні дії, які тягнуть наслідки для особи, чиї інтереси представляються. Водночас, при наданні правових послуг відносини можуть бути обмежені тільки сторонами договору й не стосуватися третіх осіб.

У порівнянні з договором доручення договір оплатного надання послуг видається більш придатним для міцного врегулювання відносин сторін [25, с. 17–29], тим більше, що в нашому випадку мова фактично і йде про надання правових послуг.

О. Макаренко взагалі вважає, що надання допомоги (будь-якої) дієздатній фізичній особі слід кваліфікувати як послугу [168, с. 7].

Правові послуги – це об’єкт цивільно-правових відносин, відтак, норми, що регламентують надання юридичних послуг становлять цивільно-правовий інститут. При цьому слід зазначити, що правовідносини, що складаються при наданні різних видів послуг, наразі урегульовані не рівною мірою. Зокрема, діяльність з надання правничої допомоги як системи правових послуг, порівняно з іншими видами, вимагає створення нормативно-правової бази, що відповідає реаліям сьогодення [157]. Для цього, передусім, необхідно визначитись зі змістом понять «послуга» та «правова послуга».

Ф. Котлер визначає послугу як «будь-який захід або зиск, які одна сторона може запропонувати іншій стороні, і які переважно невловимі й не приводять до заволодіння чимось. Виробництво послуг може бути, а може й не бути пов’язане з товаром у його матеріальному вигляді» [169].

Цікавим є визначення послуги, сформульоване в сучасному юридичному енциклопедичному словнику О. Баріхинім, який пов'язує її існування, власне, із діяльністю із надання послуг: «Послуги – види діяльності, робіт, у процесі виконання яких не створюється новий матеріально-речовинний продукт, що раніше не існував, не змінюється якість уже наявного, створеного продукту. Це блага, надавані не у вигляді речей, а у формі діяльності. Таким чином, саме надання послуги створює бажаний результат» [170].

У юридичній літературі питання про правове визначення послуги пов'язується з: цільовим призначенням послуги, її корисним ефектом від дій виконавця; здійсненням цих корисних дій виконавцем.

О. Сергєєв представляє поняття послуги як об'єкта цивільних прав як «ті дії суб'єктів цивільного обігу, які або взагалі не завершуються яким-небудь певним результатом, а містять корисний ефект самі собою, або мають такий результат, який не втілюється в упередметненій формі» [171].

М. Кротов визначає послугу як здійснення тих або інших дій, результат яких не має упередметненого виразу й не може бути гарантований [172].

О. Юффе [173], Є. Шешенін [174], І. Брауде [175], розмежовуючи зобов'язання з надання послуг та виконання робіт, вказували саме на такий критерій як наявність або відсутність матеріального результату діяльності виконавця.

Ця точка зору поділяється багатьма цивілістами, що визначають послугу як певну дію або певну діяльність, що не має матеріального результату, відділеного від виконавця [176].

О. Кабалкін, не протиставляючи поняття «послуга» і «робота» у цивільному праві, розуміє під послугою дію, що надає допомогу, користь іншому, а під роботою – заняття якою-небудь справою, застосування своєї праці [177]. При чому послуги – один з найпоширеніших об'єктів цивільних прав. Вони виражаються в певному корисному результаті. Одні послуги

втілюються в матеріальних предметах (виготовлення речі на замовлення), інші – не виражаються в упередметненому результаті (перевезення пасажирів) [178].

Є. Шаблова вважає, що послуга – це спосіб задоволення індивідуальної потреби особи, яка пов'язана з нематеріальним результатом діяльності виконавця, що допускається чинним правопорядком, на оплатних засадах [179, с. 16].

В. Третьякова, досліджуючи питання платного надання юридичних послуг [24, с. 21], у визначенні послуги погоджується з П. Москвітіним, який розуміє послугу як цілеспрямовану фактично і юридично здійснену діяльність послугонадавача, і виділяє такі її кваліфікуючі ознаки як об'єкта зобов'язання: невіддільність результату ексклюзивної діяльності виконавця, виконуваної з нестійкою й непостійною якістю, від синхронної діяльності споживача послуги, спрямованої на її одержання; негарантованість виконавцем досягнення передбачуваного позитивного результату, так само як і його збереження; невтільованість у певному упередметненому результаті діяльності виконавця з наданням послуг «у її чистому вигляді» [180].

І. Рижаков відзначає подвійність явища послуги як економічної сутності та її нерозривний взаємозв'язок з аналогічною правовою категорією, а також відносить до послуг, з одного боку, процес (діяльність), а з іншого – результат, вважаючи, що все це, своєю чергою, повинне бути опосередковане юридичною категорією послуги [181].

Л. Саннікова вважає, що при наданні послуг, хоча й складно гарантувати досягнення позитивного результату, однак презумпцію результативності доцільно поширити на всі види послуг у якості загальної ознаки послуги. Вона обґрунтовано пропонує, щоб досягнення результату гарантувалося послугонадавачем, якщо інше не встановлене законом, договором, звичаєм ділового обігу або не впливає із сутності послуг, що надаються [182].

В. Третьякова визначає наступні характерні ознаки послуги: нерозривність між її наданням і споживанням; корисний ефект для замовника; як правило, нематеріальний результат, найчастіше гарантований. При цьому послуга, на думку дослідниці, завжди становить сукупність певних дій (діяльність), які проводяться виконавцем за завданням і на користь послугоодержувача, і з метою задоволення його певної потреби, відтак, послугу вона розглядає як діяльність (сукупність дій) виконавця за завданням і на користь послугоодержувача, з метою задоволення його індивідуальних потреб у процесі її здійснення, спрямована на одержання, як правило, нематеріального результату [24, с. 24].

Вважаємо за доцільне також навести визначення послуги, що надано у Законі України «Про захист прав споживачів» [159]: послуга – діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням для задоволення його особистих потреб.

Щодо поняття «правові послуги» (правничі, юридичні тощо), на доктринальному рівні воно наразі також чітко не визначене, що вважаємо проблемою, яка потребує вирішення, адже Закон України «Про безоплатну правову допомогу» [96], досить вдало вирішивши питання про співвідношення правничої (правової) допомоги та правових послуг, щодо останніх обмежився лише перерахуванням їх видів.

Наприклад, Ю. Романець пропонує розуміти під юридичними послугами юридично значимі дії, тобто дії, що тягнуть за собою виникнення, зміну або припинення прав і обов'язків» [183].

Є. Суханов розкриває сутність правової послуги через фігуру посередника: «У всіх перерахованих відносинах є посередник – представник (повірник), комісіонер, агент, довірчий керуючий, який діє в цивільному обігу або від чужого імені або, навіть від власного імені, але, так чи інакше, у чужих інтересах, безпосередньо й, в остаточному підсумку, створюючи,

змінюючи або припиняючи певні права й обов'язки для свого клієнта (довірителя, комітента, принципала) у його правовідносинах із третіми особами» [184, с. 90].

У літературі зустрічаються також інші визначення поняття правових послуг без розкриття їх сутності. Наприклад, правові послуги називають адвокатськими послугами [185], правовими послугами [186], консультаційними (консультативними) послугами з правових питань [187]. При цьому окремі науковці розрізняють поняття «послуги юридичного характеру» та «правові послуги». Послуги, при наданні яких дії виконавця приводять до придбання замовником нових обов'язків і виникненню нових прав, належать до послуг юридичного характеру. Водночас, юридичні (правові) послуги, зазвичай, становлять консультаційні послуги з правових питань [188].

Натомість В. Єременко, розмежовуючи такі правові категорії як «правова робота» і «юридична робота», співвідносить їх як загальне та конкретне, пропонує розуміти під юридичною роботою діяльність юридичних підрозділів органів влади, господарюючих суб'єктів, організацій, юрисконсультів і індивідуальних підприємців, що професійно надають послуги на комерційній і некомерційній основі [189, с. 6].

На думку В. Третьякової, термін «юридична послуга» співвідноситься з «правовою послугою» як загальне із частиною, і краще підходить для визначення змісту надання правничої допомоги [24, с. 34].

Втім, на нашу думку, яка базується на аргументації, викладеній у першому розділі цієї роботи, в контексті надання правничої допомоги терміни «юридичний», «правовий» та «правничий» слід розглядати як синоніми, відтак, далі варто зосередитись на змісті відповідної категорії.

Т. Ільїна пропонує визначати юридичні послуги (допомогу) як діяльність щодо створення й передачі конкретної інформації послугоодержувачу або третій особі (державному органу, посадовій особі

тощо), необхідної для захисту прав і законних інтересів послугоодержувача [190, с. 11].

Окремі автори зводять юридичні послуги лише до консультаційних. Так, Л. Ситдикова вважає, що правові послуги становлять різновид консультаційних (консалтингових) послуг, що складаються з дій фактичного характеру, для належного й кваліфікованого надання яких необхідні спеціальні знання в галузі права [191].

Д. Музюкін пропонує таке визначення: юридична послуга – це сукупність дій фахівця в галузі права, спрямованих на задоволення потреб юридичного характеру послугоодержувача, або нерозривна єдність таких дій і їх результату [192, с. 13].

К. Книгін з цього приводу зазначає, що на думку деяких юристів, надання правових порад, складання різноманітних юридичних документів та інші види правничої допомоги, якщо вони надаються адвокатами, не можна ототожнювати з обслуговуванням, послугами, оскільки під наданням послуг мається на увазі відповідна виробничо-господарська діяльність, яка спрямована на задоволення матеріальних чи інших потреб населення. Щодо ж адвокатури не йдеться про виробничу діяльність, а дії адвокатів спрямовані на сприяння громадянам і організаціям у захисті ними своїх прав та інтересів. З такою позицією, як зазначає науковець, можна погодитись тільки в тій частині, що відносини адвоката і клієнта не мають виключно споживчого характеру, і діяльність адвоката не є підприємницькою, однак, між адвокатом і клієнтом виникають цивільно-правові відносини, адже з природи відносин «адвокат–клієнт» зрозуміло, що адвокат надає правничу допомогу за передбачену в договорі винагороду [193, с. 103–104].

Оскільки правова послуга є різновидом послуги взагалі, їй повинні бути притаманні загальні ознаки, що відрізняють послугу від інших об'єктів цивільних прав. І, оскільки вона є специфічним видом послуг, їй також мають бути притаманні й риси, що вирізняють її від послуг у загальному

розумінні [156].

Як справедливо зазначає В. Третякова, специфіка правової послуги полягає, насамперед, у характері самої діяльності і її виконавця [24, с. 36]. Безпосереднім виконавцем може бути лише особа, що має юридичну освіту (бажано – вищу, що впливає, зокрема на якість правової послуги), адже особисті потреби замовника пов'язані з юриспруденцією й правом.

Сучасний економічний словник визначає юриспруденцію (від лат. – *jurisprudentia*) як правознавство, сукупність наук про право, його практичне застосування [194].

У цьому ж словнику право визначається у двох сенсах: як сукупність юридичних норм, втілених у вигляді законів і інших нормативних актів, що підлягають обов'язковому дотриманню; як правові можливості, що випливають із законів, дозволені законом способи дій, надані повноваження.

Юридичний словник також надає праву подвійне визначення: в об'єктивному сенсі – це система загальнообов'язкових соціальних норм (правил поведінки), установлених державою й забезпечених силою його примусу або таких, що випливають із самої природи, людського розуму; імператив, що перебуває над державою й законом; у суб'єктивному сенсі – це вид і міра можливої поведінки особи, державного органу, народу, держави або іншого суб'єкта [195].

Ще однією характерною рисою правової послуги може бути розрив у часі між її наданням і результатом, а також може передбачатися поява проміжних результатів (наприклад, складання процесуальних документів в ході судового представництва).

Таким чином, правову послугу як предмет договору про надання правничої допомоги слід визначити як діяльність (сукупність дій) виконавця, що має юридичну освіту (правника), за завданням і на користь послугоотримувача (клієнта), з метою задоволення його особистих потреб, пов'язаних з юриспруденцією й правом (у тому числі, з вирішенням

проблемної правової ситуації або запобіганням її настанню), у процесі її здійснення, спрямована на одержання матеріального чи нематеріального результату.

Слід також підкреслити, що задоволення особистих потреб, пов'язаних з юриспруденцією й правом, передбачає певний юридичний інтерес клієнта, адже не можуть розглядатись як правові послуги, наприклад, послуги освітнього характеру у сфері права. Також зміст правової послуги, яка не виключає настання матеріального результату, відрізняється від класичного трактування послуги як такої, що «споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності» (ст. 901 ЦК України [109]).

Досліджуючи договір про надання правничої допомоги з точки зору юридичної конструкції як класичний договір оплатного надання послуг, М. Кратенко зауважив, що клієнт-замовник перебуває в більш вигідному положенні в порівнянні з юристом-виконавцем, оскільки має право відмовитися від послуг у будь-який час за умови відшкодування виконавцеві фактично понесених ним витрат [21, с. 68–71].

На думку І. Токмакова, у випадку відмови від договору вже після того, як виконавець приступив до надання послуг, обов'язок замовника не обмежується лише відшкодуванням фактично понесених витрат: та частина послуги, якою замовник скористався, повинна ним оплачуватися. Таким чином, інтереси правника, від послуг якого відмовляються достроково, тобто до виконання всього обсягу доручених дій, будуть захищені [25, с. 17–19].

Деякі вчені відзначають, що кваліфікація договору про надання правничої допомоги як договору оплатного надання послуг дозволяє застосовувати до нього законодавство про захист прав споживачів у випадку, коли громадянин звертається до правника за допомогою в справі, не пов'язаній з підприємницькою діяльністю, наприклад, для захисту особистих немайнових, сімейних прав тощо. Зокрема, субсидіарне застосування до договору оплатного надання послуг загальних положень про підряд і правил

про побутовий підряд забезпечує можливість притягнення правника до так званої переддоговірної відповідальності, наприклад, за ненадання клієнту всієї необхідної інформації про пропоновані послуги або прийняття свідомо «безнадійного» доручення щодо надання правничої допомоги.

Водночас, як зазначає І. Владімірова, існує й інша точка зору, відповідно до якої договір на надання послуг правником не можна відносити до цивільно-правових договорів про надання послуг, адже, на думку деяких юристів, надання правових порад, складання різноманітних юридичних документів і інші види правничої допомоги жодним чином не можна ототожнювати з обслуговуванням, послугами, тому що під наданням послуг розуміється відповідна виробничо-господарська діяльність щодо задоволення матеріальних і інших запитів населення. Натомість діяльність правників, зокрема адвокатів, спрямована на сприяння громадянам і організаціям у здійсненні ними своїх прав і захисту ними своїх інтересів [22, с. 25].

Зауважимо, що в цілому договір прийнято аналізувати, починаючи з уточнення його кваліфікуючих ознак, таких як: предмет договору, суб'єктний склад, мета укладання договору тощо. Виявлення специфічних рис конкретного договору дозволяє встановити його місце в системі зобов'язального права. На нашу думку, запропоновану вище схему слід застосувати й для з'ясування правової природи договору про надання правничої допомоги [25, с. 29–56].

На доктринальному рівні правничу допомогу визначають як здійснюване засобами юридичного характеру адресне невідне професійне й організоване сприяння реалізації прав і свобод особи з метою подолання проблемної правової ситуації й максимально сприятливого задоволення її індивідуальних інтересів [196]. Отже, з погляду правової мети зобов'язання, тобто того результату, до якого прагнуть сторони, договір про надання правничої допомоги слід віднести до групи договірних зобов'язань з

виконання робіт і надання послуг.

Найчастіше зміст правничої допомоги становить послуга без передачі клієнтові упредметненого результату (за винятком випадків складання правником різних документів правового характеру, правових висновків тощо). У випадку, коли особа потребує захисту своїх прав і інтересів, їй необхідна саме юридична допомога з боку правника-адвоката. Однак слід зазначити, що правник у процесі виконання доручення клієнта практично завжди переслідує досягнення певного нематеріального результату надання юридичної допомоги, одержання певного блага для клієнта: винесення судового рішення про присудження майна, призначення пенсій, винесення виправдувального вироку, призначення більш м'якого покарання тощо.

Водночас, не можна вести мову про те, що предметом надання правничої допомоги є саме конкретний результат, оскільки досягнення цього результату не залежить тільки від волі й здібностей правника (наприклад, ухвалення судового рішення у конкретній справі перебуває винятково в компетенції суду).

Тож, слід погодитися із зауваженням О. Клігмана, що власне юридичні дії правника в процесі виконання доручення не створюють матеріально-правових наслідків [197]. Навіть у тих випадках, коли правнича допомога припускає передачу клієнтові певного упредметненого результату (складання проектів договорів, заповітів, юридичних висновків), він характеризується суто індивідуальним призначенням. У даній ситуації можна говорити якщо не про моментальну вживаність правової послуги, то, принаймні, про таке благо, яке споживається клієнтом однократно. Із цього можна зробити висновок про те, що послуги правника мають у край обмежену оборотоздатність.

Тривалий час основною особливістю правових послуг вважалася також негарантованість результату.

Як відзначав О. Клігман, якщо доручена справа ведеться належним

чином, вважається, що адвокат виконує прийняте на себе зобов'язання, хоча і очікуваний ефект не настає. Крім того, з погляду відносин між правником і клієнтом для клієнта неприпустимо вимагати від правника безумовного результату, а для правника – гарантувати його досягнення [197]. Водночас, чинні Правила адвокатської етики безпосередньо не містять заборон щодо орієнтування договору на певний результат (так, ст. 30 Правил передбачає, що право на отримання гонорару не залежить від результату виконання доручення, якщо інше не передбачене договором про надання правничої допомоги. Тобто, договір може пов'язувати право на отримання гонорару із досягненням певного результату) [198].

Основною особливістю предмета договору про надання правничої допомоги виступає мета надання правничої допомоги – захист прав і інтересів клієнта. Виходячи із цього можна віднести договір про надання правничої допомоги до каузальних договорів [198, с. 92; 200, с. 207; 201, с. 202–205].

Як відзначає Р. Мельниченко, це може бути як пряма (у формі судового представництва), так і опосередкована (у вигляді консультування, складання процесуальних і інших документів) участь правника у вирішенні юридичного конфлікту за участю клієнта [202]. Зважаючи на широкий спектр правових послуг, що складають зміст надання правничої допомоги, можемо вести мову не лише про вирішення юридичних конфліктів, але й про запобігання ним.

Необхідно відзначити, що в деяких наукових дослідженнях діяльність з надання правничої допомоги відносять до послуг фактичного характеру, на противагу послугам юридичного характеру, таким як доручення, комісія й агентський договір [25, с. 19–23]. Відмінною рисою перерахованих договорів вважається поява в результаті їх виконання нових цивільних правовідносин за участю особи, інтереси якої представляють (довірителя, комітента, принципала), оскільки обов'язки виконавця в більшості випадків зводяться до укладання договору в інтересах особи, інтереси якої він представляє.

Натомість, дії правника щодо надання юридичної допомоги, наприклад, адвоката у процесі судового розгляду, властивостей цивільно-правової договору не мають. Водночас, як вже зазначалося, правові послуги характеризуються розмаїттям та невичерпністю, тож правнича допомога може передбачати здійснення як юридичних, так і фактичних дій: характер дій тут не має такого принципового значення, як при дорученні або комісії. Об'єднуючими засадами тут виступає мета вчинених дій (діяльності) – забезпечення захисту прав і інтересів клієнта або сприяння їх реалізації.

Договір про надання правничої допомоги є оплатним, зокрема, у силу положень п. 4 ч. 1 ст. 1, ст. 30 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» [100]. Безоплатні послуги, крім прямо передбачених законом винятків (окремі випадки безоплатного зберігання, доручення, довірчого управління), звичайно не входять до предмету цивільно-правового регулювання. Необхідно відзначити, що термін «безкоштовно», що використовується у законодавстві (безкоштовна медична допомога, безкоштовне надання житла, безкоштовна правнича допомога тощо) не є синонімом «безоплатно» щодо особи, яка безкоштовно надає певне благо. У подібних випадках витрати на надання послуги або передачу майна, надані громадянину безкоштовно, відшкодовуються особі, що надала майно або послугу, за рахунок коштів бюджету або спеціальних фондів.

Зокрема, чинне законодавство передбачає надання безкоштовної правничої допомоги суб'єктам, визначеним у ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [96]. Втім, у випадках надання безоплатної правничої допомоги правник насправді не надає правничої допомоги безоплатно: він одержує винагороду не від особи, якій він надає правничу допомогу, а за рахунок коштів державного бюджету. Отже, не зважаючи на те, що правнича допомога в цьому випадку надається безкоштовно, відповідний договір правника з клієнтом не стає «неповноцінним» або факультативним, навпаки, правник повинен виконувати обов'язки за цим

договором так само, як і за іншими договорами, за виконання яких він одержує винагороду у звичайному порядку.

Зауважимо, що випадки, коли оплата за договором про надання правничої допомоги здійснюється не тією особою, якій ця допомога надається, необхідно розмежовувати дві зовні подібні ситуації: коли правник одержує оплату за свої послуги не від особи, якій буде надано допомога, а, наприклад, від її родичів, знайомих, колег тощо, у розмірі, визначеному договором про надання правничої допомоги; коли оплата послуг правника проводиться за рахунок бюджетних коштів і в передбаченому законом порядку. Якщо перший спосіб оплати юридичної допомоги цілком відповідає ознакам цивільних правовідносин, то другий – є характерним для галузі соціального забезпечення [25, с. 29–56].

Договір про надання правничої допомоги належить до двосторонньо-зобов'язувальних, синалагматичних договорів, адже обов'язок клієнта виплатити правникові винагороду обумовлюється зустрічним обов'язком правника надати клієнтові правничу допомогу. Це означає, що за загальним правилом щодо договору про надання правничої допомоги кожна зі сторін зобов'язана до виконання доти, доки виконання зустрічної вимоги залишається можливим, відтак, зажадати виконання зобов'язання від іншої сторони можна, лише виконавши своє зобов'язання. Крім того, сторонам заздалегідь відомий обсяг надання послуг за договором, як у частині обсягу правничої допомоги, так і в частині виплачуваної винагороди. Винятком є договори абонентського юридичного обслуговування, де заздалегідь невідомо, у якому обсязі замовникові буде потрібно сприяння правника, і якою мірою внесена абонентська плата буде реально відпрацьована, а також випадки встановлення в договорі про надання правничої допомоги погодинної оплати праці правника [157].

Досить цікавим, на наш погляд, є розгляд можливості застосування в договорі про надання правничої допомоги механізму зустрічного виконання

зобов'язань, а саме – затримки зустрічного (наступного) виконання доручення з боку правника при невиконанні клієнтом обов'язку щодо сплати авансу або відшкодування витрат, понесених правником у зв'язку з виконанням договору.

Через те що правнича допомога найчастіше надається особі, що гостро її потребує (утримання під вартою, кримінальне провадження на стадії судового розгляду, необхідність подачі клопотання про накладення арешту на спірне майно тощо), право правника призупинити виконання доручення, на наш погляд, не відповідає нормам професійної етики.

Натомість норми дореволюційного законодавства дозволяли адвокату не тільки призупинити надання правничої допомоги, але й взагалі відмовитися від доручення у випадку, якщо адвокат у встановлений строк не одержував від довірителя обумовлену суму винагороди, в тому числі при наданні правничої допомоги як захисника [25, с. 29–56].

Сучасні науковці вважають, що у випадку надання інших видів юридичної допомоги (ведення цивільної, сімейної справи тощо) адвокат-представник має право призупинити надання послуг, наприклад у випадку відмови клієнта авансувати або відшкодувати вже понесені адвокатом витрати в справі [21, с. 84], не зважаючи на те, що призупинення виконання доручення може негативно позначитися на захисті інтересів клієнта у випадку пропуску процесуальних строків, упущення можливості приєднання до матеріалів справи важливих доказів тощо.

Чинне законодавство не містить безпосередніх вказівок про те, що правнича допомога належить до групи особистих послуг. Як відзначає І. Лук'янова, довірчий характер відносин адвоката й довірителя припускає, що тільки адвокат особисто надає консультацію довірителеві, відповідаючи за кінцевий результат юридичних вишукувань. Звичайно, при підготовці юридичної консультації адвокату може надавати допомогу його стажист або помічник адвоката тієї ж адвокатської структури, однак ні стажист, ні

помічник адвоката не можуть консультувати довірителя самостійно, як не можуть виконувати доручення довірителя [205].

Ст. 240 ЦК України також передбачає, що за загальним правилом представник зобов'язаний вчиняти правочин за наданими йому повноваженнями особисто. Втім, він може передати своє повноваження частково або в повному обсязі іншій особі, якщо це встановлено договором або законом між особою, яку представляють, і представником, або якщо представник був вимушений до цього з метою охорони інтересів особи, яку він представляє [121].

У договорі доручення особі контрагентів надається ще більше значення: смерть, визнання недієздатним, обмежено дієздатним або безвісно відсутнім довірителя або повіреного тягне за собою припинення договору доручення [121]. Відсутність подібної норми щодо договорів про надання послуг ще не дає відповіді на питання щодо можливості правонаступництва за такими договорами. Ст. 515 ЦК України передбачає, що заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора. Також, відповідно до ч. 3 ст. 512 ЦК України кредитор у зобов'язанні не може бути замінений, якщо це встановлено договором або законом [121].

Деякі дослідники допускають можливість зміни сторони в договорі про надання правничої допомоги на стороні правника при наявності поважних причин (наприклад, через хворобу) і за згодою клієнта [21, с.86]. На наш погляд, у випадку виникнення ситуації, при якій правник у силу об'єктивних причин не здатен здійснювати подальше виконання договору про надання правничої допомоги, за винятком випадків, якщо договір про надання юридичної допомоги укладений з юридичною фірмою, керуючим партнером адвокатського бюро тощо, він повинен укласти з клієнтом договір про розірвання договору для того, аби клієнт міг звернутися за правничою допомогою до іншого правника. правонаступництво на стороні клієнта, на нашу думку, за загальним правилом не є можливим у силу особисто-довірчих

відносин між правником і довірительом. Крім того, у правонаступника може бути інший (більш широкий або вузький) правовий інтерес у суперечці або інша, відмінна від погодженої раніше, правова позиція. Водночас, можуть існувати випадки, коли правонаступництво на стороні клієнта може мати місце, наприклад, якщо мова йде про абонентське юридичне обслуговування юридичної особи, в якій відбулася зміна власника (адже ми розглядаємо правничу допомогу ширше, ніж суто захист або інші форми адвокатського представництва) [157].

Вимагає окремого обговорення можливість відступлення правником права на одержання гонорару від клієнта. Наприклад, ст. 6 Правил адвокатської етики передбачено, що адвокат може ділити свій гонорар з іншими особами, якщо це не заборонено актами законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність [198]. Ст. 23 Правил також передбачає, що при заміні адвоката новий адвокат не несе відповідальності у зв'язку із виплатою гонорару і компенсацій іншому адвокату.

Важливою умовою довірчих відносин між правником і клієнтом є, зокрема, обов'язок адвоката по збереженню професійної таємниці, а також його професійна незалежність. Довірчість відносин між адвокатом і клієнтом законодавчо закріплена й обумовлена не тільки тим, що клієнт повідомляє адвокату відомості про своє особисте життя або відомості, що становлять комерційну таємницю, але й тим, що між ними складаються довірчі відносини, у силу яких обидві сторони припускають, що інша сторона діє розумно й сумлінно. Тракткування відносин між адвокатом і клієнтом як глибоко особистих, конфіденційно-довірчих широко поширена й у цивілістичній літературі. Однак поняття довірчості, зазвичай, пов'язується із особистим характером виконання зобов'язання, а не з факторами, що обумовлюють фідуціарність відносин адвоката й довірителя [162, с. 291].

На наш погляд, фідуціарність у контексті розірвання договору про надання правничої допомоги повинна залежати від суб'єкта, що розриває

договір, при чому клієнт повинен бути поставлений у більш вигідне становище.

Водночас, низка дослідників пропонує надати правникові право розірвати договір за наявності поважних обставин, зразковий перелік яких бажано встановити в законі або в кодексах професійної етики (наприклад, втрата довірчих стосунків із клієнтом, тяжка хвороба правника тощо). Крім того, вчені пропонують прямо прописати в законі право правника на односторонню позасудову відмову від доручення за наявності поважних причин (без відшкодування збитків клієнтові) [21, с. 90].

Натомість на думку І. Токмакова, ця позиція є хибною, адже, наприклад, при закріпленні в законі права адвоката на однобічну відмову від доручення з мотивів втрати довірчих стосунків з клієнтом, будуть поставлені під удар інтереси останнього, бо він виявиться фактично кинутим напризволяще без можливості своєчасного одержання правничої допомоги. Крім того, дане право може використовуватися правниками як засіб маніпулювання клієнтами з метою одержання від нього більш вигідних для себе преференцій [25, с. 49]. І

Інші дослідники взагалі відкидають можливість відмови правника від прийнятих на себе зобов'язань щодо надання правничої допомоги.

Так, Д. Ватман відзначав, що відмова від прийнятого доручення є неприпустимим після закінчення судового слідства або, у всякому разі, до винесення рішення судом [206].

В. Татаринцев, вказував, що відмова від прийнятого доручення з мотивів відсутності правової перспективи в справі означає порушення конституційного права громадян на одержання кваліфікованої юридичної допомоги [207].

На наш погляд, розірвання договору з ініціативи адвоката повинне здійснюватися лише у виняткових випадках, що позбавляють адвоката можливості надати кваліфіковану юридичну допомогу. І хоча в цьому,

певною мірою, вбачається порушення принципу рівності учасників цивільно-правових відносин, закріпленого в ЦК України, не слід забувати, що клієнт у відносинах з правником є свідомо більш слабкою стороною, що найчастіше перебуває в складній життєвій ситуації (таке розуміння відповідає загальноєвропейській практиці, огляд якої здійснювався нами у попередньому розділі роботи).

Ст. 17 Правил адвокатської етики з цього приводу передбачає наступне:

- адвокат має право відмовитись від прийняття доручення клієнта, виходячи з будь-яких причин та без їх пояснення;
- адвокат, який здійснював захист клієнта під час досудового розслідування на підставі договору або за дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, має право відмовитись від прийняття доручення на захист цього клієнта в суді;
- адвокат, який здійснював (здійснює) захист клієнта за дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, не має права приймати доручення на надання професійної правничої (правової) допомоги цьому ж клієнту у цьому провадженні, а також з цих самих, чи пов'язаних з ними обставинах, по яких адвоката було залучено для надання безоплатної правової допомоги на підставі договору про надання професійної правничої (правової) допомоги, укладеного з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням чи іншим суб'єктом [198].

Вважаємо, що ці положення не стосуються вже укладених договорів про надання правничої допомоги. Втім Правила адвокатської етики передбачають також і випадки розірвання вже укладеного договору про надання правничої допомоги:

- клієнт та (або) особа, яка уклала договір в інтересах клієнта, має право розірвати договір з адвокатом в односторонньому порядку на умовах, передбачених договором (ст. 31);

- не погодження клієнтом та (або) особою, яка уклала договір в інтересах клієнта, розміру гонорару при наданні доручення адвокату або в ході його виконання є підставою для відмови адвоката від прийняття доручення клієнта або розірвання договору на вимогу адвоката (ст. 28);

- адвокат має право в будь-який час достроково (до завершення виконання доручення) розірвати договір з клієнтом та (або) особою, яка уклала договір в інтересах клієнта, в односторонньому порядку на умовах передбачених договором (ст. 32);

- договір про надання правової допомоги може бути в будь-який час розірваний за взаємною згодою адвоката та клієнта (ст. 33);

- у випадку, коли в процесі виконання доручення клієнта адвокат дізнався про існування конфлікту інтересів між інтересами цього та інших клієнтів, а також інших осіб за обставин, зазначених у статтях 20 та 22 Правил, він повинен розірвати договір з клієнтом (чи кількома з клієнтів) та (або) особою, яка уклала договір в інтересах клієнта, якщо не буде отримано відповідної письмової згоди клієнта (клієнтів) або осіб, зацікавлених у збереженні конфіденційної інформації, на подальше представництво його (їх) інтересів цим адвокатом або на розголос конфіденційної інформації (ст. 34);

- якщо стороною в договорі з клієнтом про надання правової допомоги виступає адвокатське бюро чи адвокатське об'єднання, то при виникненні обставин, які є підставами для розірвання договору, пов'язаних з конкретним адвокатом, якого залучило бюро або призначило об'єднання для надання правової допомоги клієнту, адвокатське бюро чи адвокатське об'єднання може вжити заходів для заміни адвоката за згодою клієнта, якщо при цьому можуть бути дотримані вимоги Правил (ст. 36);

- якщо, незважаючи на вжиті адвокатом заходи, керівник юридичної особи (або вищий орган) підтримують зазначені дії (бездіяльність), шкідливі для інтересів юридичної особи, адвокат може розірвати договір про надання професійної правничої допомоги клієнту – юридичній особі в

односторонньому порядку (ст. 38);

- у випадках, коли клієнт після укладення договору про надання йому правничої допомоги певним адвокатом без погодження з останнім укладе договір з іншим адвокатом, перший з адвокатів, а також і другий, якщо клієнт не повідомить його про наявність попереднього договору, матиме право в односторонньому порядку розірвати укладений договір (ст. 24) [198].

Хоча досліджуваний договір і має деякі ознаки публічної оферти [22, с. 36–40; 23, с. 74–93; 185, с. 7–8], як публічну угоду договір про надання правничої допомоги не можна кваліфікувати не лише внаслідок специфіки статусу правника, але й через те, що публічний договір припускає укладання договору з кожним, хто виявить таке бажання. Це означало б, що в правника не було б можливості відмовитися від укладання договору.

Однак, наприклад, ст. 28 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» [100] передбачає випадки, коли адвокат не має права укладати відповідний договір або має відмовитись від договору. Так, адвокату, адвокатському бюро або адвокатському об'єднанню забороняється укладати договір про надання правової допомоги у разі конфлікту інтересів. Адвокату забороняється укладати договір про надання правової допомоги і він зобов'язаний відмовитися від виконання договору, укладеного адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням, у разі, якщо: доручення на виконання дій виходять за межі професійних прав і обов'язків адвоката; результат, досягнення якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких він наполягає, є протиправними, суперечать моральним засадам суспільства, присязі адвоката України, правилам адвокатської етики; адвокат брав участь у відповідному провадженні, і це є підставою для його відводу згідно з процесуальним законом; виконання договору про надання правової допомоги може призвести до розголошення адвокатської таємниці; адвокат є членом сім'ї або близьким родичем посадової особи, яка брала або бере участь у господарському, цивільному, адміністративному судочинстві,

кримінальному провадженні, розгляді справи про адміністративне правопорушення, щодо яких до адвоката звертаються з пропозицією укладення договору про надання правової допомоги; виконання договору може суперечити інтересам адвоката, членів його сім'ї або близьких родичів, адвокатського бюро або адвокатського об'єднання, засновником (учасником) якого він є, професійним обов'язкам адвоката, а також у разі наявності інших обставин, що можуть призвести до конфлікту інтересів; адвокат надає правову допомогу іншій особі, інтереси якої можуть суперечити інтересам особи, яка звернулася щодо укладення договору про надання правової допомоги.

Необхідно також зауважити, що публічність в даному випадку виступає на противагу фідучіарності.

Що стосується можливої кваліфікації договору про надання правничої допомоги як споживчого, це можливо у випадках, якщо такий договір клієнт укладає з юридичною особою або правником, який зареєстрований як індивідуальний підприємець, а клієнт при цьому замовляє правові послуги для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника. Тобто, мова йде про відповідність мети договору ознакам, передбаченим Законом України «Про захист прав споживачів» [159].

Виходячи з викладеного, найбільш дієвою в плані захисту інтересів клієнта й найбільш адекватною в правозастосовному аспекті видається кваліфікація договору про надання правничої допомоги як договору оплатного надання послуг, із включенням до нього, у певних випадках, елементів представництва. Ця модель цілком відповідає характеру послуг правника й оплатним засадам правовідносин. У випадку здійснення юридичних дій від імені клієнта до відносин сторін також застосовуються правила щодо оформлення повноважень представника. Втім, як зауважує М. Кратенко, наявність елемента представництва ще не свідчить про змішану

природу договору про надання правничої допомоги [21, с. 72].

Як слушно зазначає з цього приводу В. Богословець, договірне правовідношення щодо надання правових послуг, будучи цивільно-правовим, володіє рядом особливих рис, що виділяють договір про надання правових послуг з-поміж інших подібних зобов'язань. Досліджувані договори характеризуються специфічним об'єктом, суб'єктним складом, предметом та фидуціарним характером [208].

Завершуючи загальну характеристику договору про надання правничої допомоги, можна дати йому наступне визначення: це договір, за яким правник зобов'язується надати клієнтові, який має певний юридичний інтерес у вирішенні проблемної правової ситуації, професійне юридичне сприяння з метою вирішення зазначеної ситуації у формах, передбачених чинним законодавством, а клієнт (фізична або юридична особа) або особа, яка укладає договір в інтересах клієнта, або держава в особі відповідних державних органів, що реалізують конституційно установлене право кожного на одержання безкоштовної правничої допомоги у випадках, передбачених законом, зобов'язується сплатити правникові винагорода за надану допомогу [157; 201, с. 26].

Вважаємо доцільним доповнити ЦК України вищенаведеним визначенням договору про надання правничої допомоги та відповідними загальними положеннями щодо його укладання та виконання.

Також слід зазначити, що договір про надання правничої допомоги є каузальним, оплатним, консенсуальним, фидуціарним та двостороннє-зобов'язувальним, а також має окремі ознаки публічності і, у певних випадках, може розглядатися як споживчий [202, с. 143].

Щодо форми договору про надання правничої допомоги, наприклад, ст. 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100] передбачає, що такий договір укладається в письмовій формі. Частина 2 вказаної статті, однак, передбачає, що договір про надання правничої

допомоги може вчинятися усно у випадках: надання усних і письмових консультацій, роз'яснень із правових питань з подальшим записом про це в журналі та врученням клієнту документа, що підтверджує оплату гонорару (винагороди); якщо клієнт невідкладно потребує надання правничої допомоги, а укладення письмового договору за конкретних обставин є неможливим — з подальшим укладенням договору в письмовій формі протягом трьох днів, а якщо для цього існують об'єктивні перешкоди — у найближчий можливий строк.

Оскільки ч. 3 ст. 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100] передбачає, що до договору про надання правничої допомоги застосовуються загальні вимоги договірного права, а, власне, врегульований цією статтею договір є окремим специфічним випадком договору про надання правничої допомоги, адже його стороною є не будь-який професійний правник, а адвокат, вважаємо, що щодо форми договору про надання правничої допомоги у його загальному розумінні також можуть бути застосовані положення статей 205–208 ЦК України щодо форми правочинів, ст. 639 ЦК України щодо форми договорів, а також глави 63 ЦК України щодо договорів про надання послуг [109].

Також необхідно зауважити, що ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100] зазначає поряд з договором про надання правничої допомоги також інші документи, які можуть підтверджувати повноваження адвоката на надання правничої допомоги, а саме: довіреність, ордер, доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги. На нашу думку, такі документи не є альтернативою до договору про надання правничої допомоги, а становлять або його різновид з точки зору форми (довіреність), або підтверджують залучення до надання правових послуг конкретного правника у випадках, коли договір про надання правничої допомоги укладено, наприклад, з адвокатським об'єднанням (ордер), або ж її надання забезпечує державний

орган (доручення).

Зрештою, оскільки з урахуванням специфіки договору про надання правничих послуг ми вважаємо доцільним окреме закріплення положень щодо цього договору в нормах ЦК України, з точки зору гарантій реалізації конституційного права особи на професійну правничу допомогу, видається необхідним встановити, що договір про надання правничої допомоги за загальним правилом укладається в письмовій формі. Винятком з цього правила мають стати випадки, якщо клієнт невідкладно потребує надання правничої допомоги, а укладення письмового договору за конкретних обставин є неможливим (за таких умов раціональним вважаємо встановлення для сторін обов'язку щодо наступного письмового оформлення договору у найближчий можливий строк, при чому до моменту такого оформлення підтвердженням факту укладання договору має слугувати поведінка сторін, яка засвідчує їхню волю до настання відповідних правових наслідків, в тому числі й мовчазна згода) [97].

2.2 Сторони договору про надання правничої допомоги

Як і будь-який двосторонній договір, договір про надання правничої допомоги є домовленістю сторін, – замовника (клієнта) і виконавця (правника), і становить підставу виникнення зобов'язання з надання правових послуг.

Якщо звернутися до ст. 510 ЦК України [109], яка визначає сторін у зобов'язанні, її положення передбачають, що: сторонами у зобов'язанні є боржник і кредитор; у зобов'язанні на стороні боржника або кредитора можуть бути одна або одночасно кілька осіб; якщо кожна із сторін у зобов'язанні має одночасно і права, і обов'язки, вона вважається боржником у тому, що вона зобов'язана вчинити на користь другої сторони, і одночасно кредитором у тому, що вона має право вимагати від неї.

При цьому ЦК України не містить будь-яких спеціальних вимог до суб'єктного складу зобов'язання з надання послуг.

З цього приводу Д. Музюкін відзначає, що «законодавство не встановлює обмежень щодо суб'єктного складу зобов'язання з надання юридичних послуг, тобто сторонами зобов'язання можуть бути фізичні і юридичні особи, держава, муніципальні утворення тощо [192, с. 8].

Л. Саннікова також вважає, що при наданні послуг для державних і муніципальних потреб замовниками можуть виступати відповідно органи державної влади й органи місцевого самоврядування, а також уповноважені зазначеними органами державної влади або органами місцевого самоврядування особи [209].

З тексту статті 901 ЦК України [109] щодо характеристики суб'єктів договору про надання послуг можна наголосити на наступному: по-перше, послуги надає виконавець і, по-друге, надає їх за завданням замовника.

На думку багатьох сучасних цивілістів, такої інформації про суб'єктів зобов'язання явно недостатньо, як для договору про надання послуг взагалі, так і для договору про надання правничої допомоги.

Наприклад, Є. Шаблова вважає, що складність оцінки споживчих властивостей послуги, яка стає предметом товарообміну, індивідуалізація її (послуги) корисних властивостей, тривалість прояву корисного ефекту в цілому в низці випадків є факторами, що впливають на процес волестворення замовника при укладанні договору оплатного надання послуг і формування його змісту» [179, с. 30–31]. Це повною стосується й правничих послуг.

Специфічність надання правничих послуг, на нашу думку, є настільки значною, що відомості про особу виконавця правової послуги повинні належати до основних ознак, тобто, до істотних умов договору про надання правничої допомоги. Інформація про виконавця правових послуг практично завжди впливає на волевиявлення замовника при укладанні відповідного договору, адже тільки маючи інформацію про конкретного виконавця

правових послуг, замовник остаточно вирішує, чи буде він укласти договір.

Складність оцінки споживчих властивостей правової послуги полягає в тому, що правова послуга є послугою професійною. Відтак, питання обізнаності замовника про виконавця правової послуги повинне бути врегульоване законодавцем з достатнім рівнем дбайливості, виходячи із презумпції непрофесіоналізму замовника й відсутності в нього спеціальних знань у сфері права.

Зауважимо, що у вітчизняного законодавця є позитивний досвід щодо цього: так, ст. 6 Закону України «Про захист прав споживачів» передбачає обов'язок доведення до споживача інформації про продукцію (в т.ч. послугу) та на вимогу споживача надати йому документи, що підтверджують належну якість продукції. Інформація про виробника також є складовою необхідної споживачеві інформації про продукцію відповідно до ст.15 вказаного Закону. У контексті договору про надання правничої допомоги ці вимоги окреслюють коло відомостей, до яких входить не лише інформація про назву і місцезнаходження виконавця, але й про те, що він здатен надавати якісну професійну правничу допомогу.

Зважаючи на те, що не у всіх випадках договір про надання правничої допомоги може розглядатися як споживчий, а так само не у всіх випадках на нього поширюється дія Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100], вважаємо, що перелік відомостей про виконавця правових послуг має бути встановлений законодавством.

Так, традиційно для позначення особи використовується два блоки інформації про неї – це індивідуальні дані й місце знаходження. Виконавець-громадянин зобов'язаний вказати свої прізвище, ім'я, по батькові, паспортні дані, адресу реєстрації тощо. Не менш важливою є також вказівка на місце знаходження виконавця, оскільки фактичне місце виконання правових послуг не завжди збігається з місцем реєстрації або проживання громадянина. У випадках, коли виконавцем є юридична особа, крім наведених двох блоків

інформації про виконавця правових послуг, у договорі про надання правничої допомоги мають міститися також інші відомості, зокрема: найменування і юридична адреса організації (підприємства, установи), режим її роботи, конкретний виконавець із зазначенням його прізвища, імені та по батькові, а також характеристика його взаємозв'язку з відповідною юридичною особою.

Для індивідуальних підприємців також обов'язкові відомості про державну реєстрацію й найменуванні органу реєстрації, його юридична адреса.

Є. Берлін обґрунтовано стверджує, що правовими послугами є ті послуги, для належного надання яких необхідні спеціальні систематизовані знання в області права. Критеріями наявності таких знань, на його думку, залежно від поставленого завдання можуть бути вища або середня спеціальна юридична освіта й досвід роботи за фахом, а для юридичних осіб – наявність співробітників, що мають відповідну кваліфікацію [167].

Варто погодитися з таким твердженням, втім, вважаємо, що оскільки Конституція України веде мову про професійну правничу допомогу, мова має йти суто про вищу юридичну освіту.

Вища юридична освіта припускає підготовку фахівця-правника за єдиною моделлю відповідно до державного освітнього стандарту вищої професійної освіти. Отриманий юристом диплом про вищу юридичну освіту вже свідчить про його професійну підготовленість, наявність, принаймні, теоретичної бази професійних знань, і слугує початковою гарантією професійного надання конкретних правових послуг. Крім того, враховуючи триваючу тенденцію до збільшення популярності правничої професії і, як наслідок, збільшення кількості навчальних закладів, які готують фахівців-правників, не завжди забезпечуючи високі стандарти підготовки, не зайвою буде також і вказівка на вищий навчальний заклад, у якому правник-виконавець отримав диплом. Також має зазначатися стаж роботи за

правничою спеціальністю.

Так, результати оцінювання якості юридичної освіти, проведеного ОБСЄ, свідчать про те, що навіть наявність диплому з відзнакою не є надійним стандартизованим показником високого рівня компетенції. Велика різниця середніх балів володарів дипломів з відзнакою серед випускників різних форм навчання і різних правничих шкіл свідчить про те, що «стандарт диплому з відзнакою» в правничих школах України не прив'язаний до жодного зовнішнього критерію чи об'єктивного рівня компетенції, а слугує для виокремлення кращих серед конкретних груп випускників, тоді як у випадку заочної форми навчання диплом з відзнакою взагалі виокремлює кращих з найслабших [210, с. 160–163].

Особливий інтерес викликає питання про те, чи можливо надання правових послуг юридичними особами. Зокрема, зі змісту Глави 63 ЦК України [109] випливає, що законодавець допускає в якості виконавця як фізичних осіб, у тому числі, індивідуальних підприємців, так і юридичних осіб.

За змістом ст. 29 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яка передбачає, що клієнт зобов'язаний оплатити адвокату (адвокатському бюро, адвокатському об'єднанню) гонорар (винагороду) за всю роботу, що була виконана чи підготовлена до виконання, а адвокат (адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язаний (зобов'язане) повідомити клієнта про можливі наслідки та ризики, пов'язані з достроковим припиненням (розірванням) договору [100], стороною договору про надання правничих послуг може виступати не лише адвокат, але й адвокатське бюро.

Повертаючись до питання професійності, ще раз звернемось до положень Конституції України [5], які присвячені питанням правничої допомоги та правничої професії: кожному заарештованому чи затриманому має бути ... надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника (ст. 29); кожен

має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав (ст. 59); член Вищої ради правосуддя має належати до правничої професії (ст. 131); для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена» (ст. 131–2).

Аналіз наведених норм Конституції України дозволяє дійти висновку про те, що і правнича професія, і професійна правнича допомога не зводяться за своїм змістом суто до діяльності адвокатури.

В даному випадку ми не можемо погодитись з А. Джуською, яка зазначає, що окрім професійної правничої допомоги, яку надають адвокати, можна виділити такий вид допомоги як непрофесійна (ексклюзивна) правнича допомога, яка надається непрофесійними суб'єктами, тобто особами без юридичної освіти, або з незакінченою юридичною освітою [20, с. 140], адже така класифікація правничої допомоги не охоплює професійних правників, які не мають статусу адвоката).

Своєю чергою, адвокатська професія є різновидом правничої професії, а адвокатська діяльність – різновидом професійної правничої діяльності. При цьому так звана «адвокатська монополія» на судове представництво та участь у кримінальному провадженні жодним чином не свідчить про вичерпність кола професійних правників виключно адвокатами.

Як справедливо зазначається з цього приводу у мотивувальній частині Рішення Конституційного суду України № 23-рп/2009 від 30.09.2009 р., правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом,

обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати [103].

Підтвердження позиції щодо розуміння правничої допомоги у широкому сенсі знаходимо також і в нормах Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [96], які характеризують поняття правничої допомоги та правових послуг.

Зазначимо також, що тенденція до скасування «адвокатської монополії» в нашій країні вже сформувалася остаточно, і на її динаміці ми детальніше зупинимось у третьому розділі цього дисертаційного дослідження.

Щодо змісту поняття «професія», то чинне законодавство України визначає його наступним чином: рід трудової діяльності людини, що володіє комплексом спеціальних знань, практичних навичок, одержаних шляхом спеціальної освіти, навчання чи досвіду, які мають можливість здійснювати роботу в певній сфері виробництва [211–204]; вид трудової діяльності, що потребує певних знань та навиків, набутих шляхом навчання і практичного досвіду [213]; сукупність подібних видів робіт (занять), що передбачає відповідну підготовку та здобуття певних кваліфікацій [214].

Модельний Закон СНД «Про вищу та післявузівську професійну освіту» [215] визначає, що професія – це основний рід занять, трудової діяльності людини, що підтверджується відповідними документами про освіту. Таке визначення професії вважаємо найбільш вдалим в контексті нашого дослідження, адже воно не передбачає можливості розгляду освіти як альтернативного до навчання або досвіду фактору.

Якщо звернутися до Класифікатора професій ДК 003:2010, можемо побачити, що юридична професія віднесена до розділу 2 «Професіонали» (у

розділі 3 «Фахівці» знаходиться лише позиція 3436.9 – «помічник юриста»).

Слід зауважити, що розділ 2 «Професіонали» вміщує професії, що передбачають високий рівень знань у галузі фізичних, математичних, технічних, біологічних, агрономічних, медичних чи гуманітарних наук. До цього розділу належать професії, що вимагають від працівника (з урахуванням кола та складності певних професійних завдань та обов’язків) кваліфікації за: дипломом про повну вищу освіту, що відповідає рівню спеціаліста, магістра; дипломом про присудження наукового ступеня кандидата чи доктора наук; атестатом про затвердження вченого звання старшого наукового співробітника, доцента або професора [216].

Таким чином, за змістом Класифікатора до професіоналів належать професіонали в галузі правознавства, прокурорського нагляду, правосуддя та правоохоронної діяльності (код 242), в тому числі (таб.1):

2421	Професіонали в галузі правознавства та прокурорського нагляду
2421.1	Наукові співробітники (правознавство)
2421.2	Адвокати та прокурори
2422	Судді
2423	Професіонали в галузі правоохоронної діяльності
2424	Професіонали у сфері виконання кримінальних покарань (пенітенціарна система, пробація тощо)
2429	Інші професіонали в галузі правознавства

«Показчик професійних назв робіт за кодами професій», котрий слугує додатком до вказаного Класифікатора, наводить наступний перелік професій з кодом «242» (таб.2):

2421.1	Молодший науковий співробітник (правознавство)
2421.1	Науковий співробітник (правознавство)
2421.1	Науковий співробітник-консультант (правознавство)
2421.2	Адвокат
2421.2	Консультант науковий (правознавство)
2421.2	Прокурор
2421.2	Прокурор-криміналіст
2421.2	Старший помічник Генерального прокурора України з особливих доручень
2421.2	Юрист
2421.2	Юрист-міжнародник
2422	Суддя
2423	Дізнавач (з дипломом спеціаліста)
2423	Експерт (органи внутрішніх справ)
2423	Інспектор (з дипломом спеціаліста)
2423	Оперуповноважений (з дипломом спеціаліста)
2423	Помічник начальника чергової частини
2423	Професіонал з охоронної діяльності та безпеки
2423	Слідчий в особливо важливих справах
2423	Слідчий (органи внутрішніх справ)
2423	Спеціаліст-підбивник
2423	Спеціаліст-криміналіст

2423	Старший дізнавач з особливих доручень
2423	Старший інспектор з особливих доручень
2423	Старший оперуповноважений в особливо важливих справах
2423	Старший слідчий в особливо важливих справах
2424	Інспектор (пенітенціарна система)
2424	Інспектор уповноваженого органу з питань пробації
2424	Оперуповноважений (пенітенціарна система)
2424	Старший інспектор з особливих доручень (пенітенціарна система)
2424	Старший інспектор уповноваженого органу з питань пробації
2424	Старший оперуповноважений в особливо важливих справах (пенітенціарна система)
2429	Державний виконавець
2429	Експерт
2429	Інспектор праці (правовий)
2429	Нотаріус
2429	Нотаріус державний
2429	Приватний виконавець
2429	Приватний детектив
2429	Радник
2429	Слідчий
2429	Судовий експерт
2429	Фахівець з дізнання у сфері цивільного захисту
2429	Юрисконсульт

Зважаючи на формулювання пп. 2429, який включає «інших професіоналів в галузі правознавства», вважаємо, що цей перелік є орієнтовним та невичерпним, що є цілком обґрунтованим в умовах динамічного розвитку сучасного суспільства (відтак, вважаємо абсолютно неприйнятною викладену у законопроекті «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» № 7147 від 28.09.2017 пропозицію щодо визнання правничими професіями: судді; адвоката; прокурора; нотаріуса [217]. Не меншим нонсенсом слід вважати пропонований у одній з перших редакцій цього законопроекту п'ятирічний термін дії диплому про вищу юридичну освіту для осіб, що не входять до згаданого кола професій).

Отже, ключовою ознакою професійного правника, як потенційного виконавця договору про надання правничої допомоги, слід визнавати:

- в обов'язковому порядку – наявність кваліфікації спеціаліста або магістра за дипломом про повну вищу освіту за спеціальністю «Право» [218] (раніше – «правознавство»);

- факультативно – наявність кваліфікації за дипломом про присудження наукового ступеня кандидата чи доктора наук та (або) атестатом про затвердження вченого звання старшого наукового співробітника, доцента чи професора у галузі юридичних наук.

Якщо мова йде про випадки, коли виконавець за договором про надання правничої допомоги є юридичною особою, така юридична особа обов'язково повинна мати у своєму штаті професійних правників, на яких покладатиметься безпосереднє виконання договору.

У юридичній літературі періодично мали місце спроби класифікувати виконавців правових послуг. Зокрема, Д. Музюкін пропонує всіх суб'єктів, що надають правові послуги, розділити на такі групи: юридичні фірми; адвокати і інші юристи, що не мають адвокатського статусу.

Дискусійним у літературі є також питання про те, чи надає нотаріус юридичні послуги, і відповідно – чи може бути нотаріус суб'єктом

зобов'язання, що виникають з договору про надання правничої допомоги. Так, з точки зору Класифікатора професій, професія нотаріуса безумовно належить до правничих. Зміст діяльності нотаріуса також охоплюється поняттям правових послуг, яке надане у Законі України «Про безоплатну правову допомогу»[96], адже відповідно до ст. 34 Закону України «Про нотаріат» [219] нотаріуси, зокрема, посвідчують правочини, посвідчують юридичні факти, вчиняють виконавчі написи тощо.

Необхідно зауважити, що поняття «професійна» в контексті правничої допомоги не є синонімом до понять «кваліфікована» та «якісна». Зокрема, у літературі поняття кваліфікація звичайно визначається як «ступінь і вид професійної навченості працівника, наявність у нього знань, умінь і навичок» [220–221].

І хоча діяльність правника часто порівнюють із роботою лікаря, не можна не відзначити, що принцип кваліфікованої медичної допомоги проведений у законодавстві більш послідовно. Зокрема, право на охорону здоров'я передбачає, у тому числі, кваліфіковану медичну допомогу (статті 6, 78 Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я»). Також мова йде про кваліфіковане медичне обстеження (ст. 34), кваліфікований медогляд (ст. 58).

При цьому ч. 1 ст. 74 Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я» встановлює, що медичною і фармацевтичною діяльністю можуть займатися особи, які мають відповідну спеціальну освіту і відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам [223, с. 43].

Законодавством України встановлено, що провадження господарської діяльності у сфері охорони здоров'я підлягає ліцензуванню. Ст. 138 Кримінального кодексу (далі – КК) України передбачає відповідальність за заняття лікувальною діяльністю без спеціального дозволу, здійснюване особою, яка не має належної медичної освіти [224]. Медична практика без ліцензії або з порушенням умов ліцензування тягне за собою адміністративну відповідальність [225].

Певною мірою стандартизовані кваліфікаційні вимоги до діяльності адвокатів. Так, відповідно до ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100], адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю.

Натомість, не може бути адвокатом особа, яка: має непогашену чи незняту в установленому законом порядку судимість за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, а також злочину середньої тяжкості, за який призначено покарання у вигляді позбавлення волі; визнана судом недієздатною чи обмежено дієздатною; позбавлена права на заняття адвокатською діяльністю, – протягом двох років з дня прийняття рішення про припинення права на заняття адвокатською діяльністю; звільнена з посади судді, прокурора, слідчого, нотаріуса, з державної служби або служби в органах місцевого самоврядування за порушення присяги, вчинення корупційного правопорушення, – протягом трьох років з дня такого звільнення.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100] особа, яка виявила бажання стати адвокатом та відповідає вимогам частин першої та другої статті 6 цього Закону, має право звернутися до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури за місцем проживання із заявою про допуск до складення кваліфікаційного іспиту. Порядок допуску до складення кваліфікаційного іспиту та перелік документів, що додаються до заяви, затверджуються Радою адвокатів України.

Ст. 9 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає, що кваліфікаційний іспит є атестуванням особи, яка виявила бажання стати адвокатом, і полягає у виявленні теоретичних знань у галузі

права, історії адвокатури, адвокатської етики особи, яка виявила бажання стати адвокатом, а також у виявленні рівня її практичних навичок та умінь у застосуванні закону. Організація та проведення кваліфікаційного іспиту здійснюється кваліфікаційною палатою кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури. Порядок складення кваліфікаційних іспитів, методика оцінювання та програма кваліфікаційних іспитів затверджуються Радою адвокатів України. Рада адвокатів України може встановити плату за складення кваліфікаційного іспиту та порядок її внесення.

Кваліфікаційні іспити проводяться не рідше одного разу на три місяці. Особі, яка склала кваліфікаційний іспит, протягом десяти днів з дня складення кваліфікаційного іспиту кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури безоплатно видає свідоцтво про складення кваліфікаційного іспиту. Свідоцтво про складення кваліфікаційного іспиту дійсне протягом трьох років з дня складення іспиту. Особа, яка не склала кваліфікаційний іспит, може бути допущена до складення такого іспиту повторно не раніше ніж через шість місяців. Особа, яка не склала кваліфікаційний іспит повторно, може бути допущена до наступного кваліфікаційного іспиту не раніше ніж через один рік [100].

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» після здачі кваліфікаційного іспиту особа має пройти стажування, від якого звільняються особи, які на день звернення із заявою про допуск до складення кваліфікаційного іспиту мають стаж роботи помічника адвоката не менше одного року за останні два роки. Результати стажування оцінюються радою адвокатів регіону протягом тридцяти днів з дня отримання звіту. За оцінкою результатів стажування рада адвокатів регіону приймає рішення про: видачу особі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю; продовження стажування на строк від одного до трьох місяців [100].

Тобто, особа отримує свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю лише після складання кваліфікаційного іспиту та успішного

стажування, що є підставою для складання присяги адвоката. Така процедура має слугувати гарантією високої кваліфікації професійного правника, що займається адвокатською діяльністю (щодо питання якості правничої допомоги, воно буде розглядатися окремо у наступних розділах цього дослідження).

Щодо організаційно-правових форм адвокатської діяльності, їм присвячені статті 13–15 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100]: це індивідуальна діяльність адвоката, адвокатське бюро та адвокатське об'єднання.

Так, адвокат, який здійснює адвокатську діяльність індивідуально, є самозайнятою особою.

Адвокатське бюро є юридичною особою, створеною одним адвокатом, і діє на підставі статуту. Найменування адвокатського бюро повинно включати прізвище адвоката, який його створив. Державна реєстрація адвокатського бюро здійснюється у порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Адвокатське бюро може виступати стороною договору про надання правничої допомоги.

Адвокатське об'єднання є юридичною особою, створеною шляхом об'єднання двох або більше адвокатів (учасників), і діє на підставі статуту. Державна реєстрація адвокатського об'єднання здійснюється в порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Адвокатське об'єднання може виступати стороною договору про надання правничої допомоги (від імені адвокатського об'єднання договір підписується учасником адвокатського об'єднання, уповноваженим на це довіреністю або статутом адвокатського об'єднання).

Іншим суб'єктом договору про надання правничої допомоги є замовник (клієнт), який у цивілістиці також іменується послуго одержувачем.

Втім Л. Саннікова обґрунтовано звертає увагу на те, що «використання терміну «послугоодержувач» є неприйнятним в тих випадках, коли договір про надання послуг укладається на користь третьої особи [182], а договори про надання правничої допомоги, укладені на користь третьої особи, досить поширені на практиці.

М. Кратенко також розділяє «замовника послуги» та «послуг одержувача», втім вважає, що, наприклад, сплата гонорару адвокату родичами підзахисного ще не свідчить про укладання договору про надання правничої допомоги на користь третьої особи. На його думку, відносини з надання правничої допомоги можуть конструюватися за моделлю договору на користь третьої особи лише у ситуаціях, коли підзахисний у зв'язку з тяжкою хворобою не в змозі обговорювати з адвокатом умови договору. В інших випадках науковець вважає більш прийнятним інститут покладання боржником свого обов'язку щодо оплаті на третю особу [21, с. 115–118].

На нашу думку, така позиція є сумнівною, адже оплата не є єдиним обов'язком замовника у процесі виконання договору про надання правничої допомоги (виходячи із загальних положень чинного законодавства щодо договорів про надання послуг). То ж замовником за договором має вважатися особа, яка безпосередньо бере участь у його укладанні.

Натомість, термін «клієнт» ми повною мірою можемо ототожнити з терміном «послугоодержувач», адже, наприклад, відповідно до ст.1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100], клієнт – фізична або юридична особа, держава, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, в інтересах яких здійснюється адвокатська діяльність. При цьому ст. 27 вказаного Закону [100] передбачає, що договір про надання правничої допомоги може укладатися на користь клієнта іншою особою, яка діє в його інтересах.

Необхідно зауважити, що використання при надання правничої допомоги моделі договору на користь третьої особи не позбавляє клієнта, на користь якого укладається договір, можливості ефективно взаємодіяти з правником у ході виконання договору. Зауважимо також, що і клієнтом, і замовником (або ж замовником-клієнтом у разі їх співпадіння в одній особі) може бути як фізична, так і юридична особа, а також держава).

Відкритим залишається питання, чи припустима участь у зобов'язанні щодо надання правничих послуг декількох осіб як на стороні замовника, так і на стороні виконавця, яке, фактично, є частиною більш складної цивілістичної проблеми множинності сторін у зобов'язанні.

Ст. 902 ЦК України [109], яка регламентує питання виконання договору про надання послуг, встановлює, що за загальним правилом виконавець повинен надати послугу особисто. Втім, у випадках, встановлених договором, виконавець має право покласти виконання договору про надання послуг на іншу особу, залишаючись відповідальним в повному обсязі перед замовником за порушення договору. На нашу думку, відповідні положення повною мірою можуть бути застосовані до договору про надання правничої допомоги, втім коли мова йде про правничу допомогу у формі представництва, зобов'язання, як таке, що має ознаки доручення, набуває певної специфіки.

На думку К. Скловського, з урахуванням деяких положень, що жорстко пов'язують дію доручення зі змінами в особистій сфері представника (його смертю, недієздатністю), доля доручення, виданого декільком представникам відразу, недовговічна й більш того – непевна у випадках, коли один із представників відмовляється від повноважень. Доручення, видане декількома довірителями також розглядається як «громіздка й ненадійна» конструкція [226].

У сучасній літературі висловлена аналогічна думка, відповідно до якої про множинність у правовідносинах представництва можна говорити лише тоді, коли декілька представників повинні вчинити юридичні дії від імені довірителя тільки спільно, або кілька довіритель зобов'язуються також спільно визнати юридичні

наслідки дій представника [227].

Однак у питаннях відповідальності думки вчених розділилися.

Наприклад, А. Гордон вважав, що навіть у випадку видачі єдиного вповноваження декільком особам їх відповідальність не може бути солідарною [228, с. 95–96].

Ближче всього до цього типу множинності є так звані спільні зобов'язання (communal obligations), які спеціально виділені в гл.10 Принципів європейського договірної права. При спільному боргу всі боржники зобов'язані вчинити виконання разом і кредитор має право вимагати виконання тільки від усіх відразу (п. 3 0.10:101) [229].

На думку М. Кратенка, видача єдиного доручення декільком повіреним може ускладнити відносини довірителя із третіми особами, судовими органами тощо. Не виключена неузгодженість у діях повірених, наприклад, у ході судового розгляду: один з повірених висловлює намір закінчити справу мировою угодою (проти чого не заперечує інша сторона суперечки), а інший – наполягає на продовженні судового розгляду. За таких обставинах, якщо довіритель особисто не бере участь у процесі і в суду немає можливості встановити дійсні наміри самого власника суб'єктивного права, суд не має права затверджувати мирову угоду (оскільки кожний з повірених окремо не уповноважений на здійснення даної процесуальної дії) і зобов'язаний продовжити розгляд справи по суті. Не менш складною науковцям видається й ситуація, при якій кожний з повірених, що заявляють несумісні вимоги, посиляється на наявність у нього окремого доручення, що уповноважує його на здійснення будь-яких процесуальних дій, у тому числі й розпорядчих, у даній справі. Вирішувати питання про перевагу одного доручення перед іншим (з однаковим обсягом повноважень), наприклад, віддаючи перевагу першому за часом доручення не є можливим, тому що в цивільному й процесуальному законодавстві відсутні відповідні правила [21, с. 118].

Якщо звернутися до положень Закону України «Про адвокатуру та

адвокатську діяльність» [100], можемо дійти висновку про те, що у виконанні договорів про надання правничої допомоги, укладених адвокатськими об'єднаннями, презюмується участь декількох правників.

Так, відповідно до статей 14–15 зазначеного Закону, адвокатське бюро та адвокатське об'єднання можуть залучати до виконання укладених ними договорів про надання правової допомоги інших адвокатів на договірних засадах [100]. Своєю чергою, ст. 16 передбачає залучення помічника адвоката (тобто, професійного правника, адже адвокат може мати помічників з числа осіб, які мають повну вищу юридичну освіту) до виконання доручень адвоката «у справах, що знаходяться у провадженні адвоката, крім тих, що належать до процесуальних повноважень (прав та обов'язків) адвоката». Помічник адвоката може залучатися не лише до виконання договорів про надання правничої допомоги, укладених адвокатом, але й договорів, укладених адвокатським бюро чи адвокатським об'єднанням [100].

Правила адвокатської етики також передбачають можливість залучення до надання правничої допомоги декількох адвокатів. Так, ст. 17 Правил встановлює, що адвокат не повинен здійснювати ведення справи, що не відповідає його рівню професійної компетенції, без участі та за згодою клієнта в ній іншого адвоката, який володіє необхідною компетенцією.

Стаття 24 Правил безпосередньо визначає засади прийняття доручення клієнта декількома адвокатами, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням. Зокрема, за бажанням клієнта або за погодженням з ним допускається прийняття одного доручення декількома адвокатами. В цьому випадку мають бути визначені засади розподілу обов'язків та повноважень адвокатів, що сумісно виконуватимуть доручення, а також їх відповідальності перед клієнтом. При цьому забороняється спонукати клієнта до укладання договору з декількома адвокатами (що тягне збільшення суми гонорару), якщо причина неможливості виконання доручення одним з них самостійно полягає в його некомпетентності.

У випадках, коли договір про надання правової допомоги укладається з адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, рішення про призначення конкретного адвоката чи кількох адвокатів для виконання доручення або про заміну адвоката чи адвокатів (у випадках, коли це не суперечить закону) приймається адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням на свій розсуд, якщо в договорі не вказаний інший порядок заміни адвоката. У випадках, коли клієнт після укладення договору про надання йому правової допомоги певним адвокатом без погодження з останнім укладе договір з іншим адвокатом, перший з адвокатів, а також і другий, якщо клієнт не повідомив його про наявність попереднього договору, матиме право в односторонньому порядку розірвати укладений договір про надання правової допомоги [198].

Фактично, схема залучення декількох правників до виконання договору про надання правничої допомоги відповідає положенням ст. 902 ЦК України [109] щодо надання послуг, а також принципам «співвиконавства» (на кшталт субпідряду, з урахуванням того, що, на відміну від інституту субпідряду, де залучення інших осіб допускається за загальним правилом, при наданні послуг можливість такого залучення має бути обумовлена договором), і може вважатися виправданою та раціональною не лише для договорів про надання правничої допомоги, укладених адвокатами, але й для договорів про надання правничої допомоги в цілому.

Щодо можливості участі у договорі декількох осіб на стороні замовника, наприклад, ст. 28 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100] вважає перешкодою до укладення та виконання договору про надання правничої допомоги ситуацію, коли адвокат надає правову допомогу іншій особі, інтереси якої можуть суперечити інтересам особи, яка звернулася щодо укладення договору про надання правової допомоги. З цього можемо дійти висновку, що адвокат може надавати правничу допомогу декільком особам, інтереси яких не є взаємно суперечливими. Вважаємо, що такий підхід є виправданим для договорів про надання правничої допомоги в цілому,

при чому взаємно несуперечливими мають бути як інтереси замовників, так і інтереси клієнтів.

Необхідно також зауважити, що з точки зору «конфлікту інтересів» мають розглядатися ті інтереси замовників (клієнтів), які є предметом конкретного договору про надання правничої допомоги, адже розходження інших інтересів не є перешкодою для виконавця щодо обстоювання їх спільної позиції у конкретній ситуації правового характеру, у зв'язку з якою укладено договір.

Підводячи підсумок, резюмуємо, що суб'єктами договору про надання правничої допомоги можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Обов'язковою ознакою безпосереднього виконавця договору (професійного правника) при цьому є наявність кваліфікації спеціаліста або магістра за дипломом про повну вищу освіту за спеціальністю «право» («правознавство»). Безпосереднім виконавцем договору про надання правничої допомоги, який здійснює представництво іншої особи в суді (крім випадків, передбачених законом), а також захист від кримінального обвинувачення, може бути виключно адвокат (адвокатське об'єднання чи бюро). Оформлення залучення виконавцем договору про надання правничої допомоги інших кваліфікованих правників і різних фахівців може конструюватися за принципом «співвиконавства» у випадку, якщо залучення співвиконавців передбачено договором [221, с. 43]. Договір про надання правничої допомоги може передбачати участь декількох осіб як замовників (клієнтів), однак за умови, що їх інтереси не є взаємно суперечливими.

2.3 Зміст договору про надання правничої допомоги

Зміст договору – це умови, на яких досягнуто згоду сторін. Договір вважається укладеним, якщо сторонами досягнуто згоду з усіх істотних умов договору, а також досягнута сторонами правочину домовленість за своєю формою має відповідати вимогам, що пред'являються до такого роду договорів

[15, с. 93–94].

До істотних умов договору, як правило, відносять лише ті, без узгодження яких договір вважається неукладеним і не тягне за собою виникнення прав і обов'язків у контрагентів (то ж далі зосередимось саме на істотних умовах).

Розробка цивілістичної конструкції істотних умов договору обумовлена необхідністю встановлення в договірних правовідносинах такого мінімуму визначеності, який би дозволяв однозначно дійти висновку про права й обов'язки сторін за договором, забезпечував нормальне виконання договору, полегшував його тлумачення у випадку виникнення суперечностей й у цілому сприяв би стабільності цивільного обігу.

Дореволюційні вчені щодо змісту договору використовували наступну термінологію: необхідні складові частини договору (*essentialianegotii*), звичайні (*naturalianegotii*) і випадкові (*accidentialianegotii*) [229, с. 204; 231, с. 152].

Сучасна цивілістична доктрина переважно виокремлює аналогічні групи умов, натомість, законодавець зазвичай звертає увагу лише на істотні умови договору. До істотних умов, зокрема, належать: умова про предмет; умови, які названі в законі або інших правових актах як необхідні для договорів даного виду; умови, щодо яких сторонами обов'язково має бути досягнуто згоди.

До істотних також відносять і так звані «видотвірні» умови того або іншого договору [232].

Свого часу В. Хвостов, аналізуючи зміст юридичної складової договору, відзначав, що в ній є, по-перше, такі ознаки, які повинні бути неодмінно певним чином установлені сторонами, аби угоду сторін можна було віднести до певної категорії визнаних правом угод: це – *essentialianegotii*» [233].

Подібною до цього є позиція А. Єгорова, який називає такі умови-ознаки складовими характеристиками предмета договору: «Обрання при вступі в договірні відносини певного типу договорів означає узгодження,

якщо можна так висловитися, предмета договору в абстрактному виді...» [234].

Слід враховувати, що значення істотних умов договору здобувають лише ті кваліфікуючі ознаки договору, які впливають на права та обов'язки сторін, тобто значущі в поведінковому аспекті.

Для уточнення істотних умов договору про надання правничої допомоги звернемося до положень ЦК України [109], а також до спеціальних норм Законів України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100] та «Про безоплатну правову допомогу» [96]. Також, зважаючи на те, що питання укладання та виконання договору про надання правничої допомоги безпосередньо ЦК України не врегульовані, слід брати до уваги положення ст. 8 ЦК України, відповідно до яких, якщо цивільні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону). У разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права) [109].

Отже, ст. 638 ЦК України встановлює, що договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. Істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди [109].

Оскільки вище ми з'ясували, що договір про надання правничої допомоги за своєю правовою природою є договором про надання послуг, його істотні умови доцільно визначати відповідно до положень Глави 63 ЦК України [109]. Втім слід зауважити, що ця Глава не містить статті,

аналогічної, наприклад, ст. 982 ЦК України, яка визначає істотні умови договору страхування, або ст. 1035 ЦК України, яка визначає істотні умови договору управління майном. Водночас, аналізуючи зміст Глави 63 ЦК України та спираючись на принцип аналогії, можемо дійти висновку, що істотними умовами договору про надання послуг слід визнати: предмет; ціну; строк договору; відповідальність сторін.

Якщо звернутися до розділу IV Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100], присвяченому питанням договору про надання правничої допомоги, можемо побачити, що до істотних умов відповідного договору віднесені: обсяг повноважень (адвокат зобов'язаний діяти в межах повноважень, наданих йому клієнтом, у тому числі з урахуванням обмежень щодо вчинення окремих процесуальних дій) (ч. 4 ст. 26); порядок припинення (розірвання) договору (договір про надання правової допомоги може бути достроково припинений за взаємною згодою сторін або розірваний на вимогу однієї із сторін на умовах, передбачених договором. При цьому клієнт зобов'язаний оплатити адвокату (адвокатському бюро, адвокатському об'єднанню) гонорар (винагороду) за всю роботу, що була виконана чи підготовлена до виконання, а адвокат (адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язаний (зобов'язане) повідомити клієнта про можливі наслідки та ризики, пов'язані з достроковим припиненням (розірванням) договору) (ст. 29); гонорар (порядок обчислення гонорару (фіксований розмір, погодинна оплата), підстави для зміни розміру гонорару, порядок його сплати, умови повернення тощо визначаються в договорі про надання правової допомоги. При встановленні розміру гонорару враховуються складність справи, кваліфікація і досвід адвоката, фінансовий стан клієнта та інші істотні обставини. Гонорар має бути розумним та враховувати витрачений адвокатом час) (ст. 30) [100].

В цілому ж визначено, що зміст договору про надання правової допомоги не може суперечити Конституції України та законам України,

інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, присязі адвоката України та правилам адвокатської етики (ч. 5 ст. 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»)) [100].

Ч. 4 ст. 22 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [96] передбачає, що адвокат, з яким укладено договір про надання безоплатної вторинної правової допомоги, зобов'язаний надати таку допомогу якісно в обсязі та у строки, визначені договором. Отже, зміст договору про надання правничої допомоги в даному випадку характеризується: обсягом; строками; якістю.

Вважаємо, що під «обсягом» в даному випадку слід розуміти предмет договору (сутність правової послуги та проблема правового характеру, яка потребує вирішення) та обсяг повноважень правника-виконавця.

Щодо якості слід зазначити, що деякі автори пропонують розширити коло істотних умов у договорах про надання послуг, зокрема, за рахунок віднесення до таких умов якості наданої послуги.

Втім, Є. Шаблова відзначає складність формалізації умови про якість послуги в договорі (особливо для непрофесійного замовника) [179, с. 9–10]. На нашу думку, в контексті договору про надання правничої допомоги слід віддати перевагу публічно-правовим засобам забезпечення якості правових послуг як більш надійному варіанту для замовника послуги (послугоодержувача), на чому ми більш детально зупинимось у наступному розділі цього дослідження.

ЦК України не розкриває поняття предмета договору в загальних положеннях про договір, а також поняття предмету договору щодо договорів про надання послуг. Водночас, визначеність предмета договору має значення для оцінки виконання за договором як належного або неналежного.

У тому випадку, коли предмет договору позначений вказівкою на конкретну діяльність, коло можливих дій виконавця може бути визначене на підставі попередніх переговорів і переписки, практики, що встановилася у

взаємних відносинах сторін, звичаїв ділового обігу тощо [235, с. 80].

Узгодження предмета договору в значній мірі залежить від характеру надаваної правничої допомоги. Приміром, якщо мова йде про судове представництво інтересів клієнта, індивідуалізація виконання досягається шляхом вказівки на судову справу за участю клієнта: характер вимоги, суд, що розглядає справу; доцільно також перелічити судові інстанції, проходження яких є обов'язком правника.

У літературі відзначається, що договір про надання правничої допомоги не повинен бути занадто докладним за змістом, адже дії правника обумовлені характером його професійної діяльності, відтак, про їхню необхідність і доцільність може робити висновки не клієнт, а сам правник. Зокрема, якщо мова йде про судове представництво, недоцільно регламентувати тактику і стиль захисту, які належать до індивідуальних особливостей особистості адвоката.

Водночас, ст. 37 Правил адвокатської етики передбачає, що недієздатність (обмежена, часткова дієздатність) клієнта, або його фактично знижена здатність адекватно оцінювати дійсність, сама по собі не може бути підставою, що виправдовує невиконання (неналежне виконання) адвокатом своїх професійних обов'язків стосовно такого клієнта. Якщо через вік, психічне захворювання, інші об'єктивні причини у клієнта знижена можливість приймати виважені рішення, пов'язані зі змістом доручення, адвокат повинен намагатися підтримувати з ним нормальні стосунки, що відповідають вимогам Правил [198]. Тож можна вести мову про презумпцію участі клієнта у визначенні засад стратегії й тактики надання йому правничої допомоги.

Для деяких видів послуг, дійсно, характерно, що процедура їх надання регламентована законодавством, відтак вимагає незначної деталізації в конкретному договорі. Це в окремих випадках є справедливим і щодо правових послуг, адже, наприклад, діяльність адвоката в судовому процесі

регламентована процесуальним законом. Однак, якщо мова йде про надання правничої допомоги іншого роду, ніж судове представництво, характер послуг правника бажано конкретизувати.

Так, у переважній більшості випадків, коли конфлікт між правником і клієнтом досягав дисциплінарного або судового розгляду, зміст договору, укладеного між ними, характеризувався недостатньою визначеністю предмета договору й неконкретним описом обов'язків правника, адже на практиці широко використовуються шаблонні договірні проформи, які не дозволяють належно врахувати особливості конкретного зобов'язання.

Правила адвокатської етики містять наступне застереження щодо предмета договору: Адвокату забороняється приймати доручення, якщо результат, якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких клієнт наполягає, є протиправними, або якщо доручення клієнта виходить за межі професійних прав і обов'язків адвоката. У випадках, якщо зазначені обставини не є очевидними, адвокат має надати відповідні роз'яснення клієнту. Якщо за таких обставин не вдається узгодити з клієнтом зміну змісту доручення, адвокат зобов'язаний відмовитись від укладення договору з клієнтом (ст. 19) [198].

Іноді клієнта не влаштовує обсяг роботи, проведеної правником у справі, що також може бути наслідком недостатньої визначеності предмета договору або розбіжності між змістом договору й виданим правникові дорученням. З цього приводу ст. 31 Правил адвокатської етики лише зауважує, що розірвання договору про надання правової допомоги з ініціативи клієнта та (або) особи, яка уклала договір в інтересах клієнта, не є показником незадовільної роботи адвоката (адвокатського бюро, адвокатського об'єднання) [198], втім, інші аспекти визначення задовільності роботи адвоката Правила не розглядають.

Останнім часом усе більше актуалізується проблема послуг з «гарантованим» результатом, у тому числі правових послуг, втім, цивілістична наука наразі не має єдиної думки щодо допустимості зобов'язань з надання послуг з гарантією результату.

На думку Д. Степанова, вирішення цього питання безпосередньо впливає із принципу свободи договору й диспозитивності цивільно-правового регулювання відносин: «Сторони мають право передбачити в договорі правовий режим зобов'язання, відмінний від загальної моделі, визначеної в законі, зокрема в договорі оплатного надання послуг – умову про обов'язкове досягнення результату» [236].

Ю. Романець, навпаки, вважає, що свободу договору не слід абсолютизувати, особливо якщо вона реалізується всупереч системним ознакам того або іншого зобов'язання. Науковець зазначає, що особливістю послуг, що відрізняє їх від підряду, є те, що робота, виконувана за договором оплатного надання послуг, спрямована на досягнення результату, який невіддільний від процесу роботи. Оскільки зазначена специфіка існує об'єктивно, учасники договору оплатного надання послуг не мають права на свій розсуд поширювати на нього підрядні норми, що відображують виконання роботи з метою одержання віддільного результату». Як приклад, автор указує на недійсність таких умов договору про надання медичних послуг, у яких питання про виплату винагороди лікареві або його відповідальність ставиться в залежність від видужання пацієнта [183].

Водночас, Є. Васильєва, досліджуючи договір про надання медичних послуг, вважає за можливе корелювати умову оплати медичних послуг з настанням результату, сприятливого для здоров'я пацієнта [237].

О. Макаренко щодо договорів про надання допомоги дієздатній фізичній особі зазначає, що хоча переважна більшість дій, які вчиняються помічником, не призводять до упередметненого результату, тим не менше, помічник може вчиняти також і дії, які відповідають ознакам робіт. У зв'язку з цим, запропоновано на рівні загальних норм запровадити правило, за яким до договорів про надання послуг субсидіарному застосуванню підлягали б загальні положення про підряд [168].

Вважаємо, що з урахуванням того, що в цивілістичній доктрині не існує

стійкої, загальноприйнятої класифікації діяльності на роботи й послуги, а також з урахуванням положень ч. 2 ст. 901 ЦК України (положення цієї глави можуть застосовуватися до всіх договорів про надання послуг, якщо це не суперечить суті зобов'язання) [121] та ч. 3, 5 ст. 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (до договору про надання правової допомоги застосовуються загальні вимоги договірної права. Зміст договору про надання правової допомоги не може суперечити Конституції України та законам України, інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, присязі адвоката України та правилам адвокатської етики») [100], договір про надання правничої допомоги може передбачати як умову настання певного результату.

Це підтверджується і положеннями ст. 18 Правил адвокатської етики. Так, ця стаття передбачає, що до підписання договору про надання професійної правничої допомоги у справі адвокат повинен з'ясувати всі відомі клієнту обставини, які можуть позначитися на визначенні наявності правової позиції у справі та її змісті, та запитати і вивчити всі відповідні документи, які є в розпорядженні клієнта. Якщо після виконання цих вимог адвокат переконується у наявності фактичних і правових підстав для виконання певного доручення, він повинен неупереджено й об'єктивно викласти їх клієнту і повідомити в загальних рисах, який час і обсяг роботи відмагатиметься для виконання цього доручення та які правові наслідки досягнення результату, якого бажає клієнт. Якщо за наявності фактичних і правових підстав для виконання доручення свідомо для адвоката існує поширена несприятлива (з точки зору гіпотетичного результату, бажаного для клієнта) практика застосування відповідних норм права, адвокат зобов'язаний повідомити про це клієнта [198]. Тобто, обсяг роботи, що виконується правником в ході надання правової послуги, спрямовується на досягнення певного результату і безпосередньо пов'язується з його досягненням.

З урахуванням цього, предмет договору може містити стандартизований набір дій виконавця, наприклад: бесіда із замовником (клієнтом); вивчення документів і матеріалів, наданих замовником (клієнтом); вивчення юридичної літератури й законодавства з відповідного питання; усна консультація; письмова консультація; роз'яснення законодавства з конкретного питання; представництво інтересів замовника (клієнта) у суді (іншому органі); складання заяв, скарг, клопотань тощо.

Конкретний перелік дій має розроблятися з урахуванням результатів переддоговірної роботи, про яку йдеться, наприклад, у ст. 18 Правил адвокатської етики [198], що розглядалася вище. Також, з урахуванням зарубіжного досвіду, якій досліджувався нами у першому розділі цієї дисертаційної роботи, вважаємо, що такий перелік не повинен обмежувати професійну свободу виконавця, який може на свій розсуд обирати шляхи досягнення мети, задля якої замовник (клієнт) укладає з ним договір про надання правничої допомоги.

Отже, правова послуга як предмет договору про надання правничої допомоги є поняттям неоднорідним й багатогранним, і може передбачати здійснення широкого спектру конкретних дій, і тому в кожному конкретному випадку обов'язково вимагає деталізації при укладанні договору.

П. Павліш, досліджуючи предмет договору про надання правових послуг, приходить до висновку, що надання правничої допомоги, включаючи і представницьку діяльність, характеризується такими ознаками: по-перше, це специфічні потреби замовника, які обумовлюються його бажанням отримати правову інформацію, підготувати необхідні документи і забезпечити захист своїх інтересів; по-друге, це наявність певних юридичних знань у виконавця, за допомогою яких він і надає юридичну допомогу. Це, на його думку, дозволяє розглядати предмет договору про надання правничої допомоги як дії з надання кваліфікованої юридичної допомоги з двох позицій: якість (кваліфікованість) допомоги та специфічні потреби клієнта [15, с. 101].

Як зазначає з цього приводу М. Кратенко, особливістю договору про надання послуг є те, що дії зобов'язаної особи індивідуалізуються шляхом уточнення характеристик самої діяльності (дій) виконавця, а в деяких випадках вказівкою на його спеціальність (юрист, аудитор), професійні якості (фахова освіта, стаж роботи), профіль діяльності (спеціалізацію)» [238].

Можна погодитися з таким судженням, втім вказівка на спеціальність виконавця, його професійні якості, профіль діяльності, на наш погляд, не належить до предмета договору. Вважаємо, що такі відомості належать до характеристики виконавця, і є самостійною істотною умовою договору, відтак у договорі їм доцільно присвятити окремий розділ. У цьому ж розділі має визначатися можливість залучення співвиконавців та їх характеристики.

Оскільки сутність договору про надання правничої допомоги полягає у наданні виконавцем оплатних правових послуг, вважаємо, що питання ціни належить до істотних умов договору. Щодо договору про надання правничої допомоги питання ціни особливо актуальне, адже надання правової послуги тісно пов'язане з особистістю виконавця, котрий самостійно оцінює свій професіоналізм і досвід роботи на ринку правових послуг, інші свої особистісні якості, що впливають, на його думку, на рівень ціни.

Замовникові, який не є професіоналом у сфері правових послуг, самостійно важко дати оцінку діяльності виконавця, особливо у випадках, коли договір не передбачає настання упредметненого результату (надання усної консультації) або такий результат є віддаленим у часі і виходить за межі договору (складання позовної заяви). Таким чином, ціна в договорі про надання правничої допомоги здобуває характер істотної умови, а тому її розмір або методика (правила й способи) її визначення повинні бути чітко врегульовані законодавством. На наш погляд, такі загальні, найбільш істотні критерії для встановлення ціни за договором про надання правничої допомоги могли б бути закріплені в нормах ЦК України, присвячених

відповідному договору.

Обговорюючи питання про ціну, як істотну умову договору про надання правничої допомоги, звичайно, у першу чергу слід керуватися загальними положеннями про договори. Так, відповідно до ст. 903 ЦК України, якщо договором передбачено надання послуг за плату, замовник зобов'язаний оплатити надану йому послугу в розмірі, у строки та в порядку, що встановлені договором. Тобто, законодавець обмежується вказівкою на те, що ціна договору визначається в його нормах за згодою сторін.

Ст. 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100] передбачає, що порядок обчислення гонорару (фіксований розмір, погодинна оплата), підстави для зміни розміру гонорару, порядок його сплати, умови повернення тощо визначаються в договорі про надання правничої допомоги. При встановленні розміру гонорару враховуються складність справи, кваліфікація і досвід адвоката, фінансовий стан клієнта та інші істотні обставини. Гонорар має бути розумним та враховувати витрачений адвокатом час.

Питанням гонорару присвячені також статті 28–30 Правил адвокатської етики [198], які передбачають, зокрема, наступне:

- розмір гонорару визначається за погодженням адвоката з клієнтом. Адвокат має право у розумних межах визначати розмір гонорару, виходячи із власних міркувань;
- при встановленні розміру гонорару можуть враховуватися складність справи, кваліфікація, досвід і завантаженість адвоката та інші обставини;
- погоджений адвокатом з клієнтом та (або) особою, яка уклала договір в інтересах клієнта, розмір гонорару може бути змінений лише за взаємною домовленістю;
- адвокат, який надає безоплатну правову допомогу, отримує винагороду виключно за рахунок держави у порядку та розмірах,

встановлених законодавством;

- адвокат має право, окрім гонорару, стягувати з клієнта та (або) особи, яка уклала договір в інтересах клієнта, кошти, необхідні для покриття витрат, пов'язаних з виконанням доручення. В договорі про надання правової допомоги можуть бути визначені види передбачуваних фактичних витрат, пов'язаних з виконанням доручення (оплата роботи фахівців, чії висновки запитуються адвокатом, транспортні витрати, оплата друкарських, копіювальних та інших технічних робіт, перекладу та нотаріального посвідчення документів, телефонних розмов, тощо), порядок їх погашення (авансування, оплата по факту в певний строк, інше) та може бути визначений їх обсяг;

- право адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання на отримання невнесеного (недовнесеного) гонорару не залежить від результату виконання доручення, якщо інше не передбачене договором про надання правничої допомоги.

Також ч. 4 ст. 28 Правил адвокатської етики передбачає, що не погодження клієнтом та (або) особою, яка уклала договір в інтересах клієнта, розміру гонорару при наданні доручення адвокату або в ході його виконання є підставою для відмови адвоката від прийняття доручення клієнта або розірвання договору на вимогу адвоката [198].

З цього можемо зробити висновок, що питання ціни договору про надання правничої допомоги однозначно належить до його істотних умов. Крім того, наведені вище положення додатково підтверджують висловлену вище тезу про те, що договір про надання правничої допомоги може пов'язувати належний характер його виконання з досягненням певного результату (відповідно, із досягненням певного результату може бути пов'язана також і оплата виконавцю обумовленої ціни за договором).

Отже, як справедливо зазначає з цього приводу Л.Сітдікова, ціна повинна розглядатися як істотна й у край диференційоване умова, що

потребує узгодження, і недосягнення результату щодо пункту ціни послуги – розміру винагороди може виявитися підставою для відмови від укладання договору [239].

Водночас, питання ціноутворення щодо правових послуг наразі залишається малодослідженим. Більш-менш чітко порядок визначення розміру винагороди та відшкодування витрат, пов'язаних з наданням правничої допомоги регламентований наразі лише для адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу.

Так, розмір винагороди адвокатів обчислюється відповідно до Методики обчислення розміру винагороди адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 р. № 465 [240]. Зазначена методика встановлює граничні значення розміру винагороди адвоката за надання правової допомоги. Наприклад, оплата послуг адвоката на стадії досудового розслідування у разі, коли тривалість стадії процесу (провадження) не перевищує або становить один рік встановлюється з розрахунку 7,5 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого на 1 січня календарного року, в якому адвокатом подається акт надання безоплатної вторинної правової допомоги з додатками до відповідного центру. Розмір оплати за годину роботи адвоката з надання правової допомоги починаючи з 01.01.2018 р. становить 5 % розміру прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на момент подання адвокатом актам.

Методика також передбачає застосування коефіцієнтів:

- коефіцієнт особливої категорії особи, якій надається правнича допомога (у разі надання правничої допомоги особам: у віці до 18 років; які через свої фізичні або психічні вади (німі, глухі, сліпі тощо) не можуть самі реалізувати своє право на захист; які не володіють мовою, якою ведеться провадження; у яких виявлено інфекційну хворобу, що підтверджується відповідною медичною довідкою; засудженим до покарання у вигляді

позбавлення волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або обмеження волі);

- коефіцієнт кількості дій адвоката (під час визначення значення цього коефіцієнта враховується кількість: конфіденційних побачень з особою, якій надавалася правнича допомога; процесуальних дій, у яких адвокат брав участь; складених та поданих процесуальних документів);

- коефіцієнт оскарження рішення щодо обрання запобіжного заходу особі, якій надається правова допомога, або рішення про екстрадицію (застосовується у разі оскарження адвокатом рішення щодо обрання особі запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою);

- коефіцієнт припинення участі адвоката до завершення строку дії доручення для надання правової допомоги (застосовується у разі: коли під час першого конфіденційного побачення з адвокатом особа, якій надається правова допомога, заявила про відмову від його послуг у письмовій формі або ж адвокат внаслідок конфлікту інтересів чи з інших причин прийняв рішення про відмову від надання правової допомоги особі; коли адвокат припинив надання правової допомоги до завершення строку дії доручення в інший час після конфіденційного побачення з будь-яких інших підстав, визначених законом);

- коефіцієнт особливого часу надання правової допомоги (застосовується у разі, коли дії адвоката з надання правової допомоги повністю або частково припадали на нічний час, вихідні, святкові та неробочі дні);

- коефіцієнт подання адвокатом акту (застосовується згідно з умовами контракту (договору) між центром та адвокатом, який надає правову допомогу, в залежності від тривалості періоду подання акту).

Натомість, наукова доктрина вважає основним критерієм при визначенні ціни за договором правничої допомоги розумність такої ціни (це певною мірою знайшло відображення у ст.30 Закону України «Про

адвокатуру та адвокатську діяльність» [100]).

Деякі сучасні цивілісти, наприклад В.Молчанов, вважають, що межі розумності можуть бути визначені середнім рівнем оплати аналогічних послуг.

Однак при цьому він не розкриває способу, як визначити цей «середній рівень аналогічних послуг», і що розуміти під «аналогічними» послугами. Вважаємо за доцільне в даному випадку на законодавчому рівні визначити ознаки обставин справи, які будуть слугувати зразковими критеріями оцінки правових послуг. Зокрема, до таких обставин можуть бути віднесені наступні: категорія й складність справи; обсяг наданих послуг (кількість і характер дій правника); час, витрачений на їх надання; число проведених судових засідань; кількість днів (годин), витрачених правником на надання послуг; кількість і якість складених правником процесуальних документів. До числа таких конкретних обставин, суди відносять також «ступінь участі у справі», «тривалість розгляду справи», «обсяг прав, що захищаються» тощо.

Щодо строків виконання договору про надання правничих послуг, слід зазначити, що відповідно ст.905 ЦК України строк договору про надання послуг встановлюється за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено законом або іншими нормативно-правовими актами.

Також у ст.903 ЦК України передбачено, що замовник зобов'язаний оплатити надану йому послугу у строки та в порядку, що встановлені договором [109]. Отже, сторони договору обов'язково мають дійти згоди щодо строків надання правових послуг, відтак, строк договору про надання правничої допомоги безперечно належить до його істотних умов.

Зауважимо також, що у випадках процесуального представництва відповідні строки визначаються законодавством, що необхідно враховувати в договорі.

Отже, у договорі про надання правничої допомоги строкам слід присвятити окремий розділ договору, у якому передбачити як строки

виконання послуг, так і строки оплати послуг, а за необхідності – виходячи з сутності й характеру правових послуг – також інші строки.

Серед умов договору про надання послуг Глава 63 ЦК України [109] також вказує відповідальність (ст. 906) та порядок розірвання договору (ст. 907).

Зважаючи на фідучіарну природу договору про надання правничої допомоги, а також на складність визначення належного характеру його виконання, вважаємо, що ці умови також належать до істотних умов договору і щодо них сторонами обов’язково має бути досягнуто згоди. Оскільки ці питання потребують детального й прискіпливого дослідження, до них ми окремо звернемося у наступному розділі цієї роботи.

Зрештою ж слід констатувати, що до істотних умов договору про надання правничої допомоги слід відносити: предмет; специфіку виконавця; ціну; строк договору; відповідальність сторін; порядок припинення (розірвання) договору.

Висновки до Розділу 2

Дослідження правової природи договору про надання правової допомоги дозволило нам дійти таких висновків:

1. За своєю юридичною природою договір про надання правничої допомоги є оплатним договором про надання послуг. Ця модель цілком відповідає характеру послуг правника й оплатним засадам правовідносин. У випадку здійснення юридичних дій від імені клієнта до відносин сторін також застосовуються правові норми, що регулюють відносини представництва.

2. Договір про надання правничої допомоги – це договір, за яким правник зобов’язується надати клієнтові, який має певний юридичний інтерес у вирішенні проблемної правової ситуації, професійне юридичне

сприяння у формах, передбачених чинним законодавством, а клієнт зобов'язується сплатити правникові винагороду за надану допомогу.

3. Договір про надання правничої допомоги є каузальним, оплатним, консенсуальним, фідучіарним та двостороннім. Договір про надання правничої допомоги хоча і не є публічним, але, водночас, може містити елементи публічної оферти.

4. Договір про надання правничої допомоги, за загальним правилом, укладається в письмовій формі. Винятком з цього правила є випадки, якщо клієнт невідкладно потребує надання правничої допомоги, а укладення письмового договору за конкретних обставин є неможливим (за таких умов раціональним є встановлення для сторін обов'язку щодо наступного письмового оформлення договору у найближчий можливий строк, при чому до моменту такого оформлення підтвердженням факту укладання договору є сама поведінка сторін, яка засвідчує їхню волю до настання відповідних правових наслідків, в тому числі й мовчазна згода).

5. Сторонами договору про надання правничої допомоги є правник та клієнт. Обов'язковою ознакою правника як сторони договору про надання правничої допомоги є наявність кваліфікації спеціаліста або магістра, який має повну вищу освіту за спеціальністю «право» («правознавство»). Безпосереднім виконавцем договору про надання правничої допомоги, який передбачає представництво іншої особи в суді (крім випадків, передбачених законом), а також захист від кримінального обвинувачення, може бути виключно адвокат (адвокатське об'єднання чи бюро). Залучення виконавцем договору про надання правничої допомоги інших кваліфікованого правника або інших фахівців може здійснюватися у випадку, якщо залучення співвиконавців передбачено договором. Договір про надання правничої допомоги може передбачати участь декількох осіб як клієнтів, однак за умови, що їх інтереси не є взаємно виключними.

6. Договір про надання правничої допомоги вважається укладеним з

моменту досягнення згоди щодо всіх істотних умов договору, якими є:
предмет, ціна та строк.

РОЗДІЛ 3.

УКЛАДЕННЯ, ЗМІНА, ПРИПИНЕННЯ ТА РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЙОГО УМОВ В УКРАЇНІ

3.1 Укладення договору про надання правничої допомоги

За результатами дослідження, проведеного у попередньому розділі, ми дійшли висновку, що договір про надання правничої допомоги за своєю правовою природою є договором оплатного надання послуг, якому притаманні окремі елементи представництва. Цей договір є каузальним, оплатним, консенсуальним, фідуціарним та двостороннє-зобов'язувальним, а також має ознаки публічності і у певних випадках може розглядатися як споживчий. Наведені ознаки відповідним чином характеризують і процес укладання договору про надання правничої допомоги за цивільним законодавством України [97].

Укладаючи договір про надання правничої допомоги, сторони підпорядковують себе чинному правовому порядку, частиною якого є правила про дійсність угод і правила про укладення договору, з дотриманням принципу свободи договору, яка забезпечується низкою правових приписів: суб'єкти цивільного права вільні у вирішенні питання, чи варто їм укласти договір; при укладенні договору сторони є вільними у виборі контрагента; сторони є вільними у виборі виду договору; сторони є вільними у визначенні умов договору [22, с. 103].

Загальний порядок укладення договору визначається главою 53 ЦК України [109] і передбачає наявність двох етапів (стадій) в процесі укладення договору: пропозиція однієї сторони, звернена до іншої, вступити в договірні відносини (оферта) та прийняття пропозиції іншою стороною (акцепт).

За загальним правилом, договір визнається укладеним з моменту

одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції (тобто, акцепту оферти [241]). Якщо відповідно до акта цивільного законодавства для укладення договору необхідні також передання майна або вчинення іншої дії, договір є укладеним з моменту передання відповідного майна або вчинення певної дії. Договір, що підлягає нотаріальному посвідченню, є укладеним з дня такого посвідчення (ст. 640 ЦК України [109]).

Під офертою розуміється пропозиція укласти договір, проте не будь-яка пропозиція укласти договір набуває чинності оферти – така пропозиція має відповідати наступним обов’язковим вимогам:

- має бути адресована конкретній особі (особам);
- має виражати намір особи, яка її зробила, вважати себе зобов’язаною у разі її акцепту;
- має містити всі істотні умови договору [97].

За формою оферта може бути будь-якою: лист, телеграма, факс, е-мейл тощо. Крім того, офертою може виступати також і розроблений стороною, що пропонує укласти договір, проект такого договору.

Оферта має важливе практичне значення, так як пов’язує особу, яка її направила, та адресата, якому вона направлена, з моменту отримання ним оферти. Зокрема, оферент не може укласти договір з іншими особами, якщо це не передбачено офертою. З моменту отримання оферти адресатом особа, що направила оферту, має співвідносити свої дії з можливими юридичними наслідками, які можуть бути викликані акцептом оферти.

При цьому, відповідно до ч. 3 ст. 641 ЦК України [109], оферта може бути відкликана до моменту або в момент її одержання адресатом. Оферта, одержана адресатом, не може бути відкликана протягом строку для відповіді, якщо інше не вказане у пропозиції або не впливає з її суті чи обставин, за яких вона була зроблена.

Слід зазначити, що реклама й інші пропозиції, адресовані невизначеному

колу осіб, які не є офертою і розглядаються як запрошення робити оферти, якщо інше не вказано у рекламі або інших пропозиціях (ч. 2 ст. 641 ЦК України [109]).

Необхідно також зауважити, що наукова доктрина, так звану, публічну оферту, яка містить всі істотні умови договору і виражає намір оферента укласти договір на даних умовах з кожним, хто відгукнеться. Публічна оферта характерна для публічних договорів, порядок укладання яких визначається ст. 633 ЦК України [109].

Акцептом визнається відповідь особи, якій адресована оферта, про її прийняття. Згідно зі ст. 642 ЦК України [109], акцепт повинен бути повним і безумовним. За загальним правилом мовчання не є акцептом, якщо інше не впливає із закону, звичаїв ділового обігу або з попередніх ділових відносин сторін. Відповідь про згоду укласти договір на інших умовах, ніж запропоновано в оферті, не є акцептом, але в той же час визнається новою офертою. Так само новою офертою визнається відповідь на пропозицію укласти договір, одержана із запізненням (ч.2 ст.645 ЦК України) [109].

При цьому, якщо пропозицію укласти договір зроблено усно і в ній не вказаний строк для відповіді, договір є укладеним, коли особа, якій було зроблено пропозицію, негайно заявила про її прийняття. Якщо ж пропозицію укласти договір, в якій не вказаний строк для відповіді, зроблено у письмовій формі, договір є укладеним, коли особа, яка зробила пропозицію, одержала відповідь протягом строку, встановленого актом цивільного законодавства, а якщо цей строк не встановлений, – протягом нормально необхідного для цього часу (ст.644 ЦК України) [109].

Проаналізувавши основні положення, що визначають порядок укладення договору, слід зупинитися на особливостях цього питання у контексті укладення договору на надання правничої допомоги.

На практиці найчастіше укладення такого договору відбувається шляхом досягнення згоди з усіх його істотних умов при безпосередньому звернення

клієнта до конкретного правника, юридичної фірми, адвокатського об'єднання тощо. Клієнт в усній формі викладає свою пропозицію і може відразу ж окреслити коло своїх фінансових можливостей щодо оплати наданих в майбутньому правничих послуг. Це особливо характерно для процесу укладання договору про надання правничої допомоги, який передбачає судове представництво, адже до адвокатів, у першу чергу, звертаються фізичні особи, які не володіють спеціальними знаннями у сфері права, відтак, не переймаються тим, аби з скласти оферту з дотриманням формальних вимог. Своєю чергою, правник акцептує цю пропозицію або адресує потенційному клієнтові свою оферту. Найчастіше на практиці це відбувається в усній формі [97].

Юридичні особи, як правило, вдаються у складанні оферти до допомоги працівників, які входять до штату цієї організації – юрисконсультів або співробітників юридичних відділів. Зауважимо, що за наявності штатних співробітників-правників укладання договорів про надання правничої допомоги зі сторонніми суб'єктами не виключається, якщо мова йде, наприклад, про потребу у тому ж судовому представництві (втім, з урахуванням висновку Конституційного суду України від 31 жовтня 2019 року щодо відповідності Конституції України законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) [242], а також попереднього схвалення цього законопроекту Верховною радою України 14 січня 2020 року, не виключено, що така практика матиме тенденцію до скорочення).

Також не виключені ситуації, коли правники або юридичні фірми на основі аналізу потенційних клієнтів (передусім, мова йде про суб'єктів господарювання) направляють факсом або електронною поштою пропозицію щодо укладання з ними договору про надання правничих послуг, а, своєю чергою, клієнт приймає пропозицію або направляє нову оферту. В будь-якому випадку, відносини щодо укладення договору про надання правничих послуг між юридичними особами мають виникати шляхом обов'язкового

проходження таких формалізованих стадій укладення договору, як пропозиція вступити в договірні відносини і прийняття відповідної пропозиції.

Слід звернути увагу і на ту обставину, що, як вже зазначалося у попередньому розділі, договір про надання правничої допомоги за своєю природою не є публічним договором, але містить деякі ознаки публічності.

Відтак, наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокату заборонено відмовлятися від надання правової допомоги, крім випадків, установлених законом [100]. Тож адвокат має право укласти договір з будь-якими особами, які до нього звернуться, будучи пов'язаним своєю офертою з іншою особою, що, своєю чергою, підкріплюється і принципом неможливості відмови від прийнятого на себе зобов'язання з надання правничої допомоги, яке є стабілізаційною складовою цього договору [22, с. 108].

В сучасних умовах істотне значення в процесі виникнення договірних відносин з надання правничої допомоги відіграє реклама та інші пропозиції, адресовані невизначеному колу осіб. Публікації та повідомлення в засобах масової інформації, телевізійна реклама, вивіски, інтернет-сайти, на яких розміщені прайс-листи, що містять список найменувань правничих послуг та їх вартість – все це свідчить про активне рекламування правниками своєї діяльності. Досить результативною є і так звана непряма реклама – консультація правника з конкретного питання, участь в дискусії, розповідь про успішно завершені судові справи тощо [97].

Незважаючи на те, що подібного роду пропозиції, як зазначалося вище, не є офертою, а лише запрошують до її здійснення, на сьогодні вони є невід'ємною частиною процесу залучення клієнтів до сфери користування правничими послугами.

На думку В. Буробіна, наприклад, окремим напрямком правничої діяльності є маркетинг адвокатських послуг, адже розуміння адвокатом споживачів своїх послуг та їх запитів, знання конкурентів, їхніх сильних і

слабких сторін, зовнішніх факторів і тенденцій, що впливають на ринок правових послуг, надають можливість адвокату більш раціонально планувати свою діяльність і розподіляти наявні інтелектуальні, часові та фінансові ресурси, краще задовольняти потребу клієнтів у правовій допомозі, ефективніше конкурувати з іншими учасниками цього ринку, а, відтак, і заробляти більше грошей [84, с. 160].

Як зазначає з цього приводу І. Владімірова, маркетинг послуг сприятиме підвищенню якості останніх, а також знання адвокатом запитів і потреб клієнтів шляхом поширення реклами буде забезпечувати передумови для розширення сфери задоволення інтересів, які потребують правового захисту осіб, на професійному рівні [22, с. 110].

Водночас, пропозиція, яка містить всі істотні умови договору, з якої вбачається воля особи, що робить пропозицію укласти договір на зазначених у пропозиції умовах з кожним, хто відгукнеться, визнається офертою (публічна оферта). Тож такою офертою можна вважати розміщені на стінах в юридичних фірмах списки юридичних послуг з розмірами їх оплати за кожним видом послуг, особливо, коли мова йде про такі послуги, як надання клієнтові консультації з правових питань безпосередньо під час відвідування відповідної юридичної фірми чи офісу правника [97].

При цьому, якщо мова йде про надання правничих послуг адвокатом, виходячи з природи договору, а також зазначених у законі про адвокатуру випадків неможливості прийняття доручення на ведення справи, адвокат не може надавати перевагу одній особі перед іншою щодо укладення даного договору, що, своєю чергою, також підтверджується соціальною значущістю і публічно-правовим характером діяльності адвоката.

Після узгодження принципових моментів сторони повинні перейти до документального оформлення договору про надання правничої допомоги.

При укладанні договору на надання правничої допомоги важливе значення має визначення моменту виникнення договірної зв'язку. Факт

наявності договірному зв'язку важливий не власне як такий, а внаслідок того, що він породжує ті правові наслідки, на які мають право розраховувати сторони договору.

На сьогодні фактичний порядок оформлення відносин щодо надання правничої допомоги адвокатами та їх об'єднаннями, а також іншими правниками, юридичними фірмами тощо, не завжди збігається: в одних випадках укладається договір від імені фірми, в інших випадках стороною договору виступає або адвокатське об'єднання, або юридична особа, напрямок діяльності якої є надання правничих послуг, або безпосередньо правник (адвокат).

Зокрема, досить часто в адвокатських конторах єдиним письмовим свідченням виникнення договірних зобов'язань стають або запис в реєстраційних документах колегії або виданий адвокату ордер. Таке становище не сприяє встановленню стабільного договірному зв'язку та захисту інтересів сторін, втім, певною мірою зумовлено положеннями ст. 26 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність».

Відповідно до зазначеної статті адвокатська діяльність здійснюється на підставі договору про надання правової допомоги, при чому документами, що посвідчують повноваження адвоката на надання правової допомоги, можуть бути: 1) договір про надання правової допомоги; 2) довіреність; 3) ордер; 4) доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги [100].

Отже, з одного боку, мова йде про обов'язкове укладання договору про надання правничої допомоги, який можна оформити у різний спосіб – ордером, довіреністю, у формі письмового договору тощо, а з іншого боку – договір про надання правничої допомоги розглядається як альтернатива до ордеру, довіреності та доручення.

Відтак, вважаємо за доцільне внести зміни до ст. 26 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» та ст. 27 цього ж закону, яка регулює

питання форми та змісту договору про надання правничої допомоги, виклавши зазначені правові норми у новій редакції:

«Стаття 26. Підстави для здійснення адвокатської діяльності

1. Адвокатська діяльність здійснюється на підставі договору про надання правової допомоги.

2. Повноваження адвоката як захисника або представника в господарському, цивільному, адміністративному судочинстві, кримінальному провадженні, розгляді справ про адміністративні правопорушення, а також як уповноваженого за дорученням у конституційному судочинстві підтверджуються в порядку, встановленому законом.

3 Адвокат зобов'язаний діяти в межах повноважень, наданих йому клієнтом, у тому числі з урахуванням обмежень щодо вчинення окремих процесуальних дій.

Стаття 27. Форма та зміст договору про надання правової допомоги

1. Договір про надання правової допомоги укладається в письмовій формі. Документами, що посвідчують укладання договору про надання правової допомоги, також можуть бути:

1) довіреність;

2) ордер, який видається адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням та повинен містити підпис адвоката. Рада адвокатів України затверджує типову форму ордера.

3) доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.

2. Договір про надання правової допомоги може вчинятися усно у випадках:

1) надання усних і письмових консультацій, роз'яснень із правових питань з подальшим записом про це в журналі та врученням клієнту документа, що підтверджує оплату гонорару (винагороди);

2) якщо клієнт невідкладно потребує надання правової допомоги, а

укладення письмового договору за конкретних обставин є неможливим - з подальшим укладенням договору в письмовій формі протягом трьох днів, а якщо для цього існують об'єктивні перешкоди - у найближчий можливий строк.

3. До договору про надання правової допомоги застосовуються загальні вимоги договірної права.

4. Договір про надання правової допомоги може укладатися на користь клієнта іншою особою, яка діє в його інтересах. Особливості укладення та змісту контрактів (договорів) з адвокатами, які надають безоплатну правову допомогу, встановлюються законом, що регулює порядок надання безоплатної правової допомоги.

5. Зміст договору про надання правової допомоги не може суперечити Конституції України та законам України, інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, присязі адвоката України та правилам адвокатської етики».

Такі зміни, на нашу думку, слугуватимуть повному усвідомленню сторонами договору про надання правничої допомоги своїх прав та обов'язків, а також належному виконанню вказаного договору в цілому, адже тільки в договорі, що укладається в письмовій формі, можуть бути чітко відображені його предмет, права та обов'язки сторін, розмір і характер відповідальності тощо. Втім зауважимо, що відповідні положення щодо підстав для надання правничої допомоги і форми відповідного договору мають поширюватись не лише на адвокатську діяльність, але й на сферу надання правничих послуг в цілому.

Виходячи з положень ч. 1, ч. 3 ст. 27 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» [100], договір про надання правничої допомоги – це цивільно-правовий договір, що укладається в простій письмовій формі між клієнтом і адвокатом (адвокатами), на надання юридичної допомоги самому клієнту або визначеній ним особі.

Виходячи з цього, проста письмова форма є обов'язковою для договору про надання правової допомоги, недотримання якої, однак, відповідно до ст.

218 ЦК України [121], не тягне за собою недійсність договору, адже про це безпосередньо не зазначено в законі. Натомість, недотримання письмової форми договору позбавляє сторони права в разі спору посилалися на підтвердження договору та його умов на показання свідків, але не позбавляє їх права приводити письмові та інші докази.

Частина 2 ст. 218 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» також передбачає, що якщо правочин, для якого законом встановлена його недійсність у разі недодержання вимоги щодо письмової форми, укладено усно і одна із сторін вчинила дію, а друга сторона підтвердила її вчинення, зокрема шляхом прийняття виконання, такий правочин у разі спору може бути визнаний судом дійсним. Це, однак, не стосується випадків, передбачених ч. 2 ст. 27 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» [100], за яких договір про надання правничої допомоги може бути укладено в усній формі: як вже зазначалося у попередньому розділі цього дослідження, це випадки, коли клієнт невідкладно потребує надання правничої допомоги, а укладення письмового договору за конкретних обставин є неможливим. За таких умов раціональним є встановлення для сторін обов'язку щодо наступного письмового оформлення договору у найближчий можливий строк, при чому до моменту такого оформлення підтвердженням факту укладання договору має слугувати поведінка сторін, яка засвідчує їхню волю до настання відповідних правових наслідків, в тому числі й мовчазна згода.

Слід зауважити, що при укладанні такого договору в усній формі дещо ускладненим є момент визначення моменту виникнення взаємних прав та обов'язків сторін.

Так, на думку І. Владімірової, не можна визнати правомірним, що усна згода адвоката прийняти на себе доручення без укладання відповідного договору не покладає на нього обов'язків (зокрема, обов'язків щодо явки до суду або до іншої інстанції), так само як необґрунтовано вважати моментом

початку договірної зв'язку момент оформлення доручення адвоката, момент внесення клієнтом оплати цього доручення або момент винесення розпорядження завідувача про видачу адвокату ордера на ведення справи [22, с. 110].

Таким чином, якщо укладення договору в письмовій формі слугує запорукою для визначеності прав і обов'язків, стійкості відносин, гарантування відповідальності сторін за договором, в чому зацікавлений цивільний обіг, відтак, факт наявності договірних відносин визначити неважко, для визнання усної угоди такою, що тягне за собою встановлення (припинення, зміну) прав і обов'язків, необхідна наявність чітко висловленої волі сторін договору [97].

Якщо розуміти під волею детерміноване і мотивоване бажання досягти поставленої мети, то для укладення договору необхідне узгодження бажань задля досягнення певної мети, тобто необхідно висловлення узгодженої волі сторін, яке може здійснитися за допомогою дій [243, с. 24]. Фактично, цими діями й формуються умови договору, адже шляхом його укладання здійснюється індивідуалізація цивільно-правової норми задля досягнення очікуваної сторонами договору мети [244, с. 25].

Наприклад, відповідно до американської правової традиції, ключовими моментами у визначенні факту наявності договірної зв'язку при наданні правничої допомоги є наступні: чи розкрита правникові конфіденційна інформація і чи були у клієнта підстави повірити в існування договірної зобов'язання (покладатися на поради правника або обґрунтовано очікувати таких порад). Ці два критерії використовуються в єдності, водночас, провідним тут потрібно вважати другий критерій, оскільки юридична послуга не завжди супроводжується розкриттям конфіденційної інформації і, таким чином, на перший план виходять поведінкові ознаки, що дозволяють сторонам покладатися на існування договору.

При цьому мова йде про непряме волевиявлення, яке виражається у вчиненні особою дій, зі змісту яких випливає її намір прийняти на себе виконання обов'язків: якщо правник робить заяву про прийняття справи до свого

провадження, запитує в клієнта певні документи, консультує його, повністю або в частини виконує обов'язки договірною характеру, схвалює дії клієнта, виконує обов'язки представника тощо. Тобто, правник вчиняє дії, які сприймаються клієнтом, схвалюються їм і створюють у нього впевненість, зокрема, в силу раніше сформованої практики щодо того, що його воля і воля правника узгоджені, і між ним і правником виникли юридично зобов'язальні зв'язки, тобто, виникли правовідносини [166, с. 130].

Такі конклюдентні, договірноутворюючі дії виступають принциповими індикаторами, що дозволяють зробити висновок про виникнення договірних зобов'язань з надання правничих послуг, в яких відносини можуть розвиватися в двох напрямках: «від клієнта до правника» або ж «від правника до клієнта», а поведінковими свідченнями висловлення волі суб'єктів можуть слугувати докази адресного звернення особи (до конкретного правника чи юридичної фірми, адвокатського об'єднання тощо) за правовою послугою і демонстрація останнім того, що він прийняв на себе надання даної послуги.

Вочевидь, характер таких конклюдентних дій, які свідчать про встановлення договірною зв'язку, буде специфічним, в залежності від типу діяльності правника: представницького або непередставницького.

Так, за відсутності письмового договору, оферта довіреності на здійснення повноважень та її акцепт, фактичне здійснення цих представницьких повноважень, здатні утворити склад договору, укладеного шляхом здійснення низки послідовних дій. Прийняття правником документів і обіцянка їх проаналізувати з юридичної точки зору на певний предмет з повідомленням своїх висновків – це також приклади договірноутворюючих дій.

Водночас, в обох випадках, достатніми, хоча і не необхідними, договірними ознаками будуть: заява правника про прийняття на себе зобов'язання і внесення клієнтом платежів в оплату послуг і їх прийняття.

У випадку представницьких послуг дії сторін мають оцінюватися з

таких позицій як: чи діє представник від імені клієнта та в його інтересах; чи має можливість представник впливати на відносини клієнта з третіми особами; чи має клієнт право контролю за діями представника. У послугі, що не тягне представництво, кваліфікуюче значення мають наступні дії правника: висловлення принципової згоди на ведення справи, консультування, надання юридичних порад, обіцянка клієнтові про врегулювання його правового конфлікту, запевнення особи в тому, що його справа вивчається і йому буде повідомлено про результати, утримання документів особи, яка звернулася за правничою допомогою.

І, навпаки, такого юридичного значення не можуть мати, наприклад, дії правника, які полягають у наданні простих рекомендацій звернутися за правовою допомогою до адвоката, що спеціалізується на певній категорії справ, підтримкою або надання йому сприяння в пошуку потрібного фахівця.

Таким чином, є підстави вважати, що для встановлення факту існування юридично зобов'язуючого договірної зв'язку з надання правничих послуг законодавча формула «досягнення згоди з усіх істотних умов договору» повинна наповнюватися специфічним змістом: про наявність такого договору буде свідчити письмова угода, а в разі її відсутності – усна домовленість, так само як і дії, що встановлюють права і обов'язки і свідчать про збіг волевиявлення сторін щодо предмета зобов'язання, що визначається, наприклад, з таких обставин, як листування, перемовини, практика відносин сторін, їх поведінка, заяви тощо. Тобто, мова йде про тлумачення договорів, факт існування яких ставиться під сумнів, про з'ясування дійсної спільної волі сторін з урахуванням мети договору за правилами, що застосовуються для тлумачення договору, коли буквальне значення тієї чи іншої умови неможливо з'ясувати шляхом зіставлення його з іншими умовами і змістом договору в цілому [166, с. 135].

Таким чином, за загальним правилом договір вступає в силу і стає обов'язковим для сторін з моменту його укладення. Особливість договору

про надання правничої допомоги полягає в тому, що, з одного боку, він не є публічним, але, з іншого – пропозиція з боку правників може містити елементи публічної оферти [97, с. 51].

Також, крім зазначених у Законі України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» [100] випадків неможливості прийняття доручення на ведення справи (ст. 28), які законодавець розглядає як форми прояву конфлікту інтересів, адвокат не має права відмовитися від укладення договору з будь-ким, хто б не звернувся до нього. Втім, згадані положення на інших правників не поширюється, відтак, повною мірою діє принцип свободи договору. Втім, підкреслимо ще раз, на нашу думку, в умовах високої вірогідності скасування найближчим часом адвокатської монополії на судове представництво [245], умови та порядок укладання (зміни, припинення) договору про надання правничої допомоги мають бути уніфіковані незалежно від специфіки статусу професійного правника, який виступає стороною такого договору.

3.2 Зміна, припинення та розірвання договору про надання правничої допомоги

Будь-які правовідносини проходить в своєму розвитку декілька стадій: виникнення, зміну та припинення. Відтак, необґрунтовано було б зводити динаміку зобов'язання тільки до його виникнення і припинення, особливо в триваючих правовідносинах, коли між виникненням і припиненням існує певний проміжок часу, протягом якого існують правовідносини. У цій стадії існування правовідносини можуть як залишатися в незмінному вигляді, так і змінюватися. Зміна правовідносин, як стадія їх розвитку, становить непересічний інтерес, проте в літературі немає єдності у підходах до розуміння сутності юридичної природи зміни правовідносин.

Так, О. Іоффе пов'язує зміну правовідносин зі змінами, що

відбуваються у всіх їх елементах, вказуючи, що виникнення і припинення правовідносин є вихідною і заключною стадією їх руху, в проміжку між якими елементи, що входять до їх складу: суб'єкти і об'єкти, правомочності і обов'язки, можуть піддаватися частковій або повній зміні, що відображає зміну руху правовідносини в цілому [246, с. 115].

На думку О. Красавчікова [247, с. 77–90] та С. Алексеева [248, с. 246], правовідносини можуть змінюватися тільки в двох напрямках – за лінією їх змісту та за лінією суб'єктів. Втім, в останньому випадку слід враховувати, що зміни в суб'єктному складі, зокрема, заміна або вибуття особи, може тягнути за собою не зміну, а припинення правовідносин, особливо в частині фідучіарних зобов'язань.

Як пише Р. Мананкова, зміна правовідношення як стадія його розвитку може мати місце тільки при незмінному складі учасників. Зміна є самостійною проміжною стадією в динаміці правових відносини, сутність якої полягає у різного роду зміні прав і обов'язків суб'єктів, в появі нових правомочностей, юридичних обов'язків і елементарних правовідносин в рамках існуючого правовідношення [249, с. 23–24], в інших випадках має місце припинення або виникнення нового правовідношення.

На нашу думку, зміна правовідносин в динаміці їх розвитку є самостійною стадією, сутність якої полягає в різного роду зміні прав і обов'язків суб'єктів, появі у них нових прав і обов'язків в рамках правовідносин, що вже існують.

В нашому випадку динаміка досліджуваного зобов'язання обумовлена специфікою договору про надання правничої допомоги (надалі, коли мова йде про стадії правовідносин, мається на увазі динаміка як зобов'язання, так і договору). Відповідно, зміна і розірвання договору здійснюється, як правило, за згодою сторін, якщо інше не передбачено законом або самим договором, що може бути застосовано і до досліджуваного договору.

На відміну від загального принципу неприпустимості односторонньої

відмови від виконання зобов'язання (ст. 525 ЦК України [109]), договір про надання послуг, споріднений за своєю правовою природою із договором про надання правничої допомоги, може бути розірваний, у тому числі шляхом односторонньої відмови від договору, в порядку та на підставах, встановлених ЦК України, іншим законом або за домовленістю сторін. Порядок і наслідки розірвання договору про надання послуг визначаються домовленістю сторін або законом (ст. 907 ЦК України [109]).

Необхідно також зазначити, що відповідно до ст. 16 ЦК України [109], зміна правовідношення належить до способів захисту цивільних прав. Відтак, вважаємо, що сторони мають право змінити договір про надання правничої допомоги при істотному порушенні договору другою стороною. Це підтверджується і змістом ст. 611 ЦК України [109], якою передбачені правові наслідки порушення зобов'язання, серед яких передбачено такий наслідок, як зміна умов зобов'язання. Водночас, зважаючи на те, що положення глави 63 ЦК України щодо договору про надання послуг не визначають особливих умов зміни відповідного договору, доцільно звернутися до загальних положень ЦК України, що регламентують зміну договору (зауважимо, що ті ж положення стосуються і питань розірвання договору).

Так, відповідно до ст. 651 ЦК України [109], зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. Договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом.

Закон надає поняття істотного порушення, під яким розуміється таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору.

За договором про надання правничої допомоги замовник має право розірвати договір у разі, якщо їм виявлено відповідні істотні порушення або інші істотні відхилення від умов договору, у тому числі, недоліки наданих юридичних послуг.

Зокрема, на думку Л. Сітдікової, до суттєвих недоліків наданої послуги відносяться недоліки, які роблять неможливим чи недопустимим використання послуги відповідно до її цільового призначення, або які не можуть бути усунені, або які з'являються знову після усунення, або для усунення яких потрібні великі витрати, або внаслідок яких замовник в значній мірі позбавляється того, на що він мав право розраховувати при укладенні договору [250, с. 125]. На нашу думку, наведене може бути поширене і на правничі послуги.

Відповідно до ст. 652 ЦК України [109] у разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору, договір може бути змінений або розірваний за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання. Зміна обставин є істотною, якщо вони змінилися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах.

Отже, у ст. 652 ЦК України [109] визначено критерій, яким слід керуватися при визнанні змін істотними. Маються на увазі такі зміни обставин, при розумному передбаченні яких сторони взагалі не стали б укладати між собою договір, або уклали б його на умовах, що значно відрізняються (тобто, з урахуванням ризику можливих істотних змін).

Зокрема, у договорі про надання правничої допомоги до істотних змін обставин можуть бути віднесені: зміна територіальної підсудності справи; зміна термінів надання правничих послуг; відсутність необхідних документів; відсутність доказів, на які замовник посилався при укладенні договору, але які не зміг надати виконавцю; непередбачене збільшення додаткових витрат при наданні правничих послуг (наприклад, внаслідок

зростання тарифів); значне збільшення обсягу надання правничих послуг тощо. Водночас, при зміні обставин сторони можуть спробувати за згодою між собою змінити договір задля того, аби привести його у відповідність з цими обставинами, наприклад, збільшивши ціну послуг, перенісши термін виконання тощо, або дійти згоди про його розірвання. Якщо зазначеної вище угоди сторони не досягли, то вони можуть вимагати в суді або розірвання договору, або зміну його умов.

Якщо сторони не досягли згоди щодо приведення договору у відповідність з обставинами, які істотно змінились, або щодо його розірвання, договір може бути розірваний, а з підстав, встановлених ч. 4 ст. 652 ЦК України [109], а саме: змінений за рішенням суду на вимогу заінтересованої сторони за наявності одночасно таких умов: в момент укладення договору сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане; зміна обставин зумовлена причинами, які заінтересована сторона не могла усунути після їх виникнення при всій турботливості та обачності, які від неї вимагалися; виконання договору порушило б співвідношення майнових інтересів сторін і позбавило б заінтересовану сторону того, на що вона розраховувала при укладенні договору; із суті договору або звичаїв ділового обігу не впливає, що ризик зміни обставин несе заінтересована сторона. Зміна договору у зв'язку з істотною зміною обставин допускається за рішенням суду у виняткових випадках, коли розірвання договору суперечить суспільним інтересам або потягне для сторін шкоду, яка значно перевищує затрати, необхідні для виконання договору на умовах, змінених судом [109].

Зміна договору означає збереження зобов'язань, але в зміненому вигляді: при цьому у всьому, що не порушено зміною, зобов'язання зберігається у попередньому вигляді.

Так, ст. 653 ЦК України передбачає, що у разі зміни договору зобов'язання сторін змінюються відповідно до змінених умов щодо предмета,

місця, строків виконання тощо з моменту досягнення домовленості про зміну або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором чи не обумовлено характером його зміни. Якщо договір змінюється у судовому порядку, зобов'язання змінюється з моменту набрання рішенням суду про зміну договору законної сили (аналогічні положення діють і щодо розірвання договору). При цьому сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту зміни договору, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо договір змінений у зв'язку з істотним порушенням договору однією із сторін, друга сторона може вимагати відшкодування збитків, завданих зміною договору [109].

Виходячи з положень ст. 651 ЦК України, зміна (як і розірвання) договору про надання правничої допомоги можлива і з інших підстав, передбачених законодавством або зазначених в самому договорі. Так, у конкретних договорах, вивчених автором в рамках проведення цього дослідження, були передбачені такі підстави до зміни та розірвання договору про надання правничої допомоги: несвоєчасна оплата послуг виконавця; неподання замовником необхідної для надання послуги інформації, або первинної документації; інші дії замовника, через які виконавець не зможе виконати взяті на себе зобов'язання; розголошення виконавцем конфіденційної інформації тощо. Іноді в договорах про надання правничої допомоги як підстава для зміни та припинення договору сторонами були визначені форс-мажорні обставини.

Стаття 654 ЦК України встановлює, що зміна або розірвання договору вчиняється в такій самій формі, що й договір, що змінюється або розривається, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із звичаїв ділового обігу [109].

Якщо звернутися до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», необхідно зазначити, що цей Закон не визначає будь-яких особливостей зміни договору про надання правничої допомоги, укладеного з

адвокатом (адвокатським бюро чи об'єднанням).

Водночас, ст. 29 вказаного Закону передбачає порядок і умови припинення та розірвання договору про надання правничої допомоги [100]. Так, дія договору про надання правничої допомоги припиняється його належним виконанням. Крім того, договір про надання правничої допомоги може бути достроково припинений за взаємною згодою сторін або розірваний на вимогу однієї із сторін на умовах, передбачених договором. При цьому клієнт зобов'язаний оплатити адвокату (адвокатському бюро, адвокатському об'єднанню) гонорар (винагороду) за всю роботу, що була виконана чи підготовлена до виконання, а адвокат (адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язаний (зобов'язане) повідомити клієнта про можливі наслідки та ризики, пов'язані з достроковим припиненням (розірванням) договору.

Це підводить нас до питання про припинення та розірвання договору про надання правничої допомоги. При розірванні договору про надання юридичних послуг зобов'язання сторін припиняються, що, своєю чергою, пов'язано з питанням припинення зобов'язання. На відміну від стадії зміни договору, яка характеризується цивілістами як проміжна і не завжди має місце, стадія припинення зобов'язання, як і стадія його виникнення, визнається обов'язковою. Відтак, менш важливим і цікавим, ніж питання зміни договору про надання правничих послуг, є питання про підстави припинення зобов'язань, що виникає на підставі договору надання правничої допомоги.

Як відомо, порядок зміни або припинення договірної правовідносини визначається тим, що договір – це угода сторін, і його зміна і розірвання відбувається тільки після досягнення відповідної домовленості його учасників, якщо інше не передбачено чинним законодавством або самим договором. В даних договірних правовідносинах специфікою в контексті його фидуціарної та довірчої природи є те, що клієнт (довіритель)

має право скасувати доручення правникові в будь-який момент.

За загальним правилом припинення зобов'язання означає, що учасники зобов'язання втратили свої права та обов'язки за зобов'язанням у зв'язку з існуванням юридичного факту, з настанням якого закон або договір пов'язують припинення зобов'язання. За своєю правовою природою ці юридичні факти можуть бути різноманітними: односторонніми правочинами (прощення боргу); двосторонніми правочинами (новація); подіями (смерть боржника чи кредитора). Ці підстави передбачаються безпосередньо у законі, в інших нормативних актах або випливають із укладеного договору, і можуть бути систематизовані наступним чином:

- підстави припинення зобов'язань з волі сторін або однієї зі сторін (виконання, новація, зарахування, надання відступного, прощення боргу, одностороння відмова від виконання, розірвання договору);

- підстави припинення зобов'язань незалежно від волі учасників (неможливість виконання, поєднання в одній особі боржника та кредитора, смерть громадянина, ліквідація юридичної особи) [110].

Як зазначає Ю. Труфанова, проаналізувавши теоретико-практичні основи законодавства України про договір та зобов'язання, можна виділити такі різновиди припинення договору, які виокремлюються законодавцем: припинення договору вузькому значенні (об'єктивні підстави); розірвання договору; відмова від договору (суб'єктивні підстави) [251, с. 104–105].

Основною підставою припинення зобов'язання є його виконання належним чином, тобто таке виконання, коли дотримані всі вимоги, що висуваються щодо об'єкта, предмета, місця, часу і способу виконання зобов'язання. Якщо при виконанні зобов'язання порушується одна із наведених вище вимог, воно вважається виконаним неналежним чином і кредитор має право відмовитись від прийняття виконаного.

Виконання зобов'язання покладається на боржника. У разі, коли виконання безпосередньо пов'язане з особистістю боржника, то саме він і

повинен виконати зобов'язання, оскільки кредитор може відмовитися від виконаного.

На нашу думку, питання належного виконання зобов'язань за договором про надання правничої допомоги заслуговує на окрему увагу, і пов'язане безпосередньо з питанням підтвердження факту та обсягу надання правничих послуг, яке, своєю чергою, зумовлене змістом договору. Так, недостатній опис наданих послуг наражає клієнта на ризик завищення витрат, пов'язаних з отриманням правничої допомоги, натомість, надмірно детальний опис наданої послуги може призводити до розкриття конфіденційної інформації.

Як зазначає з цього приводу М. Селиванов [252], оптимальне вирішення цієї дилеми має визначатися за критерієм «поза розумним сумнівом», відповідно до позиції, вказаної у рішенні Європейського суду з прав людини, яку він висловив у пункті 53 рішення у справі «Федорченко та Лозенко проти України» [253]. Тож на підтвердження належного виконання зобов'язань у договорі про надання правничої допомоги, рахунках та актах щодо наданих правничих послуг мають міститися відомості, які є достатніми, вагомими, чіткими та взаємоузгодженими.

При цьому достатність, вагомість, чіткість відомостей про надання правничої допомоги має визначатися через: можливість встановлення переліку дій, що будуть здійснені правником; порядок виконання зазначеного переліку дій; визначення бажаного (запланованого) результату їх надання та його форму.

Окрім первинних документів, що підтверджують факт надання правничих послуг (акт виконаних робіт, касовий чек, банківські виписки), мають бути реальні результати роботи щодо надання правничих послуг (складена позовна заява, розроблений договір, письмові консультації тощо). Відповідними доказами можуть бути: кореспонденція з юридичних питань, документація, яка підтверджує виконання певних юридично значущих дій

(дозволи, ліцензії, реєстраційні свідоцтва тощо), належним чином оформлені юридичні висновки, копії судової документації з вказівкою прізвища представника. Водночас, деякі правничі послуги не можуть бути задокументовані, зважаючи на конфіденційність, або зазвичай не документуються, оскільки це вимагає додаткових часових ресурсів. Йдеться, наприклад, про телефонні консультації, зустрічі з клієнтом, супровід переговорів [252].

Прикладом використання критерію «поза розумним сумнівом» може бути справа за позовом ТОВ «Центр клінічних досліджень» до ДПІ в Окружному адміністративному суді міста Києва (справа № 2а-5880/11/2670), за результатами розгляду якої суд визначив відсутність реального характеру надання правничих послуг. Так, договором про надання консультаційних послуг, у тому числі і юридичних, встановлювалось, що виконавець зобов'язується надати замовнику спеціальну (кваліфіковану) консультацію. Інформація (консультування) обов'язково має містити надання замовнику рекомендацій щодо удосконалення та організації своєї діяльності в межах предмету консультування. Аналізуючи результати таких консультацій, наданих позивачем до матеріалів справи, суд зазначив, що відповідні консультації не містять реквізитів та інформації щодо автора такої консультації, його кваліфікації та підпису, відомостей щодо особи, яка зацікавлена та потребує консультації. Тобто надано звичайний текст, видрукований на папері. Крім того, неможливо встановити приналежність та створення вказаних документів до виконання вказаного договору про надання послуг. Водночас, консультація щодо питання податкових наслідків переміщення медпрепаратів не може бути консультацією на замовлення позивача та бути виготовленою ТОВ «Оптдевайс», оскільки остання «слово в слово» як у питанні, так і у відповіді співпадає з консультацією, що надана групою компаній «Паритет» для компанії ЛІГАБізнесІнформ та міститься в інформаційній системі «Ліга:Закон». Також консультації не мають будь-

якого спеціального (кваліфікованого характеру), оскільки згідно з їх змістом надають загально-інформаційні положення цивільного законодавства та норм законів у сфері ЗЕД і не містять жодних рекомендацій замовнику щодо удосконалення та організації своєї діяльності в межах предмету консультування. Хоча зазначене є обов'язковою умовою надання таких послуг згідно з договором [252].

Повертаючись до розгляду питання про підстави припинення зобов'язання, слід зазначити, що припинення зобов'язання шляхом зміни суб'єктного складу, переводу боргу (уступки вимоги), зарахування, новації, прощення боргу і відступного тощо вважаємо нехарактерною практикою для договору про надання правничої допомоги, відтак, далі зосередимось на дослідженні припинення зобов'язань за обставин, що не залежать від волі сторін та на питаннях розірвання договору.

В загальному вигляді питання розірвання договору вже розглядалися вище, втім, в тих випадках, коли договір про надання правничої допомоги має характер споживчого, варто звертати увагу також на ст. 10 Закону України «Про захист прав споживачів» [159].

Зокрема, споживач має право відмовитися від договору про надання послуг і вимагати відшкодування збитків, якщо виконавець своєчасно не приступив до виконання зобов'язань за договором або надає послуги так повільно, що закінчити її у визначений строк стає неможливим (якщо понад сімдесят відсотків загального обсягу послуг вже було надано, споживач має право розірвати договір лише стосовно частини послуги, що залишилася). Якщо під час надання послуг стане очевидним, що їх не буде виконано з вини виконавця згідно з умовами договору, споживач має право призначити виконавцю відповідний строк для усунення недоліків, а в разі невиконання цієї вимоги у визначений строк – розірвати договір і вимагати відшкодування збитків або доручити виправлення недоліків третій особі за рахунок виконавця. За наявності у послугі істотних недоліків споживач має право

вимагати розірвання договору та відшкодування збитків. Споживач має право відмовитися від договору про надання послуг без штрафних санкцій з боку виконавця, якщо після укладення договору стане очевидним, що послуги, зважаючи на їх ціну (вартість) та характеристики або інші обставини, явно не задовольнятимуть інтереси або вимоги споживача, або якщо вартість послуг може істотно зрости, ніж можна було очікувати під час укладення договору [159].

На нашу думку, всі ці підстави для розірвання договору клієнтом можуть бути властиві договору про надання правничої допомоги у випадках, коли це не суперечить суті вказаного договору (наприклад, можуть існувати певні ускладнення щодо встановлення істотних недоліків у правничих послугах, що безпосередньо пов'язане з питанням належного і якісного виконання зазначених послуг, відтак детальніше розглядатиметься у наступному підрозділі цього дисертаційного дослідження).

Щодо об'єктивних підстав розірвання договору, то незалежно від волі сторін зобов'язання припиняються внаслідок таких обставин, як: неможливість виконання зобов'язання; збіг в одній особі боржника і кредитора; смерть боржника чи кредитора, якщо зобов'язання пов'язане з їх особою; ліквідація юридичної особи (кредитора чи боржника). Вважаємо, що всі ці підстави, окрім збігу в одній особі боржника і кредитора, можуть бути притаманні договору про надання правничої допомоги.

Неможливість виконання зобов'язання є підставою припинення зобов'язання, якщо її настання зумовлене обставинами, за які боржник не відповідає і які виключають відповідальність боржника. При цьому можлива фактична та юридична неможливість виконання.

Під юридичною неможливістю розуміють неможливість виконати зобов'язання, оскільки існують перешкоди законного чи морального характеру. Наприклад, предмет зобов'язання вилучено з обігу, видання певного нормативного акта робить неможливим виконання зобов'язання

повністю чи частково. Фактична ж неможливість пов'язана насамперед із обставинами, які мають характер непереборної сили. Якщо ж неможливість виконання спричинена винними діями боржника, тобто обставинами, за які він відповідає, то зобов'язання не припиняється, а змінюється: замість обов'язку виконання настає відповідальність боржника за невиконання зобов'язання. У грошових зобов'язаннях неможливість виконання як підстава їх припинення виключається.

Смерть громадянина – учасника зобов'язання, за загальним правилом, не припиняє існування зобов'язання. Втім, якщо права та обов'язки нерозривно пов'язані з особою боржника чи кредитора, смерть однієї зі сторін зобов'язання приводить до його припинення (зі смертю особи, зокрема, припиняється договір доручення).

Видається, що якщо договір про надання правничої допомоги укладений між фізичними особами, він припиняється у зв'язку зі смертю однієї сторін. Натомість, якщо, наприклад, договір укладений з юридичною особою, співробітником якої був конкретний правник-виконавець, це не перешкоджає продовженню дії договору з урахуванням його фідучіарної природи.

Наступною підставою припинення зобов'язань є ліквідація юридичної особи (кредитора чи боржника), окрім випадків, коли за законом виконання зобов'язання ліквідованої юридичної особи покладається на іншу особу [254].

У випадках, коли виконавцем договору про надання правничої допомоги є адвокат, існують специфічні підстави припинення зобов'язання, а відповідно – й договору про надання правничої допомоги. Так, адвокат є професійним учасником специфічних відносин щодо реалізації нормативних настанов, що робить його правове становище особливим з цивільно-правових та публічно-правових позицій. Тож регламентація спеціальних випадків припинення правовідносин з надання послуг адвокатом, дозволить вирішити конфліктні ситуації, що виникають між адвокатом і клієнтом, зокрема, якщо

це пов'язано з поверненням гонорару, сплаченого адвокату, відшкодуванням витрат, а також при кваліфікації як належної фактично наданої правничої допомоги і в інших обставинах за умови, що суб'єкт захисту не може бути позбавлений права на отримання кваліфікованої правничої допомоги.

Такі підстави можна класифікувати наступним чином:

- підстави, які характеризуються неможливістю адвоката взагалі приймати доручення на ведення справи, які виявилися після укладання угоди;
- підстави, пов'язані із призупиненням статусу адвоката;
- підстави, пов'язані із припиненням статусу адвоката.

Відповідно до ст. 28 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат (адвокатське бюро, адвокатському об'єднанню) не може укладати договір про надання правової допомоги у разі конфлікту інтересів. Втім, встановивши правило про суперечність (конфлікт) інтересів, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100] своєрідним чином розкриває сутність даного явища. Так, до конфлікту інтересів віднесено випадки, коли:

- доручення на виконання дій виходять за межі професійних прав і обов'язків адвоката;
- результат, досягнення якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких він наполягає, є протиправними, суперечать моральним засадам суспільства, присязі адвоката України, правилам адвокатської етики;
- адвокат брав участь у відповідному провадженні, і це є підставою для його відводу згідно з процесуальним законом;
- виконання договору про надання правової допомоги може призвести до розголошення адвокатської таємниці;
- адвокат є членом сім'ї або близьким родичем посадової особи, яка брала або бере участь у господарському, цивільному, адміністративному судочинстві, кримінальному провадженні, розгляді справи про

адміністративне правопорушення, щодо яких до адвоката звертаються з пропозицією укладення договору про надання правової допомоги;

- виконання договору може суперечити інтересам адвоката, членів його сім'ї або близьких родичів, адвокатського бюро або адвокатського об'єднання, засновником (учасником) якого він є, професійним обов'язкам адвоката, а також у разі наявності інших обставин, що можуть призвести до конфлікту інтересів;

- адвокат надає правову допомогу іншій особі, інтереси якої можуть суперечити інтересам особи, яка звернулася щодо укладення договору про надання правової допомоги.

Цей перелік наведений як вичерпний, водночас, на нашу думку, не всі з наведених обставин є випадками конфлікту інтересів. Зокрема, результат, досягнення якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких він наполягає, є протиправними, суперечать моральним засадам суспільства, присязі адвоката України, правилам адвокатської етики належить, скоріше, до обставин, що зумовлюють припинення зобов'язання внаслідок неможливості його виконання.

Крім того, розширення майнових та інших зв'язків у суспільстві зумовлює й відповідне розширення потреб в правничих послугах [15, с. 164].

Своєю чергою, чим ширше і глибше розвивається сфера правничих послуг, тим більше ускладнюються правові зв'язки, що виникають з приводу їх надання. Все це створює підґрунтя для зіткнення інтересів учасників таких відносин, здатних порушити їх права і законні інтереси [22, с. 123; 268, с. 155].

Крім того, не можна визнати справедливим, що ці правила поширюються сьогодні тільки на адвокатів і з цієї сфери регулювання випадають інші суб'єкти діяльності з надання правничих послуг. Відповідно, стан чинного законодавства в цьому питанні потребує вдосконалення. У зв'язку з цим, необхідно з'ясувати, що розуміється під протиріччям,

конфліктом інтересів, що це за ситуація, хто її учасники, чому законодавець повинен бути зацікавлений в регулюванні цього питання і яким має бути його дозвіл.

По-перше, для права в цьому питанні мають значення не законні інтереси, у тому числі інтереси економічні, як такі, а інтереси прямо протилежні (продавець–покупець–боржник–кредитор–позивач–відповідач) і можуть переслідуватися сторонами в одній і тій самій угоді, або в різних угодах, але істотно пов'язаних справах, з приводу яких виявляється дана надається правнича послуга. Конфлікт при цьому полягає в тому, що права і законні інтереси однієї особи стикаються, входять у суперечність з правами і законними інтересами інших осіб, тобто задоволення інтересу одних може статися тільки за рахунок ущемлення інтересу інших. Такі конфліктуючі інтереси можуть існувати і до втручання адвоката, бути для представника очевидними до його вступу в договір про надання правничої допомоги, або ж виникнути чи проявитися протягом виконання цього договору. Носіями конфліктуючих інтересів можуть бути не тільки клієнти по відношенню один до одного – ними також можуть бути клієнт і сам адвокат як суб'єкт майнових, корпоративних, трудових та інших відносин. Конфлікт ускладнюється там, де адвокат, в один і той же час, перебуває у правовідносинах з двома і більше клієнтами.

Відзначимо, що законодавець зацікавлений в безперешкодному здійсненні цивільних прав і в максимально повному задоволенні законних інтересів суб'єктів цивільних правовідносин, забезпечуючи їх захист [15, с. 166]. Конфлікт інтересів об'єктивно стає обставиною, яка може послабити ці гарантії, обмежити незалежність адвоката у винесенні їм свого професійного судження, порушити права, на які може претендувати клієнт, який звернувся за правничою допомогою, знизити його впевненість в тому, що позиція найнятого ним правника з приводу конкретної справи не залежить від інших, ніж його власні, цілком законні інтереси. Таким чином, все це робить

неможливим або вкрай ускладненим належне виконання адвокатом договору про надання правничих послуг та прийнятих ним на себе обов'язків, які він вже несе перед іншими особами.

У зв'язку з конфліктом інтересів, очевидна необхідність у засобах, здатних забезпечити належне виконання договору з надання правничої допомоги, захист прав і виконавця та клієнта, належного функціонування інституту надання правничих послуг взагалі. Такі заходи, як видається, повинні розроблятися в двох площинах: як заходи, застосування яких має дозволити адвокату бути послугонадавачем в одних випадках, і виключають його участь як представника в інших випадках.

До таких заходів належать, зокрема, заходи превентивного характеру, які реалізуються шляхом виконання адвокатом дій, спрямованих на запобігання порушенню прав і інтересів в результаті їхнього конфлікту: обов'язок виявлення і оцінки конфлікту (в перспективі ризику і переваг, наприклад, якнайшвидший розгляд справи) на предмет можливості вступу або продовження існуючих договірних відносин і, в необхідних випадках, обов'язок залучення для цього експертів; обов'язок доведення до відома клієнтів фактів про виявлені конфлікти інтересів з роз'ясненням клієнтам їх прав і можливих правових наслідків; обов'язок заручатися згодою клієнта для продовження виконання договору юридичної послуги або для вступу в нього, якщо є підстави вважати, що конфлікт не спричинить для клієнта порушення його прав і законних інтересів (шляхом підписання змін / доповнень до договору або його особливих умов) [15, с. 167].

У тому випадку, якщо в результаті виявлення та оцінки конфлікту інтересів виявляється його нездоланність, тобто є підстави вважати, що цей конфлікт призведе до порушення прав і законних інтересів клієнта, то в якості заходу, що забезпечує інтереси клієнтів та інших зацікавлених осіб, буде виступати відмова від виконання адвокатом вже укладеного договору, тобто припинення договірних правовідносин. Правові наслідки такої відмови

повинні визначатися, виходячи з положень закону про порядок розірвання, зміни договору і про відповідальність за збитки, завдані односторонньою відмовою, якщо договором не буде передбачено інше.

Окремо слід розглянути таку обставину, яка зумовлює припинення зобов'язання, як зупинення та припинення статусу адвоката, якщо такий статус є необхідним для належного виконання зобов'язань за договором про надання правничої допомоги (наприклад, якщо мова йде про захист у кримінальному провадженні).

Відповідно до ст.31 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100] право на заняття адвокатською діяльністю зупиняється у разі: подання адвокатом заяви про зупинення адвокатської діяльності; набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно адвоката за вчинення злочину, крім випадку, передбаченого пунктом 6 частини першої статті 32 цього Закону (набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно адвоката за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, а також злочину середньої тяжкості, за який призначено покарання у виді позбавлення волі, коли право на заняття адвокатською діяльністю припиняється); накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю; визнання адвоката за рішенням суду недієздатним або обмежено дієздатним.

Накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю може застосовуватися виключно у разі: повторного протягом року вчинення дисциплінарного проступку; порушення адвокатом вимог щодо несумісності; систематичного або грубого одноразового порушення правил адвокатської етики.

Встановлення даних обставин після укладення договору з адвокатом може спричинити його фактичне припинення, однак, з огляду на стан провадження або інших справ, у зв'язку з необхідністю ведення або

вирішення яких було укладено договір про надання правничої допомоги.

Як зазначає І. Владімірова [22, с.127], правовідносини між тими ж сторонами можуть бути відновлені без шкоди для них, особливо для інтересів клієнта. В даній ситуації не потрібно укласти новий договір лише для підтвердження дійсності повноважень адвоката, який поновив свій статус, у порядку, встановленому чинним законодавством.

Відповідно до ст. 32 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100] право на заняття адвокатською діяльністю припиняється шляхом анулювання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю у разі: подання адвокатом заяви про припинення права на заняття адвокатською діяльністю; визнання адвоката безвісно відсутнім або оголошення його померлим; смерті адвоката; накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю; встановлення факту надання недостовірних відомостей для отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю та складення присяги адвоката України; набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно адвоката за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, а також злочину середньої тяжкості, за який призначено покарання у виді позбавлення волі.

Накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю може застосовуватися виключно у разі: порушення присяги адвоката України; розголошення адвокатом відомостей, що становлять адвокатську таємницю, використання їх у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб; заподіяння протиправними діями адвоката, пов'язаними із здійсненням ним адвокатської діяльності, значної шкоди клієнту, якщо така шкода встановлена судовим рішенням, що набрало законної сили; систематичного або грубого одноразового порушення правил адвокатської етики, що підриває авторитет адвокатури України.

При встановленні даних обставин безумовним чином, як і при

призупинення статусу, має вирішуватися питання про повернення адвокатом гонорару у справі повністю або частково, з урахуванням обсягу виконаного доручення або наданої послуги, крім того, можливе застосування інших заходів відповідальності до останнього. Втім, припинення (як і призупинення) статусу адвоката не завжди свідчить про припинення договору з клієнтом, хоча воно може спричинити трансформацію правовідносини. Тут слід говорити про зміну істотних умов договору: предмет, статус повіреного (виконавця послуги), оплата винагороду, а також відповідальність сторін.

Як вже зазначалося, ст. 29 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100] передбачає, що договір про надання правничої допомоги може бути розірваний на вимогу однієї із сторін на умовах, передбачених договором. При цьому кола таких умов власне згаданий Закон не окреслює, а також не передбачає можливості розірвання договору на вимогу адвоката у випадках, коли це не передбачено договором, крім випадку конфлікту інтересів.

Відповідно до ст. 24 Правил адвокатської етики [198], у випадках, коли клієнт після укладення договору про надання йому правової допомоги певним адвокатом без погодження з останнім укладе договір з іншим адвокатом, перший з адвокатів, а також і другий, якщо клієнт не повідомить його про наявність попереднього договору, матиме право в односторонньому порядку розірвати укладений договір про надання правової допомоги.

Стаття 28 Правил адвокатської етики також передбачає, що не погодження клієнтом та (або) особою, яка уклала договір в інтересах клієнта, розміру гонорару при наданні доручення адвокату або в ході його виконання є підставою для відмови адвоката від прийняття доручення клієнта або розірвання договору на вимогу адвоката.

За змістом ст. 34 Правил договір про надання правничої допомоги має бути розірваний адвокатом через конфлікт інтересів клієнтів або

неможливість дотримання принципу конфіденційності. Так, у випадку, коли в процесі виконання доручення клієнта адвокат дізнався про існування конфлікту інтересів між інтересами цього та інших клієнтів, а також інших осіб за обставин, зазначених у статтях 20 та 22 Правил, він повинен розірвати договір з клієнтом (чи кількома з клієнтів) та (або) особою, яка уклала договір в інтересах клієнта, якщо не буде отримано відповідної письмової згоди клієнта (клієнтів) або осіб, зацікавлених у збереженні конфіденційної інформації, на подальше представництво його (їх) інтересів цим адвокатом або на розголос конфіденційної інформації [198].

Відповідно до ст. 36 Правил, якщо стороною в договорі з клієнтом про надання правової допомоги виступає адвокатське бюро чи адвокатське об'єднання, то при виникненні обставин, які є підставами для розірвання договору, пов'язаних з конкретним адвокатом, якого залучило бюро або призначило об'єднання для надання правової допомоги клієнту, адвокатське бюро чи адвокатське об'єднання може вжити заходів для заміни адвоката за згодою клієнта, якщо при цьому можуть бути дотримані вимоги Правил [198]. У ст. 38 Правил адвокатської етики, які регламентують відносини адвоката з клієнтом-юридичною особою, передбачено, що якщо пов'язані з предметом доручення дії особи (осіб), які від імені юридичної особи уклали договір про надання професійної правничої (правової) допомоги, маючи на те належні повноваження, або інших осіб, зазначених в договорі, чи інших осіб, які перебувають у трудових (членських або подібних) відносинах з клієнтом – юридичною особою, є протиправними або такими, що об'єктивно шкодять інтересам клієнта і унеможливають ефективне виконання доручення, адвокат (адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) має вжити розумно необхідні і доступні йому заходи для зменшення негативних наслідків таких дій. Якщо, незважаючи на вжиті адвокатом заходи, керівник юридичної особи (або вищий орган) підтримують зазначені дії (бездіяльність), шкідливі для інтересів юридичної особи, адвокат може розірвати договір про надання

професійної правничої (правової) допомоги клієнту – юридичній особі в односторонньому порядку [198].

Відповідно до ст. 39 Правил адвокатської етики, якщо адвокат виступає в ролі посередника між клієнтами, він повинен з кожним із них узгоджувати рішення, що приймаються, і забезпечувати належну інформованість кожного з них про всі обставини і міркування, що є необхідними для прийняття виважених рішень по суті доручення. Адвокат повинен припинити свої дії як посередника та розірвати відповідні договори з кожним із клієнтів, якщо цього вимагає хоча б один з клієнтів, яких він одночасно представляє, або якщо виникають обставини, за яких стає неможливим дотримання умов, передбачених ч. 1 ст. 21 Правил, відповідно до якої адвокат може виступати посередником між клієнтами за умови, якщо: між інтересами клієнтів немає конфлікту, або за наявності письмової згоди обох (всіх) клієнтів, інтереси яких представляє адвокат та які є суперечливими; адвокат пояснить кожному з клієнтів сутність відносин посередництва і отримає згоду кожного з клієнтів на їх одночасне представництво; адвокат має достатні підстави вважати, що він зможе зберегти об'єктивність при одночасному представництві інтересів клієнтів і по відношенню до кожного з них виконати свої професійні обов'язки відповідно до закону і вимог Правил [198].

Необхідно також згадати і ст. 23 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», яка визначає підстави та порядок припинення надання безоплатної вторинної правової допомоги. Так, надання безоплатної вторинної правової допомоги припиняється за рішенням Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у разі, якщо:

- особою подано неправдиві відомості з метою віднесення її до однієї з категорій осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу;
- обставини чи підстави, за наявності яких особа була віднесена до однієї з категорій осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову

допомогу (ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу»), припинили своє існування;

- особа користується захистом іншого захисника або залучила іншого представника у справі, за якою їй призначено захисника чи представника відповідно до цього Закону;

- особа використала всі національні засоби правового захисту у справі;

- особа, яка отримує безоплатну вторинну правову допомогу, оголошена в розшук у кримінальному провадженні;

- особа, яка отримує безоплатну вторинну правову допомогу, визнана безвісно відсутньою або оголошена померлою [96].

Надання безоплатної вторинної правової допомоги також припиняється у разі повного виконання суб'єктом надання безоплатної вторинної правової допомоги своїх зобов'язань.

Частиною 4 23 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» передбачено, що у разі припинення надання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до п. 1 ч. 1 цієї статті особа, яка отримувала таку допомогу, зобов'язана відшкодувати вартість фактичних витрат, пов'язаних з наданням допомоги [96].

Як зазначає П. Павліш, адвокат може розірвати договір про надання правничої допомоги за наступних умов: клієнт згодний на розірвання договору, маючи достатню інформацію про можливі наслідки цього для перспективи виконання договору; у клієнта є реальна можливість звернутися до іншого адвоката; чинним законодавством не передбачена неможливість розірвання відповідного договору. На думку науковця, без дотримання вищезазначених умов юрист-фахівець, у тому числі адвокат, може достроково розірвати договір з клієнтом за однією з таких обставин: клієнт учиняє дії, що стосуються суті доручення, на порушення чинного законодавства і відмовляється припинити їх учинення, незважаючи на роз'яснення адвоката; клієнт використовує юридичну допомогу, що йому

надається, для полегшення вчинення злочину; клієнт, незважаючи на роз'яснення адвоката, наполягає на досягненні результату, який через нові або нововиявлені обставини є об'єктивно недосяжним; клієнт грубо порушує обов'язки, які він узяв на себе згідно з договором надання юридичної допомоги; належне виконання умов договору стає неможливим через дії клієнта, які він учиняє всупереч порадам юриста-фахівця; клієнт учиняє дії, що ганьблять честь, гідність і ділову репутацію юриста-фахівця; клієнт не погоджується погашати фактичні видатки, якщо вони є необхідними для подальшого виконання доручення; фізичний або психологічний стан юриста-фахівця позбавляє його можливості належним чином продовжувати виконання доручення; в інших випадках [15, с. 174].

Резюмуючи, можна зробити такі висновки. Зміна і припинення, у тому числі, розірвання договору про надання правничої допомоги можливо за згодою сторін, з інших підстав, прямо передбачених законодавством, а також з тих підстав, які прямо в законі не вказані, але передбачені конкретним договором. Це можливо як за ініціативою клієнта (замовника), так і виконавця.

За загальним правилом зобов'язання за договором про надання правничої допомоги припиняється належним виконанням. Також припинення зобов'язань можливе за обставин, що не залежать від волі сторін (неможливість виконання, поєднання в одній особі боржника та кредитора, смерть громадянина, ліквідація юридичної особи) та шляхом розірвання договору. При цьому для договору про надання правничої допомоги не є характерним припинення зобов'язання шляхом зміни суб'єктного складу, переводу боргу (уступки вимоги), зарахування, новації, прощення боргу і відступного тощо.

Підстави зміни (розірвання) договору про надання правничої допомоги можна розділити на істотні та інші. Істотними підставами за такого поділу є ті підстави, коли бажання змінити або розірвати договір про надання

правничої допомоги є обопільним для сторін, узгодженим результатом закінчення їх договірних відносин. До інших можуть бути віднесені такі підстави зміни або припинення договору, коли зміна або розірвання договору ініціюються несподівано, лише однією стороною, і тягнуть для іншої сторони непередбачені і небажані наслідки. Такий поділ має чисто практичне значення, оскільки підстави зміни або розірвання договору про надання правничої допомоги, які не є істотними, як правило, стають предметом судових розглядів в суперечках між сторонами такого договору [2566, с. 28] .

Підстави зміни й припинення, у тому числі, розірвання договору про надання правничої допомоги, виконавцем якого є адвокат (адвокатське бюро, адвокатське об'єднання), є більш формалізованими, тоді як для договорів, виконавцями яких виступають інші професійні правники, жодних спеціальних підстав, порівняно з визначеними ЦК України, не встановлено, що могло б вважатися прийнятним за умов існування адвокатської монополії.

Водночас, 03 вересня 2019 року до Верховної Ради України внесено законопроект №1013, яким передбачається скасування адвокатської монополії, а саме – внесення змін до статті 131–2 чинної Конституції України, згідно з якою виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді (14 січня 2020 року цей проект був попередньо схвалений Верховною Радою України, попередньо отримавши позитивний висновок Конституційного суду України). Так, проектом пропонується вилучити: частину п'яту статті 131–2 Конституції України, за якою законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена; підпункт 11 пункту 16-1 Розділу XV «Перехідні положення», згідно з яким із дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» представництво відповідно до

пункту 3 частини першої статті 131-1 та статті 131-2 Конституції України виключно прокурорами або адвокатами у Верховному Суді та судах касаційної інстанції здійснюється з 1 січня 2017 року; у судах апеляційної інстанції – з 1 січня 2018 року; у судах першої інстанції – з 1 січня 2019 року (законопроект №1013 передбачає залишити монополію тільки для захисту від кримінального обвинувачення) [255].

Отже, в разі остаточного прийняття згаданого законопроекту за рахунок правників, які не є адвокатами, розшириться коло потенційних виконавців договорів на надання правничої допомоги, пов'язаних, зокрема, із судовим представництвом. Це становить додатковий аргумент неодноразово висловлюваної нами в ході цього дослідження тези про необхідність вироблення єдиних стандартів форми й змісту договору про надання правничої допомоги, в тому числі й в частині визначення підстав його зміни та припинення.

3.3 Відповідальність сторін за договором про надання правничої допомоги

Цивільно-правова відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, під якою розуміють вид соціальної відповідальності, що полягає в застосуванні державою до правопорушника певних заходів примусу, передбачених санкціями правових норм, на підставі наявності в його діях складу правопорушення [256].

В. Тархов визначає цивільно-правову відповідальність як регульований правом обов'язок дати звіт у своїх дій [257, с. 244–250], С. Братусь – як виконання обов'язку на основі державного і прирівняного до нього громадського примусу [258, с. 83].

Одні дослідники вважають відповідальність результатом правопорушення, реакцією на нього [259, с. 143; 260, с. 130], інші –

наслідком вчиненого правопорушення, яке виражається в небажаних для правопорушника втратах особистого чи майнового характеру [171, с. 644].

В. Грибанов визначав цивільно-правову відповідальність як одну з форм державного примусу, пов'язану із застосуванням санкцій майнового характеру, спрямованих на відновлення порушених прав, і стимулювання нормальних економічних відносин юридично рівноправних учасників цивільного обігу [198, с.172–173].

Б. Пугинський зазначає, що хоча відповідальність може бути реалізована в безспірному (непозовного) порядку і навіть добровільно покладена на себе боржником шляхом сплати неустойки або збитків потерпілій стороні, це не змінює її державно-примусового характеру [261, с. 137].

Своєю чергою, цивільно-правова відповідальність— це відповідальність, яка настає за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за договором або заподіяння шкоди в позадоговірних відносинах. Як зазначають О. Семерак та І. Семерак, головний її принцип – повна компенсація заподіяної шкоди, інколи доповнюється й штрафними санкціями [256].

З урахуванням завдань і предмету цього дисертаційного дослідження, далі ми зупинимось на аналізі особливостей договірної відповідальності сторін як санкції за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за договором про надання правничої допомоги.

Аналіз практики укладання договорів про надання правничої допомоги свідчить про те, що не кожен з таких договорів містить окремий розділ про відповідальність. У деяких договорах умови про відповідальність передбачалися в інших розділах договору, на кшталт «Порядку вирішення спорів», «Прикінцевих положень» тощо, або ж у розділі «Інші умови» як такі, що не мають істотного значення для договору. У низці договорів умови про відповідальність сторін містилися у розділах «Обов'язки сторін», «Термін і

порядок розрахунків», «Ціна договору» тощо.

Втім, на нашу думку, розділ про відповідальність сторін за договором правничої допомоги обов'язково має передбачатися у відповідному договорі як самостійний, оскільки загальні положення ЦК України [109] щодо відповідальності за неналежне виконання або невиконання зобов'язань, у тому числі, за договором про надання послуг, не повною мірою відповідають специфіці договору про надання правничої допомоги, яка визначається характером самої послуги, особою виконавця, а також не завжди гарантованим настанням очікуваного результату надання правничої допомоги. При цьому умова про відповідальність сторін за договором про надання правничої допомоги повинна бути однією з його обов'язкових та істотних умов. Слід мати на увазі, що відсутність в конкретному договорі умов про відповідальність передбачає застосування загальних правил про відповідальність за порушення договірних зобов'язань [24, с. 169].

В доктрині цивільного права існують різні думки з приводу того, чи можливе субсидіарне застосування у нормативній моделі договору про надання послуг норм інших договірних моделей щодо встановлення відповідальності за неналежне використання зобов'язань.

Так, Є. Суханов вважає, що норми цивільного законодавства про наслідки неналежного виконання або невиконання умов договору підряду, з урахуванням специфіки послуг, можуть застосовуватися і до договору оплатного надання послуг [184, с. 12].

Натомість, О. Шаблова вважає, що навряд чи субсидіарне застосування норм про підряд повністю заповнить відсутність норм, що регулюють відповідальність сторін в зовсім іншому договорі, – оплатного надання послуг [262, с. 40], в тому числі і правничих послуг.

ЦК України [109] не деталізує питань про заходи відповідальності сторін у договорі про надання послуг, за винятком положень ст. 906 ЦК України, яка передбачає, що збитки, завдані замовнику невиконанням або

неналежним виконанням договору про надання послуг за плату, підлягають відшкодуванню виконавцем, у разі наявності його вини, у повному обсязі, якщо інше не встановлено договором. Виконавець, який порушив договір про надання послуг за плату при здійсненні ним підприємницької діяльності, відповідає за це порушення, якщо не доведе, що належне виконання виявилось неможливим внаслідок непереборної сили, якщо інше не встановлено договором або законом. Збитки, завдані невиконанням або неналежним виконанням договору про безоплатне надання послуг, підлягають відшкодуванню виконавцем у розмірі, що не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо інший розмір відповідальності виконавця не встановлений договором.

Водночас, зрозуміло, що сторонами договору традиційно є замовник і виконавець, і за загальним правилом ніяких обмежень в питаннях їхньої відповідальності законодавець не передбачає, крім випадків коли мова йде про договори, що відповідають умовам Закону України «Про захист прав споживачів» [159].

При цьому навіть чинні Правила надання деяких послуг не містять норм про відповідальність замовника. наприклад, Правила надання та отримання телекомунікаційних послуг [263], Правила надання послуг пасажирського автомобільного транспорту [264], Правила надання послуг поштового зв'язку [265] та інші містять положення лише про відповідальність виконавця.

Досить часто договори про надання правничої допомоги передбачають можливість розірвання договору стороною, зазвичай клієнтом (замовником), в односторонньому порядку в якості відповідальності за неналежне виконання своїх зобов'язань іншою стороною. Втім, іноді договори про надання правничої допомоги передбачають майнову відповідальність замовника (клієнта) за невиконання ним обов'язків надання необхідних документів, за порушення термінів оплати винагороди виконавцю. Також

науковцями висловлюються досить цікаві думки з приводу ролі послогоодержувача (клієнта, замовника) у забезпеченні якості послуг, зокрема й правничих, які становлять зміст договору про надання правничої допомоги (детальніше на цьому питанні ми зупинимось далі).

У питанні, пов'язаному із наслідками невиконання або неналежного виконання договору про надання правничої допомоги, діють загальні правила, присвячені підставам відповідальності за порушення зобов'язання. Тобто, той, хто не виконав зобов'язання або виконав його неналежним чином, відповідає у вигляді загального правила лише за наявності вини.

У літературі зустрічаються різні визначення вини у цивільному праві. Наприклад, вину визначають як формування і реалізацію волі дієздатної особи, яка знаходить відображення в неприйнятті нею необхідних заходів для належного виконання зобов'язання і є причиною порушення договору [266].

Як справедливо зазначає А. Ткачук [267, с. 6–10], протягом багатьох десятиліть панівною в радянському цивільному праві була концепція вини як психічного ставлення порушника до своїх протиправних дій та їх шкідливих наслідків у формі умислу або необережності, запропонована Г. Матвєєвим та О. Йоффе в середині 50-х років XX ст., яка отримала назву «суб'єктивна концепція вини».

Результатом критичного аналізу суб'єктивної концепції вини, який активно розпочався наприкінці 90-х років XX ст., стала поява в ЦК України ст. 614 [109], відповідно до якої особа є невинуватою, якщо доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання.

Отже, виходячи з положення ст. 614 ЦК України, вину в договірних правовідносинах слід розглядати як невжиття особою всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання [268].

Саме принцип вини, що включає презумпцію винуватості особи, яка порушила зобов'язання (той, хто порушив зобов'язання, визнається винним, якщо не доведе, що він не винен), діє і щодо договору про надання послуг в

цілому, і щодо договору про надання правничої допомоги, зокрема.

Втім, як вже неодноразово зазначалося, специфіка зазначеного договору полягає в тому, що його виконавцями можуть бути лише професійні правники. Як зазначає з цього приводу Н. Грищенко, розширювальний підхід до підстав і наслідків виникнення професійної відповідальності відповідно до цивільного законодавства з очевидністю висуває і проблему виконання професійних зобов'язань або компенсації шкоди, заподіяної особистості або юридичній особі при виконанні цієї професійної діяльності [268].

Окремо слід наголосити на випадках цивільно-правової відповідальності безпосереднього виконавця правничих послуг, що становлять зміст правничої допомоги, якщо він за своїм правовим статусом є працівником юридичної особи або індивідуального підприємця.

Досить часто організації, що здійснюють діяльність з надання правничих послуг, враховують побажання замовника щодо надання йому послуги конкретним фахівцем-правником, або в залежності від предмета договору, специфіки, обсягу конкретної юридичної послуги пропонують конкретного виконавця. Однак від цього безпосередній виконавець не стає стороною договору про надання правничої допомоги. Для того щоб надання послуг конкретним фахівцем стало обов'язком, а не правом послугонадавача, ця умова має бути включена до договору як істотна умова. Тож відповідальність конкретного виконавця за договором про надання правничих послуг в даному випадку залежатиме від того, чи закріплено в договорі відповідний обов'язок. Тільки тоді замовник (клієнт) вправі вимагати від виконавця відшкодування завданих йому збитків, а також може відмовитися від договору і матиме право вимагати стягнення штрафу, компенсації моральної шкоди тощо.

Щодо питання відшкодування моральної шкоди як форми цивільно-правової відповідальності за договором про надання правничої допомоги.

Надання кваліфікованої правничої допомоги гарантовано Конституцією України як одне з першорядних прав. Стаття 15 ЦК України передбачає, що захисту підлягають права та інтереси, які не суперечить загальним засадам цивільного законодавства [109]. У ст. 201 ЦК України визначає перелік тих особистих немайнових благ, які забезпечені цивільно-правовим захистом. Цілком підходить під поняття особистого немайнового блага і право на надання кваліфікованої правничої допомоги. В такому випадку при його порушенні стягнення компенсації моральної шкоди законно і виправдано.

Можливість застосування норм Закону України «Про захист прав споживачів» [159] до правовідносин, що впливають з договору про надання правничої допомоги, також передбачає стягнення грошової компенсації моральної шкоди в разі порушення зобов'язання. Тож у випадку, коли конкретний договір не містить умов щодо відшкодування моральної шкоди в разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання, суд може стягнути на вимогу потерпілої сторони не лише відшкодування збитків, але й моральну шкоду.

Наведене дозволяє зробити висновок, що як виконавець за договором про надання правничої допомоги, так і замовник, можуть нести відповідальність перед іншою стороною у вигляді компенсації моральної шкоди.

В цілому питання цивільно-правової відповідальності сторін за договором про надання правничої допомоги тісно пов'язане із застосуванням законодавства про захист прав споживачів, адже, як зазначалося у попередньому розділі цього дослідження, Закон України «Про захист прав споживачів» [159] може бути поширений і на відносини сторін договору про надання правничої допомоги, коли він укладається замовником для власних потреб, не пов'язаних зі здійсненням підприємницької діяльності, тоді як виконавцем, навпаки, виступає суб'єкт підприємницької діяльності. Втім, як свого часу зазначала Т. Ільїна, для більш коректного поширення відповідних

норм на діяльність правників, зокрема, адвокатів, необхідно було в законодавстві про адвокатуру зробити застереження про те, що на діяльність адвокатів поширюються норми законодавства про захист прав споживачів [269, с. 5–6].

Збитки, що настали в результаті невиконання або неналежного виконання договору про надання правничої допомоги, будуть підставою для притягнення сторони, яка порушила зобов'язання, до відповідальності у вигляді відшкодування збитків. Зокрема, порушення зобов'язання з надання правничої допомоги виконавцем (послугонадавачем) можуть полягати у здійсненні: неналежних дій (перевищення ввірених повноважень, наданні неправдивої інформації, вчинення незаконних дій, неправомірне утримання документів тощо); недосконалому здійсненні належних дій (невикористанні наданих повноважень, незалученні необхідних ресурсів, незастосуванні професійних навичок і знань, пропущенні процесуальних строків, ненаданні, невитребуванні необхідних документів, важливої інформації, невжитті належних заходів до вирішення спору тощо).

В попередньому розділі цього дисертаційного дослідження нами визначався зміст та перелік істотних умов договору про надання правничої допомоги, відтак, вважаємо, що виконання стороною зазначених умов договору, передусім, і буде характеризувати його належне виконання, а, відповідно, – порушення цих умов тягтиме за собою цивільно-правову відповідальність у формі відшкодування збитків.

Відшкодування збитків як форма відповідальності в цивільному праві є основною у зв'язку з тим, що вона дозволяє найбільш повно реалізувати всі функції відповідальності, в тому числі відновну, стимулюючу, попереджувальну.

Однією з гарантій успішно розвитку договірних відносин в сучасному суспільстві, їх зміцнення і стабільності виступає саме інститут відшкодування збитків. В даному контексті відшкодування збитків дає потерпілій стороні

можливість відновити своє майнове становище в разі порушення її прав і охоронюваних законом інтересів, з іншого боку, можливість відновлення майнового стану та накладення відповідальності у вигляді відшкодування збитків дозволяє говорити про превентивну ролі даного інституту [270, с. 1].

Крім того, відшкодування збитків покликане забезпечити кредитору отримання від боржника саме тієї грошової суми, на яку фактично було завдано збитків, в, тим самим, поставить потерпілу сторону в такий стан, як якщо б договір був виконаний [271].

Г. Шершеневич збитки розглядав як шкоду, заподіяну майну, що полягає в зменшенні його цінності, під якою ніяк не можна розуміти моральний шкоду хоча б тому, що таке уявлення безсумнівно суперечить загальному змісту статей про винагороду [231, с. 396].

Як наслідки, викликані неправомірною поведінкою, визначав збитки О. Іоффе, який далі пояснював, що збитки – це будь-який негативний наслідок від будь-якого неправомірного діяння у сфері цивільних правовідносин, тобто при здійсненні будь-якого цивільного правопорушення настає результат у вигляді збитків [272, с. 460–508].

Дещо іншої позиції дотримувався Л. Лунц, який під збитками розумів грошову оцінку того збитку, який завдано несправним боржником, делінквентом. При цьому «термін «завдані збитки» є неточним, бо несправний боржник (або правопорушник) заподіює не збитки в їх грошовому вираженні, а заподіює шкоду в «натуральній формі» [273].

З урахуванням специфіки правничих послуг, що надаються в ході виконання досліджуваного договору, розмір збитків неналежним їх виконанням може бути визначений не тільки розміром гонорару виконавця, але й іншими способами.

Зокрема, у юридичній літературі висловлюються думки про застосування наслідків, передбачених цивільним законодавством, для забезпечення належної якості правничих послуг як найважливішої характеристики предмета договору

про надання правничої допомоги.

Так, Є.Суханов вказує, що в разі неякісного надання правничих послуг замовник має право, якщо інше не встановлено законом або договором, за своїм вибором вимагати від виконавця: або відповідного зменшення встановленої за надання послуги ціни, або безоплатного надання послуги заново з відшкодуванням замовникові завданих простроченням виконання збитків [184, с. 9].

Цю точку зору також поділяє Л. Сітдікова, з доповненням, що відповідні вимоги можуть застосовуватися тільки в окремих випадках. Це пов'язано з існуванням можливості усунути відступлення від умов договору в ході надання послуги [274, с. 150].

Отже, розмір збитків за договором правничої допомоги може визначатися, виходячи з конкретних порушень договору і відповідних передбачуваних наслідків, а коли розмір збитків не встановлено договором, то виходячи із загальних правил про відповідальність за порушення договірних зобов'язань, передбачених ЦК України [109], в тому числі і з урахуванням упущеної вигоди.

Упущена вигода розглядається як неодержані доходи, які особа одержала б при звичайних умовах цивільного обороту, якби її право не було порушене.

На думку І. Владімірової, в якості майбутніх необхідних витрат клієнта в разі невиконання правником (адвокатом) зобов'язань за договором слід розглядати витрати, необхідні на звернення до іншого адвоката, більш того, якщо послуги останнього оплачуються за вищими розцінками, у зв'язку із відсутністю в даній місцевості адвокатів, що володіють відповідною спеціалізацією і досвідом роботи, а також витрати, пов'язані із укладенням договору позики з метою оплати послуг іншого адвоката в ситуації відсутності необхідних коштів [22, с. 144].

Про збитки на стороні правника можна говорити в разі несплати клієнтом (замовником) винагороди за договором, обумовленої витраченими зусиллями (працею) і часом правника, а також в разі декомпенсації витрат правника,

пов'язаних з виконанням прийнятого на себе зобов'язання.

Певну специфіку матиме вирішення питання про застосування цивільно-правової відповідальності за договором про надання правничої допомоги у випадках його укладення на користь третьої особи (такі випадки розглядалися у попередніх розділах цього дослідження).

Вважаємо, що в подібних ситуаціях необхідною є подальша згода з даним договором третьої особи, яка виступає фактичним послугоодержувачем, зокрема, висловлена у вигляді її власноручного напису на кожному примірнику договору, що надасть такій особі право вимоги відшкодування збитків при невиконанні чи неналежному виконанні послугонадавачем своїх зобов'язань за договором (крім випадків недієздатності або обмеженої дієздатності такої особи, коли договір про надання правничої допомоги укладено на її користь опікуном чи законним представником). Крім того, в самому договорі необхідно закріпити механізм повернення гонорару (його частини) тій особі, від якої він отриманий.

Слід зауважити, що в контексті проблематики цивільно-правової відповідальності за договором про надання правничої допомоги особливо гостро постає проблема визначення критеріїв належного виконання правником своїх зобов'язань. Відтак, при вирішенні питання про наявність підстав цивільно-правової відповідальності виконавця (послугонадавача) необхідно надати оцінку факту невиконання або неналежного виконання договору [296].

Для цього слід встановити, зокрема, наступне: чи виконав послугонадавач дії, що зазначені в договорі або впливають з його змісту; чи були у нього достатні підстави відступити від договору; чи зробив послугонадавач все від нього залежне для мінімізації несприятливих наслідків для клієнта (замовника, послугоодержувача); чи сприяв послугонадавач своїми діями (бездіяльністю) настанню несприятливих для нього наслідків, чи погоджувався на певне обмеження своїх прав, допустивши частку ризику в реалізації свого інтересу і, тим самим, сприяв (навмисне або з необережності) збільшенню збитків або не вжив розумних заходів до їх зменшення; чи наявні докази того, що допущені

послугонадавачем порушення договірних зобов'язань були настільки незначними, що не вплинули на реалізацію послугоодержувачем своїх прав за цим договором, на його майнові і немайнові інтереси; інші обставини.

Підставами для притягнення правника до цивільно-правової відповідальності також можуть бути: відмова від подальшого ведення справи без поважних причин та попереднього повідомлення клієнта (замовника); неповідомлення клієнту про важливі зміни щодо динаміки дорученої справи (про пред'явлення іншою стороною зустрічного позову або пропозиції укласти мирову угоду). При цьому важливо чітко уявляти, які саме дії є необхідними для виконання договору про надання правничої допомоги: складання (підписання, передача) певного документа, правова експертиза документів, правова оцінка конкретної ситуації, судове представництво у конкретному спорі, захист у кримінальному провадженні тощо.

Результати вивчення низки договорів про надання правничої допомоги свідчать про те, що іноді у подібних договорах зустрічаються умови на кшталт того, що правник не відповідає перед клієнтом за звичайний ризик збитків, пов'язаних з судовими процесами, а будь-які його висновки з приводу можливого результату тієї чи іншої стадії судового процесу в силу об'єктивних причин є лише обґрунтованими припущеннями і не можуть бути використані як підстави для будь-яких претензій до правника.

Втім, слід зазначити, що збитки можуть настати і в результаті неправильного застосування клієнтом отриманої від правника інформації, що актуалізує питання відповідальності правника, передусім, у випадках, коли предметом договору про надання правничої допомоги є письмові й усні консультації з юридичних питань.

Так, М. Чеботарьов вказує, що в літературі є поширеною думка про те, що консультант несе виключно моральну відповідальність (втрата клієнта, реноме). Збитки ж клієнта настають внаслідок його власних неправильних дій: слідувати або не слідувати консультації – вибір самого замовника.

Як слушно наголосив І. Цветков, притягнути юриста до відповідальності у формі відшкодуванні клієнту збитків в повному обсязі неможливо. Консультант несе, як правило, моральну відповідальність: втрата клієнта, реноме тощо [276].

Також науковці зазначають, що в силу характеру послуги досягнення результату виконавцем не гарантовано, а тому, укладаючи відповідний договір, послугоодержувач заздалегідь знає, на що він йде, тобто приймає ризик на себе. Застосовується загальне правило про відповідальність за вину. Так, при неможливості виконання, що виникла з вини замовника, останній зобов'язаний оплатити виконавцеві діяльність з надання послуг у повному обсязі, передбаченому договором. У випадку, коли неможливість виконання виникла за обставин, не залежних від сторін, обов'язок щодо оплати послуг не повинен виникнути, однак повернути виконавцю частину вже наданої послуги замовник не може [172, с. 641–642].

Водночас, Л. Сітдікова вважає, що таке рішення є несумісним з уявленням про консультанта як професіонала своєї справи, адже консультаційні послуги припускають оцінку консультації як вірної або помилкової. В останньому випадку консультант повинен нести цивільно-правову відповідальність, оскільки усвідомлює або повинен усвідомлювати майнові наслідки невірної консультації [277].

З такою позицією слід погодитись, адже правник, що надає консультативні послуги повинен мати відповідну професійну підготовку, певний практичний досвід, зобов'язаний слідкувати за змінами в поточному законодавстві та досліджувати останні тенденції в законодавчій і правозастосовній практиці щодо відповідних категорій цивільних, господарських справ, кримінальних проваджень тощо. Однак не можна виключати і ситуації, за яких дійсно можливий вибір одного із варіантів поведінки. У тих випадках, коли надана правником інформація передбачає різні варіанти її використання, наприклад, вибір способів судового захисту, правник-послугонадавач має попередити клієнта про можливі наслідки обрання того чи

іншого варіанту, або порекомендувати один з них, наприклад, найменш ризикований.

Розмір цивільно-правової відповідальності, як відомо, визначається тими збитками (шкодою), які заподіяні потерпілому суб'єкту протиправною поведінкою порушника. За загальним правилом, завдані збитки повинні бути відшкодовані в повному обсязі, крім того, у випадках, передбачених законом, передбачається компенсація і моральної шкоди. З цього випливає, що розмір відповідальності не повинен перевищувати розміру заподіяної шкоди.

Необхідно зауважити, що закон допускає можливість зменшення розміру цивільно-правової відповідальності, якщо заподіяння шкоди стало результатом винного поведінки порушника і потерпілого або збитки заподіяні обом сторонам, а саме: якщо невиконання або неналежне виконання зобов'язання сталося з вини обох сторін, суд, відповідно, зменшує розмір відповідальності боржника.

Суд також має право зменшити розмір відповідальності боржника, якщо кредитор навмисно або з необережності сприяв збільшенню розміру збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням, або не вжив розумних заходів до їх зменшення. У зв'язку із цим, можна говорити, наприклад, про зменшення розміру відповідальності адвоката за невиконання покладеного на нього доручення в результаті приховування клієнтом інформації, що має визначальне значення для вирішення того чи іншого спору, неприйняття або відмова клієнта від здійснення юридично значущих дій, що спричинило припинення, обмеження прав, а також настання інших несприятливих наслідків для клієнта, незважаючи на те, що адвокат наполегливо радив своєму довірителю вчинити або утриматися від вчинення тих чи інших дій тощо. Дійсно, у відносинах з надання послуг досягнення мети договору залежить не тільки від послугонадавача, але й від послугоодержувача (що не впливає на їхню оплату) [241, с. 542].

На думку М. Кратенка, що специфіка правової послуги не дозволяє

сформулювати в самому договорі про надання правничої допомоги конкретні вимоги до діяльності правника, що ускладнює доведення неналежного виконання зобов'язання [21, с. 28].

З цим можна погодитись, однак це не знімає питання щодо якості правничої допомоги та встановлення загальних, найбільш важливих та необхідних критеріїв її оцінки, оскільки про належне виконання договору про надання правничої допомоги можна вести мову тоді, коли він виконаний не лише в повному обсязі, але й якісно. Не випадково у юридичній літературі зазначається, що якість виконання – одна з істотних умов договору про надання послуг [278, с. 123], а також, що якість послуги – найважливіша характеристика предмету відповідного договору.

Відповідно, вважається, що законом чи іншими нормативними актами можна передбачити обов'язкові вимоги до якості результату, який буде отриманий при наданні послуги [279, с. 474].

Зауважимо також, що «якість» при наданні правничої допомоги не тотожна поняттю «професійності». І, хоча ст. 59 Конституції України [5] передбачає право на професійну правничу допомогу, так звана «адвокатська монополія», що останнім часом існувала на виконання цієї конституційної вимоги, забезпечує лише надання правничої допомоги певною категорією правників, водночас, не гарантує надання якісної правничої допомоги.

Втім, наприклад, ч. 8 ст. 12 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [96] передбачає, що адвокат, інший фахівець у відповідній галузі права чи юридична особа приватного права, з якими укладено договір про надання первинної правової допомоги, зобов'язані надавати високоякісну допомогу в обсязі та строки, визначені договором. Так само у ч. 4 ст. 22 того ж Закону передбачено, що адвокат, з яким укладено договір про надання безоплатної вторинної правової допомоги, зобов'язаний надати таку допомогу якісно в обсязі та у строки, визначені договором [100].

Слід зазначити, що ознаки, на яких ґрунтується поняття послуги як

об'єкта, зокрема такі як моментальна споживаність та незбереження результату (ефекту), фактично означають протиставлення послуги та якості як явищ. Якщо якісна характеристика можлива лише щодо сталого явища (об'єкту матеріального світу), то стосовно до послуг (в тому числі й правничих) слід оцінити підсумки діяльності виконавця.

Ю. Андрєєв через складність зазначеного питання пропонує різні шляхи визначення якості послуг, від дотримання технологічної дисципліни до розсуду суду та соціологічним шляхом [280, с. 125–126].

О. Мірошник вважає, що категорія якості послуги важко піддається правовому регулюванню в силу не уречевленого її змісту [281, с. 79].

Традиційні визначення якості послуги, що походять з економічної доктрини, більшою мірою, орієнтовані на матеріальні послуги, оцінка властивостей яких багато в чому збігається з оцінкою речей і результатів робіт. Втім, аналіз юридичної наукової літератури дозволяє зробити висновок про те, що наразі відсутні усталені підходи до визначення якості послуги взагалі і правничих послуг зокрема, відтак, існують певні ускладнення у її визначенні, в тому числі за допомогою встановлення будь-яких критеріїв.

Якщо звернутися до законодавчих визначень, якість надання послуг визначається як відповідність показників якості послуг з технічного обслуговування вимогам нормативних документів [282].

Наукові погляди на якість послуги в цілому можуть бути узагальнені наступним визначенням: «якість послуги являє собою її здатність задовольнити потреби та очікування конкретного споживача» [283].

Міжнародний стандарт ISO-900:2015 «Системи управління якістю. Словник» поняття якості поширює на об'єкт якості, яким може бути не тільки продукт, а й послуги. Властивість (здатність) об'єкта задовольнити потреби згідно з цим Стандартом може бути представлена сукупністю його характеристик, які належать до його властивості задовольнити встановлені та передбачувані потреби [284].

Якість може оцінюватись шляхом визначення кількісних або якісних характеристик, і, відповідно, розглядатися як абстрактна, орієнтована на продукт, орієнтована на споживача, орієнтована на виробництво та орієнтована на створення цінностей [264], втім, наведені категорії не дають повного уявлення про сутність якості послуги, відтак їх доповнюють, використовуючи критерії якості, за якими споживач виказує своє ставлення до послуги – надійність, чуйність, безпека, взаєморозуміння зі споживачем та очевидність [285].

Надійність визначається наданням послуги у зазначенні терміни, з першого разу та за узгодженою ціною. Чуйність визначається прагненням або готовністю виконавця (або персоналу юридичної особи-послугодавача) до своєчасного надання послуги, а також реагування на терміновість виконання замовлення.

Безпека стосується знань, компетенції, навичок, професіоналізму, ввічливості та здатності виконавця викликати та заслужити довіру виконавця.

Взаєморозуміння зі споживачем визначається як турбота та персоніфікована увага до замовника.

Очевидність пов'язана з фізичним підтвердженням послуги і включає засоби обслуговування, зовнішність виконавця, інструмент або обладнання, за допомогою якого надається послуга, тощо [286].

До критеріїв, які визначають вимоги до послуг, міжнародний стандарт ISO9004-2-96, частина 2 «Настанови щодо послуг» відносить: час очікування, дотримання строків виконання, чисельність персоналу та одиниць обслуговування та інші кількісні характеристики; ступінь довіри споживачів, безпеку, ввічливість, естетичність, зручність, гігієнічність та інші якісні характеристики. Якість послуги також може оцінюватись за моделлю розбіжностей, що передбачає встановлення розбіжностей в оцінці послуги замовником та виконавцем внаслідок різного розуміння ними цінності послуги [287–288].

Не зважаючи на досить абстрактне уявлення про якість послуг в цивілістичній доктрині, І. Утехін вважає, що у цивільному праві існує презумпція якості послуги, адже у протилежному випадку послугоодержувач зазнає порушення своїх прав на надання послуги, яку він замовив. На думку науковця, для уникнення ототожнення із договором підряду під корисним результатом слід розуміти корисний ефект послуги, при чому цьому слід розрізняти випадки, коли корисний ефект гарантується і навпаки [288].

Як зазначає О. Мірошник, такий критерій, як неможливість гарантувати досягнення корисного ефекту, не може бути використаний в якості універсальної характеристики послуги. Його можна застосовувати для характеристики окремого виду послуг і не більш того [281, с. 36–37].

Втім умова якості щодо послуги має існувати завжди, незалежно від того, чи є корисний ефект є необхідним результатом надання або ж ні. Наприклад, як зазначав Р. Саватьє, щодо медичних послуг та діяльності лікаря, який укладає з хворим договір, в якому гарантує лише належну увагу і турботу, але не щасливий результат, до якого він прагне [290, с. 233].

Так, договір про надання правничої допомоги передбачає досягнення, передусім, непередметного результату (за винятком випадків, коли мова йде про складання юридичних документів), але, разом із тим, і дуже конкретного, який може виражатися у вирішенні матеріального спору, встановленні факту, що має юридичне значення тощо. Тож оцінити якість наданої правничої допомоги можна за результатом, який буде досягнуто через деякий час.

Якість послуг, що становлять зміст правничої допомоги, залежить від цілої сукупності факторів: професійної компетенції послугонадавача, володіння ним інформацією про останні зміни у законодавстві, знань основних тенденцій судової практики тощо. Багато в чому кінцевий результат наданої правничої допомоги визначається й тим, наскільки правильно клієнт зрозумів і реалізував отриману ним від правника інформацію. Отже, якість (або неякісність) правничої допомоги виступає тут об'єднуючою характеристикою споживчих

властивостей правничих послуг та, як правило, вимагає конкретизації. У якість послуги не вкладається уявлення про будь-які стійкі фізичні властивості послуги, «технічні» показники тощо. Зокрема, існують об'єктивні проблеми використання щодо правничої допомоги таких звичних для опису товарів і робіт термінів, як «істотний недолік» або «гарантійний термін» [291].

У юридичній літературі можна зустріти підхід, за якого оцінка якості послуг (у тому числі, й правничих) полягає у характеристиці самого процесу надання послуги та умов її споживання (сервіс послуги), але не результату діяльності виконавця.

Наприклад, О. Романець зазначає, що послуги переважно не переслідують досягнення зовні вираженого і віддільного від самого виконавця результату, тому і критерії якості подібних послуг повинні бути спрямовані на сам процес їх надання; в іншому випадку стирається класифікаційне відмінність між послугами, що надаються за договором оплатного надання послуг та іншими договорами, спрямованими на надання послуг і виконання робіт [292].

Дійсно, недосягнення результату не може за загальним правилом розглядатися як неналежне виконання зобов'язання і бути підставою для відмови у виплаті винагороди виконавцю або застосування до нього заходів відповідальності. Досягнення обіцяного замовником позитивного результату може бути однією з ознак якісно наданих послуг. Однак, це справедливо лише для тих послуг, в яких результат є об'єктивною (природною) характеристикою діяльності виконавця.

М. Кротов, аналізуючи радянське законодавство в сфері обслуговування населення, також прийшов до висновку про те, що під якістю послуги, зазвичай, малася на увазі якість процесу обслуговування, при цьому як детально не були б врегульовані вимоги до якості процесу обслуговування, не можна бути впевненим у якості кінцевого продукту цієї діяльності [293, с. 51].

Інші автори, навпаки, наполягають на вирішальному значенні досягнення позитивного результату в оцінці якості правничих послуг.

Так, на думку Н. Козлової, досягнення юристом вигідного для його клієнта процесуального результату (постановлення рішення на його користь тощо) є найбільш простим і зручним способом визначення належної якості наданих правничих послуг, бо надійних критеріїв, напевно, не існує [294, с. 51].

Є. Берлін пропонує систему критеріїв якості правничих послуг з урахуванням їх різноплановості, зокрема: відсутність в тексті юридичного висновку чи іншого документа, складеного юристом, помилок і юридичних неточностей (посилань на застарілі нормативні акти тощо); наявність в проекті договору, складеного юристом, переваг клієнта перед його контрагентом; наявність в консультації посилань на судову і арбітражну практику тощо [167, с. 25–26].

Разом з тим, науковці, які дотримуються цього підходу, вважають, що ухвалення судом рішення не на користь клієнта не повинно завжди сприйматися як ознака неякісної роботи юриста. Подібний підхід, на наш погляд, заслуговує на увагу, оскільки отримання замовником (клієнтом) будь-яких благ або переваг безпосередньо після надання правничої допомоги не може виступати надійним критерієм якості відповідних послуг. Зауважимо, що відповідне положення закріплене у ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100] щодо дисциплінарної відповідальності адвоката: не є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності ухвалення судом або іншим органом рішення не на користь його клієнта, скасування або зміна судового рішення або рішення іншого органу, ухваленого у справі, в якій адвокат здійснював захист, представництво або надавав інші види правової допомоги, якщо при цьому не було вчинено дисциплінарного проступку.

Тож видається справедливим вирішення проблеми результативності правничої допомоги з урахуванням об'єктивних закономірностей співвідношення між діяльністю виконавця послуги і настанням прогнозованого результату, за якого залежність настання позитивного результату від дій виконавця повинна бути близька до причинно-наслідкового зв'язку.

Іноді правничі послуги не пов'язані зі впливом на будь-які матеріальні об'єкти і «залишають» ефект безпосередньо в нематеріальній сфері клієнта-послугоодержувача (в його свідомості, професійних навичках, особистих якостях, репутації тощо). Корисний ефект такої послуги і його прояв у господарській чи іншій діяльності замовника є надзвичайно індивідуальним і багато в чому залежать від його власних здібностей. Як наслідок, вкрай складно виробити типові ознаки якісної послуги, орієнтуючись на враження окремих замовників. В ідеалі, виконавець повинен прагнути до того, аби забезпечити максимальний збіг очікувань конкретного замовника і фактично наданої йому послуги, упередити усі можливі перешкоди, які можуть викликати спотворення бажаного замовником ефекту [23, с. 141].

Для оцінки якості деяких видів правничої допомоги можна використовувати і змістовні критерії, запропоновані сучасною наукою для оцінки, наприклад, маркетингових та консультаційних послуг. Так, при консультуванні або складанні на прохання клієнта юридичного висновку правник зобов'язаний надати інформацію, достатню для вирішення проблемної ситуації, при цьому висновки щодо спірних питань повинні бути однозначними, нормативно обґрунтованими та підтвердженими за допомогою наявних в судовій практиці прикладів.

Крім того, дотримання правил складання позовної заяви та інших офіційних документів, термінів для звернення до суду або інших уповноважених органів є мінімальним стандартом належної якості правничої допомоги. Порушення правником подібних правил має визнаватися достатньою підставою для зниження розміру його гонорару або стягнення з нього збитків [296].

Отже, зрештою слід дійти висновку, що якість правничої допомоги становить зумовлену професійною компетенцією правника-послугонадавача категорію, що включає в себе рівень обізнаності щодо поточного стану законодавства, основних тенденцій судової практики, володіння навичками складання процесуальних документів, передбачає максимальну їх реалізацію для

цілей договору про надання правничої допомоги, а також характеризується надійністю, чуйністю, безпекою, взаєморозумінням з клієнтом та очевидністю.

Лише та послуга, яка відповідає умовам договору, здатна задовольнити потреби особи. Це повною мірою стосується й питань надання правничої допомоги. Оскільки послуга – це дія (діяльність), певний процес, то визначити якість цього процесу є можливим [289] шляхом детальної регламентації його стадій. У зв'язку із цим, в науковій літературі висловлюються думки про те, що суттєву роль у підвищенні якості правничої допомоги може відігравати докладне врегулювання самої процедури надання правничих послуг, встановлення стандартів правничої діяльності, зокрема, шляхом ліцензування, сертифікації та стандартизації [23, с. 141–143].

На сьогодні вітчизняне законодавство приділяє питанням стандартизації та ліцензування послуг незначну увагу, що пов'язане з загальнодержавними процесами лібералізації регулювання господарської діяльності. Зокрема, наразі ліцензуванню підлягають медичні послуги [295]. Щодо юридичної практики процедура ліцензування існувала до 2000 року [297], однак більшість науковців, адвокатів і представників органів юстиції скептично оцінювали її можливості в плані забезпечення якості юридичної допомоги.

Господарський кодекс України містить положення про сертифікацію послуг з метою попередження небезпеки для життя, та здоров'я, майна громадян і навколишнього середовища. Під сертифікацією розуміється підтвердження відповідності послуг вимогам стандартів [298]. Отже, законодавець обмежив застосування сертифікації послуг лише критерієм їх небезпеки для суспільства і навколишнього середовища.

Закон України «Про стандартизацію» [299] передбачає, що метою стандартизації в Україні є забезпечення відповідності об'єктів стандартизації своєму призначенню; керування різноманітністю, застосовність, сумісність, взаємозамінність об'єктів стандартизації; забезпечення раціонального виробництва шляхом застосування визнаних правил, настанов і процедур;

забезпечення охорони життя та здоров'я; забезпечення прав та інтересів споживачів; забезпечення безпечності праці; збереження навколишнього природного середовища і економія всіх видів ресурсів; усунення технічних бар'єрів у торгівлі та запобігання їх виникненню, підтримка розвитку і міжнародної конкурентоспроможності продукції.

Питання щодо визначення якості послуг частково вирішується у Переліку послуг, що підлягають обов'язковій сертифікації в Україні. Однак на сьогодні це зазначено лише щодо готельних послуг і послуг харчування.

Ще одним прикладом є Наказ Міністерства юстиції України від 31.08.2009 р. № 1555/ 5 «Про затвердження стандартів надання адміністративних послуг», яким визначено дванадцять стандартів, серед яких стандарти для надання адміністративної послуги із здійснення реєстрації адвокатських об'єднань, політичних партій, благодійних організацій, засобів масової інформації тощо [299].

Звісно, наведені нормативно-правові акти не регламентують питання надання правничої допомоги, однак на підставі їх існування можна стверджувати, що незважаючи на нематеріальний характер послуги взагалі, контроль за її якістю цілком можливий, і передбачає встановлення відповідності діяльності щодо надання послуги її суті, меті для задоволення потреб її споживача шляхом перевірки всього процесу надання правничої допомоги. Якість послуги за таких умов – це відповідність її назві, критеріям, що містяться у договорі, нормативному акті чи звичаях ділового обігу [288], що в повному обсязі стосується і правничих послуг, що становлять зміст надання правничої допомоги.

Відповідно, не можемо погодитися з В. Заборовським у тому, що законодавець на конституційному рівні гарантує особам саме право на професійну правничу (правову) допомогу, а не послугу [289], оскільки саме через юридичну природу послуги якість може бути визнана характеристикою належного надання правничої допомоги, що додатково підтверджує

обґрунтованість обраного нами підходу до правової природи договору про надання правничої допомоги.

Більшою мірою, ніж діяльність правників в цілому, стандартизована діяльність адвокатів, відтак вчинення адвокатом проступків, прямо перерахованих в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100] або Кодексі професійної етики [198], або невідповідність його дій визначеним правилам можуть розцінюватись як підстава притягнення адвоката не лише до дисциплінарної, але й до цивільно-правової відповідальності. Водночас, доведення клієнтом неякісної роботи правника за відсутності безпосереднього порушення будь-яких процесуальних правил або професійних стандартів ускладнюється усталеним уявленням про свободу адвоката у виборі стратегії і тактики захисту у конкретній справі.

Крім того, відповідно до ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100], адвокат не несе дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності за подання центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, інформації про фінансову операцію, навіть якщо такими діями завдано шкоди юридичним або фізичним особам, та за інші дії, якщо він діяв у межах виконання Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [301].

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» забороняється притягати до відповідальності адвоката (особу, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю) або погрожувати застосуванням відповідальності у зв'язку із здійсненням ним адвокатської діяльності згідно із законом; не можуть бути підставою для притягнення адвоката до відповідальності його висловлювання у

справі, у тому числі ті, що відображають позицію клієнта, заяви у засобах масової інформації, якщо при цьому не порушуються професійні обов'язки адвоката.

Вважаємо, що з метою впровадження стандартизації послуг з надання правничої допомоги в Україні може бути використаний досвід Великої Британії, який розглядався нами у першому розділі цього дисертаційного дослідження [155 –156], і який передбачає використання для оцінювання якості правничої допомоги наступних критеріїв: доступ до правничих послуг (планування надання послуг, надання доступної інформації про послуги, безоплатність правничих послуг, заборона на дискримінацію у наданні послуг); обсяг послуг, в т.ч. можливість спрямування до інших послугонадавачів, якщо цього вимагають інтереси клієнта); управління діяльністю з надання правничої допомоги (належні процедури фінансового і кадрового менеджменту у юридичних особах, що надають правничу допомогу); задоволення потреб і запитів клієнтів (надання інформації клієнтам, конфіденційність і захист персональних даних клієнта, гарантії якості правничої допомоги у випадках, коли для надання окремих правничих послуг залучаються треті особи); система покращення якості правничої допомоги (розробка і впровадження служби прийому скарг та відгуків клієнтів, постійне вдосконалення систем управління якістю тощо).

При розробці методології оцінювання також може бути використано матеріали звіту «Оцінювання системи безоплатної вторинної правової допомоги в Україні у світлі стандартів і передового досвіду Ради Європи», підготовленого в межах проекту Ради Європи «Подальша підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні» [302].

Ще одним засобом забезпечення належної реалізації зобов'язань за договором про надання правничої допомоги в контексті цивільно-правової відповідальності виконавця є страхування професійної відповідальності правників, зокрема адвокатів.

Як зазначає О. Світличний, одним із міжнародних стандартів адвокатської

діяльності є обов'язкове страхування професійної відповідальності адвокатів перед клієнтами. Під страхуванням професійної діяльності розуміються відносини щодо захисту інтересів суб'єктів професійної діяльності, що надають послуги на професійній основі на підставі цивільно-правових договорів або згідно з вимогами закону, перед клієнтом за невиконання або неналежне виконання своїх професійних зобов'язань [303].

Зокрема, пп. 3.9.1. п. 3.9. Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, передбачено, що адвокати завжди повинні бути застраховані від пред'явлення позовів, пов'язаних з недостатньою професійною компетентністю [148].

Відтак, страхування професійної відповідальності адвокатів є обов'язковим у більшості європейських країн, в тому числі в Австрії, Бельгії, Великобританії, Данії, Естонії, Ісландії, Ірландії, Італії, Кіпру, Литви, Ліхтенштейну, Люксембургу, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Польщі, Португалії, Румунії, Словаччини, Словенії, Угорщини, Фінляндії, Франції, Чеської Республіки, Швеції.

Натомість в Україні наразі не передбачено обов'язкового страхування професійної відповідальності адвокатів, зокрема такого, яке б забезпечувало часткове або повне відшкодування збитків клієнту внаслідок адвокатських помилок, допущених через невиконання або неналежне виконання адвокатом своїх професійних обов'язків, розголошення адвокатської таємниці, втрату, знищення або пошкодження адвокатом документів, отриманих від клієнта для виконання договору про надання правничої допомоги тощо. Зокрема, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [100] не встановлює вимог щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності адвокатів. Тож питання страхування цивільно-правової відповідальності правників, в тому числі адвокатів, регулюється загальними положеннями про страхування, передбаченими ЦК України та Законом України «Про страхування» [304].

Одним з перших кроків для запровадження інституту страхування

професійної відповідальності правників в Україні може вважатися Указ Президента України від 20.05.2015 р. №276/2015 «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 –2020 роки», яким запропоновано введення страхування професійної відповідальності адвокатів [305], що, однак, подальшого розвитку не набуло.

Підводячи підсумки цього підрозділу дисертаційного дослідження, слід дійти висновків, що метою цивільно-правової відповідальності за договором про надання правничої допомоги є захист сторін зазначеного договору та відновлення їх порушених прав, тоді як її підставою є неналежне виконання або невиконання умов договору про надання правничої допомоги. При цьому якість правничої допомоги є невід’ємною характеристикою договору про надання правничої допомоги, що у черговий раз підводить нас до необхідності внесення змін до ЦК України (шляхом введення до глави 63 ЦК, поряд із загальними положеннями про послуги, окремого параграфу – «Договір про надання правничої допомоги») в частині визначення специфіки договору про надання правничої допомоги порівняно із загальними нормами, що регулюють питання договорів про надання послуг (Додаток А) [296, с. 21].

Висновки до Розділу 3

Дослідження порядку укладення, зміни, припинення та розірвання договору про надання правничої допомоги, а також відповідальності за порушення його умов дало можливість дійти таких висновків:

1. Правовідносини за договором про надання правничої допомоги проходять в своєму розвитку декілька стадій: виникнення, зміну та припинення.
2. Зміна та припинення договору про надання правничої допомоги здійснюється за згодою сторін, з інших підстав, прямо передбачених законом, з підстав, прямо не передбачених законом, але визначених у

договорі.

3. Договір про надання правничої допомоги припиняється: належним виконанням; за наявності обставин, які не залежать від волі сторін (неможливість виконання, поєднання в одній особі боржника та кредитора, смерть сторони, ліквідація юридичної особи); шляхом розірвання. При цьому для договору про надання правничої допомоги не є характерним припинення зобов'язання шляхом зміни суб'єктного складу, переводу боргу (уступки права вимоги), зарахування, новації, прощення боргу і відступного тощо.

4. Підстави зміни та розірвання договору про надання правничої допомоги можна диференціювати на ті підстави, які передбачають волевиявлення обох сторін договору, а також підстави, за яких зміна або розірвання договору здійснюється за волевиявленням тільки однієї із сторін договору.

5. Порушення зобов'язання з надання правничої допомоги виконавцем (послугонадавачем) можуть полягати у здійсненні: неналежних дій (перевищення ввірених повноважень, наданні неправдивої інформації, вчинення незаконних дій, неправомірне утримання документів тощо); недосконалому здійсненні належних дій (невикористанні наданих повноважень, незалученні необхідних ресурсів, незастосуванні професійних навичок і знань, пропущенні процесуальних строків, ненаданні, невитребуванні необхідних документів, важливої інформації, невжитті належних заходів до вирішення спору тощо).

6. Правника як сторону договору про надання правничої допомоги слід вважати такою, яка понесла збитки, у разі несплати клієнтом (замовником) винагороди за договором, обумовленої витраченими зусиллями (працею) і часом правника, а також в разі декомпенсації витрат правника, пов'язаних з виконанням прийнятого на себе зобов'язання.

7. Обґрунтовано доцільність застосування до правовідносин, які виникають на підставі договору про надання правничої допомоги, норм

Закону України «Про захист прав споживачів» у контексті застосування такого способу захисту цивільних справ та інтересів як відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

8. Критеріями оцінювання якості правничої допомоги, слід вважати: доступ до правничих послуг (планування надання послуг, надання доступної інформації про послуги, безоплатність правничих послуг, заборона на дискримінацію у наданні послуг); обсяг послуг, в тому числі можливість спрямування до інших послугонадавачів, якщо цього вимагають інтереси клієнта; управління діяльністю з надання правничої допомоги (належні процедури фінансового і кадрового менеджменту у юридичних особах, що надають правничу допомогу); задоволення потреб і запитів клієнтів (надання інформації клієнтам, конфіденційність і захист персональних даних клієнта, гарантії якості правничої допомоги у випадках, коли для надання окремих правничих послуг залучаються треті особи); система покращення якості правничої допомоги (розробка і впровадження служби прийому скарг та відгуків клієнтів, постійне вдосконалення систем управління якістю тощо).

9. Засобом забезпечення належного виконання зобов'язань за договором про надання правничої допомоги в контексті цивільно-правової відповідальності виконавця є страхування професійної відповідальності правників, зокрема адвокатів, що є одним із міжнародних стандартів адвокатської діяльності.

10. З метою оптимізації законодавства України у контексті правового регулювання договору про надання правничої допомоги пропонуємо викласти у новій редакції:

Статтю 26 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність»:

1. Адвокатська діяльність здійснюється на підставі договору про надання правової допомоги.

2. Повноваження адвоката як захисника або представника в господарському, цивільному, адміністративному судочинстві, кримінальному

провадженні, розгляді справ про адміністративні правопорушення, а також як уповноваженого за дорученням у конституційному судочинстві підтверджуються в порядку, встановленому законом. 3. Адвокат зобов'язаний діяти в межах повноважень, наданих йому клієнтом, у тому числі з урахуванням обмежень щодо вчинення окремих процесуальних дій;

Статтю 27 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність»:

1. Договір про надання правової допомоги укладається в письмовій формі. Документами, що посвідчують укладання договору про надання правової допомоги, також можуть бути: 1) довіреність; 2) ордер, який видається адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням та повинен містити підпис адвоката. Рада адвокатів України затверджує типову форму ордера; 3) доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.

2. Договір про надання правової допомоги може вчинятися усно у випадках: 1) надання усних і письмових консультацій, роз'яснень із правових питань з подальшим записом про це в журналі та врученням клієнту документа, що підтверджує оплату гонорару (винагороди); 2) якщо клієнт невідкладно потребує надання правової допомоги, а укладення письмового договору за конкретних обставин є неможливим – з подальшим укладенням договору в письмовій формі протягом трьох днів, а якщо для цього існують об'єктивні перешкоди – у найближчий можливий строк.

3. До договору про надання правової допомоги застосовуються загальні вимоги договірного права.

4. Договір про надання правової допомоги може укладатися на користь клієнта іншою особою, яка діє в його інтересах. Особливості укладення та змісту контрактів (договорів) з адвокатами, які надають безоплатну правову допомогу, встановлюються законом, що регулює порядок надання безоплатної правової допомоги.

5. Зміст договору про надання правової допомоги не може суперечити

Конституції України та законам України, інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, присязі адвоката України та правилам адвокатської етики».

ВИСНОВКИ

Дослідження договору про надання правничої допомоги в цивільному праві України дозволило нам дійти таких висновків:

1. Дотримання прийнятих на себе Україною міжнародно-правових зобов'язань щодо гарантування права людини на правову допомогу та створення належного механізму його реалізації, а також закріплення в Конституції України гарантій права на отримання професійної правничої допомоги зумовлює актуальність проблем цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги.

2. Не зважаючи на цілу низку наукових доробок, на сьогодні не достатньо дослідженою лишається проблематика договору про надання правничої допомоги як підстави виникнення відповідних правовідносин, що зумовлює необхідність постановки та розв'язання наукового завдання, яке полягає у формуванні теоретичних узагальнень щодо юридичної природи та змісту договору про надання правничої допомоги, а також розробленні науково обґрунтованих пропозицій щодо оптимізації цивільно-правового регулювання зазначеного правового інституту.

3. Історичні етапи становлення інституту правничої допомоги відповідають стадіям позадоговірного і договірного регулювання надання правничої допомоги, як-от: давньоруський період історії України; період перебування території України під владою інших держав; радянський період історії України; період становлення і розвитку незалежної Української державності; період демократичного реформування в Українській державі.

4. Правнича допомога – надання правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення.

5. Правничі послуги – надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших

документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в суді, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації тощо.

6. У країнах Європи правнича допомога є професійною і надається на договірних засадах, водночас, відсутня загальноприйнята модель цивільно-правового регулювання цих правовідносин. Концепції, запропоновані європейськими цивілістами, зводяться до наступних підходів: регулювання надання правничої допомоги з використанням традиційних цивільно-правових інститутів (договір надання послуг, договір підряду, договір доручення, агентський договір); визнання правовідносин з надання правничої допомоги самотійною цивільно-правовою конструкцією.

7. У контексті процедури укладання договору про надання правничої допомоги у країнах ЄС у більшості європейських країн стадія оферти та її акцептування має свою специфіку, адже для правників вважається неприпустимим клопотати про клієнтуру. Крім того, найчастіше оферті передують перемовини правника з потенційним клієнтом як попередня стадія, у процесі якої на правника покладається низка обов'язків, від виконання яких залежить можливість існування договору як такого. Найбільш складним питанням договору про надання правничої допомоги є належний характер його виконання. У праві більшості держав-учасниць ЄС немає чітких критеріїв визначення належного виконання зобов'язань правником, а для клієнта найчастіше саме результат є визначальним критерієм якості правничої допомоги, втім результат *a priori* не може бути предметом договору про надання правничої допомоги.

8. У законодавстві країн ЄС у правовідносинах з надання правничої допомоги більше правових гарантій надається клієнту, зокрема закріплюється право клієнта в будь-який час після укладання договору

відмовитися від його виконання. Водночас, на правника покладаються додаткові обов'язки щодо дотримання таємниці, норм професійної етики тощо, також встановлюється відповідальність правника за невиконання або неналежне виконання зобов'язань.

9. За своєю юридичною природою договір про надання правничої допомоги є оплатним договором про надання послуг. Ця модель цілком відповідає характеру послуг правника й оплатним засадам правовідносин. У випадку здійснення юридичних дій від імені клієнта до відносин сторін також застосовуються правові норми, що регулюють відносини представництва.

10. Договір про надання правничої допомоги – це договір, за яким правник зобов'язується надати клієнтові, який має певний юридичний інтерес у вирішенні проблемної правової ситуації, професійне юридичне сприяння у формах, передбачених чинним законодавством, а клієнт зобов'язується сплатити правникові винагороду за надану допомогу.

11. Договір про надання правничої допомоги є каузальним, оплатним, консенсуальним, фидуціарним та двостороннім. Договір про надання правничої допомоги хоча і не є публічним, але, водночас, може містити елементи публічної оферти.

12. Договір про надання правничої допомоги, за загальним правилом, укладається в письмовій формі. Винятком з цього правила є випадки, якщо клієнт невідкладно потребує надання правничої допомоги, а укладення письмового договору за конкретних обставин є неможливим (за таких умов раціональним є встановлення для сторін обов'язку щодо наступного письмового оформлення договору у найближчий можливий строк, при чому до моменту такого оформлення підтвердженням факту укладання договору є сама поведінка сторін, яка засвідчує їхню волю до настання відповідних правових наслідків, в тому числі й мовчазна згода).

13. Сторонами договору про надання правничої допомоги є правник та клієнт. Обов'язковою ознакою правника як сторони договору про надання правничої допомоги є наявність кваліфікації спеціаліста або магістра, який має повну вищу освіту за спеціальністю «право» («правознавство»). Безпосереднім виконавцем договору про надання правничої допомоги, який передбачає представництво іншої особи в суді (крім випадків, передбачених законом), а також захист від кримінального обвинувачення, може бути виключно адвокат (адвокатське об'єднання чи бюро). Залучення виконавцем договору про надання правничої допомоги інших кваліфікованого правника або інших фахівців може здійснюватися у випадку, якщо залучення співвиконавців передбачено договором. Договір про надання правничої допомоги може передбачати участь декількох осіб як клієнтів, однак за умови, що їх інтереси не є взаємно виключними.

14. Договір про надання правничої допомоги вважається укладеним з моменту досягнення згоди щодо всіх істотних умов договору, якими є: предмет, ціна та строк.

15. Правовідносини за договором про надання правничої допомоги проходять в своєму розвитку декілька стадій: виникнення, зміну та припинення.

16. Зміна та припинення договору про надання правничої допомоги здійснюється за згодою сторін, з інших підстав, прямо передбачених законом, з підстав, прямо не передбачених законом, але визначених у договорі.

17. Договір про надання правничої допомоги припиняється: належним виконанням; за наявності обставин, які не залежать від волі сторін (неможливість виконання, поєднання в одній особі боржника та кредитора, смерть сторони, ліквідація юридичної особи); шляхом розірвання. При цьому для договору про надання правничої допомоги не є характерним припинення

зобов'язання шляхом зміни суб'єктного складу, переводу боргу (уступки права вимоги), зарахування, новації, прощення боргу і відступного тощо.

18. Підстави зміни та розірвання договору про надання правничої допомоги можна диференціювати на ті підстави, які передбачають волевиявлення обох сторін договору, а також підстави, за яких зміна або розірвання договору здійснюється за волевиявленням тільки однієї із сторін договору.

19. Порухення зобов'язання з надання правничої допомоги виконавцем (послугонадавачем) можуть полягати у здійсненні: неналежних дій (перевищення ввірених повноважень, наданні неправдивої інформації, вчинення незаконних дій, неправомірне утримання документів тощо); недосконалому здійсненні належних дій (невикористанні наданих повноважень, незалученні необхідних ресурсів, незастосуванні професійних навичок і знань, пропущенні процесуальних строків, ненаданні, невитребуванні необхідних документів, важливої інформації, невжитті належних заходів до вирішення спору тощо).

20. Правника як сторону договору про надання правничої допомоги слід вважати такою, яка понесла збитки, у разі несплати клієнтом (замовником) винагороди за договором, обумовленої витраченими зусиллями (працею) і часом правника, а також в разі декомпенсації витрат правника, пов'язаних з виконанням прийнятого на себе зобов'язання.

21. Обґрунтовано доцільність застосування до правовідносин, які виникають на підставі договору про надання правничої допомоги, норм Закону України «Про захист прав споживачів» у контексті застосування такого способу захисту цивільних справ та інтересів як відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

22. Критеріями оцінювання якості правничої допомоги, слід вважати: доступ до правничих послуг (планування надання послуг, надання доступної інформації про послуги, безоплатність правничих послуг, заборона на

дискримінацію у наданні послуг); обсяг послуг, в тому числі можливість спрямування до інших послугонадавачів, якщо цього вимагають інтереси клієнта; управління діяльністю з надання правничої допомоги (належні процедури фінансового і кадрового менеджменту у юридичних особах, що надають правничу допомогу); задоволення потреб і запитів клієнтів (надання інформації клієнтам, конфіденційність і захист персональних даних клієнта, гарантії якості правничої допомоги у випадках, коли для надання окремих правничих послуг залучаються треті особи); система покращення якості правничої допомоги (розробка і впровадження служби прийому скарг та відгуків клієнтів, постійне вдосконалення систем управління якістю тощо).

23. Засобом забезпечення належного виконання зобов'язань за договором про надання правничої допомоги в контексті цивільно-правової відповідальності виконавця є страхування професійної відповідальності правників, зокрема адвокатів, що є одним із міжнародних стандартів адвокатської діяльності.

24. З метою оптимізації законодавства України у контексті правового регулювання договору про надання правничої допомоги пропонуємо викласти у новій редакції:

25. Статтю 26 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність»:

1. Адвокатська діяльність здійснюється на підставі договору про надання правової допомоги.

2. Повноваження адвоката як захисника або представника в господарському, цивільному, адміністративному судочинстві, кримінальному провадженні, розгляді справ про адміністративні правопорушення, а також як уповноваженого за дорученням у конституційному судочинстві підтверджуються в порядку, встановленому законом.

3. Адвокат зобов'язаний діяти в межах повноважень, наданих йому клієнтом, у тому числі з урахуванням обмежень щодо вчинення окремих процесуальних дій;

26. Статтю 27 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність»:

1. Договір про надання правової допомоги укладається в письмовій формі. Документами, що посвідчують укладання договору про надання правової допомоги, також можуть бути: 1) довіреність; 2) ордер, який видається адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням та повинен містити підпис адвоката. Рада адвокатів України затверджує типову форму ордера; 3) доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.

2. Договір про надання правової допомоги може вчинятися усно у випадках: 1) надання усних і письмових консультацій, роз'яснень із правових питань з подальшим записом про це в журналі та врученням клієнту документа, що підтверджує оплату гонорару (винагороди); 2) якщо клієнт невідкладно потребує надання правової допомоги, а укладення письмового договору за конкретних обставин є неможливим – з подальшим укладенням договору в письмовій формі протягом трьох днів, а якщо для цього існують об'єктивні перешкоди – у найближчий можливий строк.

3. До договору про надання правової допомоги застосовуються загальні вимоги договірного права.

4. Договір про надання правової допомоги може укладатися на користь клієнта іншою особою, яка діє в його інтересах. Особливості укладення та змісту контрактів (договорів) з адвокатами, які надають безоплатну правову допомогу, встановлюються законом, що регулює порядок надання безоплатної правової допомоги.

5. Зміст договору про надання правової допомоги не може суперечити Конституції України та законам України, інтересам держави і суспільства,

його моральним засадам, присязі адвоката України та правилам адвокатської етики».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальна декларація прав людини, 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text(дата звернення 15.02.2019).
2. Конвенція Ради Європи про захист прав людини й основних свобод, 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 15.02.2019)
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 15.02.2019).
4. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> (дата звернення 15.04.2019).
5. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 17.02.2019).
6. Галущенко Г. В. Міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах і внутрішнє законодавство: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2001. 20 с.
7. Омельченко Т. В. Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 19 с.
8. Титикало Р. С. Захисна функція юридичної допомоги в адміністративно-деліктному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 18 с.
9. Бова Є. Ю. Організація безоплатної правової допомоги в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 20 с.
10. Грушицький А. І. Реалізація права на правову допомогу засудженими до позбавлення волі: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Київ,

2012. 20 с.

11. Стаматіна М. В. Організація діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. 19 с.

12. Ісакова В. М. Право на правову допомогу: поняття, особливості, гарантії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2013. 19 с.

13. Личко В. С. Поняття та види правової допомоги: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 24 с.

14. Хмелевська Н. В. Теоретичні й нормативно-прикладні основи забезпечення правової допомоги адвокатом в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 19 с.

15. Павліш П.В. Договір про надання юридичної допомоги за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук. - Київ, 2016. 206 с.

16. Шрамко Ю. Т. Конституційне право на правову допомогу в Україні: актуальні питання законодавчого регулювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Київ, 2016. 18 с.

17. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 40 с.

18. Ємець І. О. Міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 20 с.

19. Бакаянова Н.М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 46 с.

20. Джуська А.В. Конституційне право людини на професійну правничу допомогу в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 271 с.

21. Кратенко М.В. Договор об оказании юридической помощи в современном гражданском законодательстве: дисс. ... канд. юрид. наук. Томск, 2005. 275 с.

22. Владимирова И.А. Особенности гражданско-правового регулирования оказания услуг адвокатом: дисс. ... канд. юрид. наук. Тверь, 2006. 202 с.
23. Салчак А.А. Договор об оказании юридических услуг: особенности гражданско-правовой ответственности его участников: дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2006. 200 с.
24. Третьякова В.П. Обязательства возмездного оказания юридических услуг: дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2009. 218 с.
25. Токмаков И.С. Соглашение об оказании юридической помощи: теория и практика адвокатской деятельности: дис. ... канд. юрид. наук. М, 2013. 240с.
26. Дюкина В.Р. Гражданско-правовое регулирование оказания адвокатских услуг в праве Европейского союза: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2014. 201 с.
27. Дворжак, Ян. Гражданско-правовое регулирование услуг в ЧССР/ под ред. и со вступ. ст. Е. А. Суханова М., 1989. 246-247 с.
28. Valdecasas, G. G. La esencia del mandato. Rev. de Derecho Privado.Madrid, 1994.P.770.
29. Tobeñas, J. C. Derecho civil español, común y foral. Derecho de obligaciones. Las particulares relaciones obligatorias. Editorial Reus. Madrid, 1977.P.176.
30. Brutau, H.P. Fundamentos de derecho civil. Publisher: Bosch; 2. ed. revisada edition, 1989. P.155.
31. Borgraann Brigitte. Die Rechtsprechung des BGH zum Anwaltshaftungsrecht in der Zeit von Mitte 1991 bis Mitte 2000. NJW, 2000. S. 2953-2971;
32. Rinsche, Franz-Josef. Die Haftung des Rechtsanwalts und des Notars// Munchen, 1992. S.185.
33. García, Rafael del Rosal. La relación jurídica abogado-cliente:

¿arrendvomento o mandato? URL: <http://eticajuridica.es/2008/05/30/la-relacion-juridica-abogado-cliente-arrendamiento-o-mandato/> (дата звернення 18.02.2019).

34. Молло М. Правила адвокатской профессии во Франции. URL: http://advocat-pchelin.ru/pravila_advokатов_franci (дата звернення 20.02.2019).

35. Сидорова И.М. Гонорар адвокатов во Франции. URL: <http://www.yurclub.ru/docs/other/article140.html> (дата звернення 25.02.2019).

36. Жалинский А.Э., Рерихт А.А. Введение в немецкое право. М.: Спарк, 2001. 767 с.

37. Цебулла М. Немецкое хозяйственное право: учебное пособие/ пер. и ред. А. Крец.- Красноярск, 2001. 171 с.

38. Медикус, Дитер. Отдельные виды обязательств в Германском гражданском уложении. *Проблемы гражданского и предпринимательского права Германии*. М.: Издательство БЕК, 2001. 87 с.

39. Cohen, James A. Lawyer Role, Agency Law, and the Characterization Officer of the Court. URL: https://ir.lawnet.fordham.edu/faculty_scholarship/296/ (дата звернення 25.02.2019)

40. Siegel, Arnold I. Abandoning the Agency Model of the Lawyer-Client Relationship. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1932480 (дата звернення 26.02.2019).

41. Grace M. Giesel, Client Responsibility for Lawyer Conduct: Examining the Agency Nature of the Lawyer-Client Relationship URL: <http://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1086&context=nlr> (дата звернення 27.02.2019).

42. DeMott, Deborah A. The Lawyer as Agent. URL: https://ir.lawnet.fordham.edu/do/discipline_browser/disciplines (дата звернення 27.02.2019).

43. Кельман М. С. Юридична наука: проблемиметодології.

Тернопіль: Терно-граф, 2011. 492 с.

44. Петрушенко В. Л. Філософія. Львів: Магнолія, 2017. 506 с.
45. Алексеев С. С. Теория государства и права: учебник для вузов. М.: Норма, ИНФРА-М, 2011. 495 с.
46. Черданцев А. Ф. Теория государства и права. М.: Юрайт, 1999. 432 с.
47. Квіт С. Герменевтика стилю. К.: ВД "Києво-Могилянська академія", 2011. 144 с.
48. Клименюк О. В. Методологія та методинаукового дослідження: навчальний посібник. Київ: Міленіум, 2005. 186 с.
49. Філософія: підручник / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. 2-ге вид., допов. і переробл. Х.: Право, 2012. 312 с.
50. Большой энциклопедический словарь: В 2-х т. / гл. ред. А. М. Прохоров. М.: Сов. энциклопедия, 1991. Т. 2. 1021 с.
51. Денисова А. В. Синергетика як сучасний методологічний підхід до дослідження адміністративного нагляду органів виконавчої влади. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. - 2016. № 5/2016. С.62-66.
52. Данилов Ю. А. Герман Хакен о синергетике. *Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве*. М.: Прогресс-Традиция, 2002. С. 22.
53. Орлов Ю. Ю., Джужа О. М., Орлова О. Ю. Синергетика та пізнання правових явищ. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 75–90.
54. Лукашевич С. Ю. Синергетичність управління системою запобігання та протидії злочинності. URL: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=52921> (дата звернення 01.03.2019).
55. Даниленко Л. І. Наукове підґрунтя інноваційних процесів в освіті. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&

S21CNR=20NarOsv/2007-1/07dliipo.htm(дата звернення 01.03.2019)

56. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основания синергетики: Человек, конструирующий себя и свое будущее. М.: КомКнига, 2010. 232 с.
57. Чельшев М.Ю. Концепция оптимизации межотраслевых связей гражданского права: постановка проблемы. –Казань: Изд-во КГУ, 2006. 160 с.
58. Чельшев М.Ю. Основы учения о межотраслевых связях гражданского права. Казань: Изд-во КГУ, 2008. 206с.
59. Чельшев М.Ю. Система межотраслевых связей гражданского права: цивилистическое исследование: дис. д-ра юрид.наук. Казань, 2008. 501 с.
60. Сафиуллина Д.Р. Межотраслевые связи договорного права: формы и способы проявления. *Закон*. 2014. №3. 175–180 с.
61. Фидющенко Л.И. Принципы договорного права: отражение в трудовом законодательстве. *Журнал российского права*. 2014. №3. 34–41 с.
62. Малеин Н.С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях. М.: Наука, 1968. 207 с.
63. Ананьева А.А. Методологические подходы к исследованию гражданско-правовых конструкций. *Вестник Пермского университета*. 2015. Выпуск 4(30).28-33 с.
64. Люльчук Н.М. Щодо історичної генези інституту правничої допомоги в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. К., 2019. № 3.Т. 1. 55–62 с.
65. Люльчук Н.М. Становлення інституту правничої допомоги за часів Давньої Русі та Литовсько-Руської держави. *Міжнар.наук.-практ.конф.* (м. Мішкольц, Угорщина. 19–20 квітня 2019 року). С. 21–24.
66. Токунова Г.А. Возникновение института судебного представительства и правозаступничества в Древней Руси). URL: http://www.tokunova.ru/publikacii/kurovaya_istoriya_advokatury_rossii/vozniknovenie_instituta_sudebnogo_

predstavitelstva _i_ pravo zastupnichestva_v_drevnej_rusi/ (дата звернення 12.04.2019).

67. Гаврилов С.Н. История адвокатуры в России: генезис и эволюция форм правозаступничества и судебного представительства (XV — начало XX веков): монография. Череповец, 2009. 349 с.

68. Васьковский Е.В. Организация адвокатуры. *Очерк всеобщей истории адвокатуры*. СПб., 1893. Ч.1. 621 с.

69. Обзоръ исторіи русскаго права/ проф. М. Ф. Владимірський-Буданов. 6-е изд. С.-Петербургъ, Киевъ: Издание книгопродавца Н. Я. Оглоблина, 1909. 700 с.

70. Шкарупа В. К., Філонов О. В., Титов А. М., Кінаш Ю. Я. Адвокатура України: навч. посіб. / за ред. В. К. Шкарупи. 2-ге вид., випр. Київ: Знання, 2008. 398 с.

71. Сафулько С. Ф., Святоцький О. Д., Захарченко Т. Г. Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката: у 2 ч. Київ: Ін Юре, 2008. Ч. 1. 616 с.

72. Псковская судная грамота. *Российское законодательство X–XX веков. Законодательство Древней Руси*. М.: Юрид. лит., 1984. Т.1, 432 с.

73. Рагулин, А. В. Общие положення учения о профессиональной защите по уголовным делам: М., 2008. 312 с.

74. Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Адвокатура України. Київ, 1997. 224 с.

75. Борисенок С. Утворення професійної адвокатури в Литовсько-Руській державі. *Праці Комісії для вивчення історії західноруського та українського права*. К., 1927. Вип.3. С.83-149.

76. Басецкий И. И., Василевская В. Л. Защитник в уголовном процессе. Минск, 2001. 300 с.

77. Історія адвокатури України/ редкол.: В. В. Медведчук (голова) та ін. 2-е вид. Київ: СДМ – Студіо, 2002. 286 с.

78. Вийшла друком нова монографія "Адвокати у судочинстві ранньомодерної держави Гетьманщини". URL: <https://unba.org.ua/news/print/2564-vijshla-druk-om-nova-monografiya-advokati-u-sudochinstvi-rann-omodernoi-derzhavi-get-manshini.html> (дата звернення 13.04.2019).

79. Василенко М. "Права, по которым судится малороссийский народ", як джерело державного права України XVIII ст. *Ювілейний збірник ВУАН на пошану академіка Грушевського*. К., 1928. Ч.1. С. 245 - 253.

80. Яковлів А. Український кодекс 1743 року "Права, по которым судится малороссийский народ": Його історія, джерела та систематичний виклад змісту. *Записки Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. Праці Історично-філософичної секції*. Мюнхен: Заграва, 1949. 211 с.

81. Кожевников М.В. Советская адвокатура. М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. 15 с.

82. Грудцына Л.Ю. 140 лет российской адвокатуре. URL: <http://www.ludmilagr.ru> (дата звернення 13.04.2019).

83. Гончаренко С. В. Проблеми надання безоплатної правової допомоги. Короткий огляд новітніх тенденцій. *Адвокат*, 2011. № 11 (134). С. 12–16.

84. Буробин В.Н. Адвокатская деятельность: учебн.-практ. пособие, 2-е изд, перераб. и доп. М: ИКФ «ЭКМОС». 2003. 623 с.

85. Сміх В.В. Кримінальна відповідальність за порушення права особи на правову допомогу: монографія. Київ, 2012. 200 с.

86. Стецовский Ю.И., Мирзоев Г.Б. Профессиональный долг адвоката и его статус: монография. М: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 159 с.

87. О реорганизации коллегий защитников: постановление коллегии Наркомата юстиции УССР от 12.09.1928 г. *Вестник советской юстиции*, 1928. № 20 (126). С.609.

88. Положение об адвокатуре СССР: утв. Постановлением Совета Народных Комиссаров Союза ССР от 16.08.1939 г. №1219. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr4198.htm (дата звернення 14.04.2019).

89. Про судоустрій Української РСР: Закон УРСР від 30.06.1960 р. (Із змінами і доповненнями за станом на 15.02.1975 р.). Київ: Політвидав України, 1975. 19 с.

90. Уголовно-процессуальный кодекс УССР: Закон УССР от 28.12.1960 г. URL: <https://pravoved.in.ua/section-kodeks/79-upku.html> (дата звернення 12.04.2019).

91. Цивільний процесуальний кодекс УРСР: Закон УРСР від 18.07.1963 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-06#Text> (дата звернення 13.04.2019).

92. Про затвердження Положення про оплату праці адвокатів в Українській РСР та Інструкції про порядок оплати юридичної допомоги, яка надається адвокатами громадянам, підприємствам, установам, радгоспам, колгоспам та іншим організаціям Української РСР: постанова Ради Міністрів УРСР від 08.12.1965 р. №1178. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP651178.html (дата звернення 13.04.2019).

93. Конституція УРСР від 20.04.1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text (дата звернення 13.04.2019).

94. Про затвердження Положення про адвокатуру Української РСР: Закон УРСР від 31.10.1980 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T801050.html (дата звернення 14.04.2019)

95. Про адвокатуру: Закон України від 19.12.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/%202887-12#Text> (дата звернення 12.04.2019).

96. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення 15.04.2019).

97. Люльчук Н.М. Особливості укладення договору про надання правничої допомоги. *Підприємництво, господарство і право*. К. 2020. № 2. С. 48–53.

98. Про схвалення Концепції Державної цільової програми формування системи безоплатної правової допомоги на 2013-2017 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.07.2012 р. № 435-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-2012-%D1%80#Text> (дата звернення 15.04.2019).

99. Про затвердження Державної цільової програми формування системи безоплатної правової допомоги на 2013-2017 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 13.02.2013 р. № 394. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/394-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення 15.04.2019).

100. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення 14.04.2019).

101. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text> (дата звернення 16.04.2019).

102. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Г.І. щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16.11.2000 р. № 13-рп/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#Text> (дата звернення 16.04.2019).

103. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя І.В. щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30.09.2009 р. № 23-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710->

09#Text (дата звернення 16.04.2019).

104. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Приватного малого підприємства - фірми „Максима“ щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 59 Конституції України, частини першої статті 44 Господарського процесуального кодексу України (справа про відшкодування витрат на юридичні послуги у господарському судочинстві) від 11.07.2003 р. № 6-рп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-13#Text> (дата звернення 16.04.2019).

105. Щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя: проміжний висновок Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія: від 24.07.2015 р. № 803/2015. URL: file:///C:/Users/n.liulchuk/Downloads/promi_visnovok.pdf (дата звернення 16.04.2019).

106. Люльчук Н. М. Договір про надання правничої допомоги у механізмі реалізації права людини на правову допомогу. «Visegrad Journal on Human Rights». М. Мішкольц. № 2. С. 58–64.

107. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності доопрацьованого законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 30.01.2016 р. № 2-в/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002v710-16#Text> (дата звернення 18.04.2019).

108. М.Єрмаков. Правова допомога чи професійна правнича? URL: <https://blog.liga.net/user/mermakov/article/30220> (дата звернення 21.03.2019)

109. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 22.03.2019).

110. Ігошина Ф. Підстави для припинення зобов'язань. URL: <https://new-megalit.ru/pidstavi-dlja-pripinennja-zobov-jazan/> (дата звернення 08.08.2020).

111. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 29.03.2019).
112. Основні положення про роль адвокатів: прийнято VIII Конгресом ООН із запобігання злочинам, 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835#Text (дата звернення 30.03.2019).
113. Люльчук Н.М. Європейський досвід цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги. *Підприємництво, господарство і право*. К. 2019. № 5. 47–54с.
114. Резолюція (78) 8 Комітету міністрів Ради Європи про юридичну допомогу та консультації від 02.03.1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_132#Text (дата звернення 02.04.2019)
115. Гудима Д. Деякі проблеми реалізації права на правову допомогу у кримінальному провадженні (у світлі європейських стандартів). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 3 (78). С. 32–42.
116. Sentencia del Tribunal Supremo de 16 de febrero de 1935. Número de Recurso: 462. URL: https://www.poderjudicial.es/cgpj/es/Poder_Judicial (дата звернення 05.04.2019).
117. Sentencia del Tribunal Supremo 6 de octubre de 1989. Número de Recurso: 6891. URL: https://www.poderjudicial.es/cgpj/es/Poder_Judicial (дата звернення 05.04.2019).
118. Sentencia del Tribunal Supremo 15 de noviembre de 1996. Número de Recurso: 7977. URL: https://www.poderjudicial.es/cgpj/es/Poder_Judicial (дата звернення 05.04.2019).
119. Sentencia № 308/2002 de AP León, 17 de Octubre de 2002. Número de Recurso: 214/2002. URL: https://www.poderjudicial.es/cgpj/es/Poder_Judicial (дата звернення 05.04.2019).
120. Sentencia № 559/2007 de AP Madrid, 24 de Octubre de 2007. Número de Recurso: 613/2007. URL: https://www.poderjudicial.es/cgpj/es/Poder_Judicial (дата звернення

05.04.2019).

121. Гражданское и торговое право зарубежных государств. Том 1: Учебник/отв. ред. Е.А. Васильев, А.С. Комаров. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Междунар. отношения, 2008.121 с.

122. Гибенс С. Методы изучения бесплатной юридической помощи: пример Бельгии // *Бесплатная юридическая помощь: модель взаимодействия государства и гражданского общества (зарубежный и российский опыт): Сборник докладов*. М.: ООО «Акварель», 2011. 9 с.

123. BürgerlichesGesetzbuchvom 18 August 1896. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BGB.pdf> (датазвернения 12.04.2019).

124. Código Civil de 24 de julio de 1889(modificacionpublicada 14/11/12). URL: https://noticias.juridicas.com/base_datos/Vacatio/v0-cc.l4t18.html(дата звернения 08.04.2019).

125. Guide to Standard Conditions of Contract for the Supply of Legal Services by Barristers to Authorised Persons (2012). URL: https://www.barcouncil.org.uk/media/182287/guide_to_contractual_terms.pdf (дата звернения 09.04.2019).

126. Code of Conduct of Bar of England and Wales (an old Code). URL: <https://www.barstandardsboard.org.uk/for-barristers.html> (дата звернения 10.04.2019).

127. BSB Handbook. URL: <https://www.barstandardsboard.org.uk/for-barristers/bsb-handbook-and-code-guidance/the-bsb-handbook.html> (дата звернения 10.04.2019).

128. Сидорович Е. Система оплаты услуг адвокатов в Федеративной Республике Германия. URL: http://russadvo.de/PDF/Grundsaeetze_%20der_Anwaltsverguetung.pdf (дата звернения 15.04.2019).

129. The (new) standard contractual terms for the supply of legal services by barristers to authorised persons on the 31 January 2013. URL:

<https://www.barstandardsboard.org.uk/>(дата звернення 18.04.2019).

130. Code Civil du 21 mars 1804 (Version consolidée au 1 septembre 2013). URL: <https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/1804/03/21/n1/jo> (дата звернення 18.04.2019).

131. Art. L. 441-4 Code de commerce, créé par Ordonnance 18 septembre 2000 (Version consolidée au 8 novembre 2013). URL:<https://www.legifrance.gouv.fr/%20affichTexte.do?cidTexte=%20LEGITEX%20T000005629975&dateTexte=20180210> (дата звернення 20.04.2019).

132. Loi № 71-1130 du 31 décembre 1971 portant réforme de certaines professions judiciaires et Juridiques. URL:<https://www.legifrance.gouv.fr/affich%20Texte.do?cidTexte=LEGITEXT0%2000006068396> (дата звернення 20.04.2019).

133. Décret № 2005-790 du 12 juillet 2005 relatif aux règles de déontologie de la profession d'avocat. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/> (дата звернення 16.04.2019).

134. Case № C045239 Wentland v. Wass , February 22nd, 2005. URL: <https://caselaw.findlaw.com/ca-court-of-appeal/1175952.html> (дата звернення 06.04.2019).

135. Case № COA94-1334 Johnson v. Amethyst Corp. November 7, 1995. URL: <https://law.justia.com/cases/north-carolina/court-of-appeals/1995/coa94-1334-1.html> (дата звернення 06.04.2019).

136. Case № COA03-458 Daniel v. Moore June 1, 2004. URL: <https://caselaw.findlaw.com/nc-court-of-appeals/1292338.html> (дата звернення 06.04.2019).

137. Solicitors Act on 31 July 1974. URL: <https://www.legislation.gov.uk/> (дата звернення 16.04.2019).

138. The Solicitors' (Non-Contentious Business) Remuneration Order 2012. URL: <https://www.legislation.gov.uk/uksi/2012/171/contents/made> (дата звернення 12.04.2019).

139. Civil Procedure Rules on 10 December 1998. URL: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/gb/gb317en.pdf> (дата звернення 18.04.2019).

140. The Legal Aid, Sentencing and Punishment of Offenders Act on 1 May 2012. URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2012/10/pdfs/ukpgaen_20120010_en.pdf (дата звернення 18.04.2019).

141. The Damages-Based Agreements Regulations 2013. URL: <https://www.legislation.gov.uk/uksi/2013/609/contents/made> (дата звернення 10.04.2019).

142. Zander, Michael (2003) Where are we heading with the funding of civil litigation?. URL: <http://eprints.lse.ac.uk/31899/> (дата звернення 12.04.2019).

143. Zander, Michael (2002) Will the revolution in the funding of civil <http://eprints.lse.ac.uk/31899/> (дата звернення 12.04.2019).

144. Гражданское и торговое право зарубежных стран /под общей ред. Безбаха В.В., Пучинского В.К. М: МЦФЭР, 2004. 896 с.

145. Code de procédure civile 5 décembre 1975 (Version consolidée au 2 août 2013). URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/> (дата звернення 12.04.2019).

146. Кудрявцева Е. В. Гражданское судопроизводство Англии. М.: Городец, 2008. 73с.

147. Загальний кодекс правил для адвокатів України Європейського Співтовариства від 01.10.1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/%20994_343#Text (дата звернення 10.04.2019).

148. Деханов, С.А. Адвокатура в Западной Европе: опыт и современное состояние: дис....доктора юрид. наук. М., 2011 288 с.

149. Федеральное уложение об адвокатуре от 1.08.1959 г. (перевод Германского Фонда Международного Правового сотрудничества). URL: Режим доступа: http://www.irzstiftung.de/dokumente/upload/307f3_fece1_brao_ru_stand_juni_2010_bearbeitet.pdf.pdf (дата

звернення 14.04.2019).

150. Garcia, Ernesto de la Roca. El abogado y el procurador. En sus actuaciones en los procedimientos y trvmites de la nuevaley de enjuicivomientocivi//Espana.:EditorialCivitas, 2001. P.36.

151. Нердрум, Г. Об адвокатах и адвокатской деятельности в Норвегии. URL: <https://refdb.ru/look/1872969.html> (дата звернення 18.04.2019)

152. Bridges, L., Sherr, A.,Cape, E., Fenn, P., Mitchell, A., Moorhead, R. Evaluation of the PDS. URL: <https://www.cardiff.ac.uk/law-politics>(дата звернення 17.04.2019).

153. Maister, D. Managing the Professional Service Firm. London: Free Press Business, 2003.P.28.

154. Specialist Quality Mark Standard. URL: <https://www.gov.uk/guidance/legal-aid-agency-quality-standards>(датазвернення 11.04.2019).

155. Граматиков М. Качество и стандарты бесплатной юридической помощи, оказываемой в порядке exofficio. *Бесплатная юридическая помощь: модель взаимодействия государства и гражданского общества (зарубежный и российский опыт): Сборник докладов.* М.: ООО «Акварель», 2011.277 с.

156. Кісель В.Й. Сутність цивільно-правового договору: основні підходи. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/458/1/%D0%9A%D1%96%D1%81%D0%B5%D0%BB%D1%8C%20%D0%92.%D0%99.pdf> (дата звернення 20.05.2019).

157. Люльчук Н.М. Поняття та сутність договору про надання правничої допомоги. *Науковий вісник публічного та приватного права.* К. 2019. № 4. Т. 1. С. 123-128.

158. Луць В. В. До питання про сутність і зміст цивільно-правового договору. *Приватне право.* № 1/ 2013. С.118-128.

159. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення 18.06.2019).
160. Ануфриев Д.В. Адвокатура как институт гражданского общества в многонациональной России: дисс. ... канд.юрид.наук. М., 2005. С. 203
161. Брагинский М.И. Витрянский В.В. Договорное право .Т 3. Договоры о выполнении работ и оказании услуг. URL: http://library.nlu.edu.ua/BIBLIOTEKA/SAIT/FAKULTET%208/1/DOGOVOR_KN_3.htm (дата звернення 22.05.2019).
162. Бардин Л.Н, Мاستинский Я.М., Минаков А.И.О недостатках Закона об адвокатской деятельности и адвокатуре по вопросу о правовых основаниях оказания адвокатом юридической помощи. *Адвокатская практика*, 2003. № 4. С.3.
163. Адвокат навыки профессионального мастерства/ под ред Л. А.Воскобитовой, И. Н. Лукьяновой, Л. П. Михайловой. М.,2006. С.5.
164. Карманов А.Ф. Соглашение об оказании юридической помощи как форма реализации конституционного права на получение квалифицированной юридической помощи: автореф. дис. ... кандюрид наук. М., 2006. С. 17.
165. Щуковская О.М. Правовое регулирование деятельности по оказанию правовых услуг: автореф. дисс. ...канд.юрид.наук. СПб, 2001. 20 с.
166. Кравченко М.В. Договір про надання правової допомоги як правова конструкція. *Юридичний вісник*. № 1 (34) 2015. С.86-91.
167. Берлин Е.М. Законодательное регулирование качества правовых услуг. *Право и экономика*. 2002. №5. С. 26-27.
168. Макаренко О.В. Цивільно-правове регулювання відносин, пов'язаних з наданням дієздатній особі допомоги у здійсненні її прав і виконання обов'язків: автореф.дис...канд.юрид.наук. Харків, 2016. 20 с.
169. Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер. с англ. М.: Прогресс, 1990. С.

673.

170. Большой юридический энциклопедический словарь. М.: Книжн. мир, 2006. С. 661.

171. Гражданское право: Учебник в 3-х т. Т.1. 6-е изд., перераб. и доп./под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М., 2003. С. 278.

172. Гражданское право. Том 2. Учебник. 4-е изд., перераб. и доп./ под ред. А.П.Сергеева, Ю.К. Толстого. М., 2003. С. 634.

173. Иоффе О.С. Отдельные виды обязательств: Изд. ЛГУ, 1961. С. 258.

174. Шешенин Е.Д. Предмет обязательства по оказанию услуг. *Сборник трудов Свердловского юридического института*. Вып.3. Свердловск, 1964. С. 189

175. Брауде И.Л. Отдельные виды обязательств. М., 1954. С.221.

176. Гражданское право. Часть вторая. / под ред. В.П. Мозолина. М., 2004. С. 223.

177. Кабалкин А.Ю. Договор возмездного оказания услуг. *Советская юстиция*. 1998, №4.

178. Юридическая энциклопедия/под ред. Б.Н. Топорнина. М.:Юристь, 2001.С 1136.

179. Шаблова Е.Г. Гражданско-правовое регулирование отношений возмездного оказания услуг: автореф. ... докт. юрид. наук: Екатеринбург, 2003. 44 с.

180. Москвитин П.Н. О дефиниции как понятийной категории в юриспруденции на примере определения гражданско - правового понятия «услуги». *Медико-правовые проблемы региона: Труды I Региональной научно-практической конференции*. Новокузнецк, 2002. С.83

181. Рыжаков И.Г. Теория услуг: состояние науки. *Медико-правовые проблемы региона: Труды I Региональной научно-практической конференции*. Новокузнецк, 2002 С.89.

182. Санникова Л.В. Законодательство о нотариате в России: проблемы и решения. *Журнал российского права*. 2005. №5. С. 36.
183. Романец Ю.В. Общая характеристика договоров оказания юридических услуг (поручение, комиссия, агентирование). *Законодательство*. 2001. №4. С. 38.
184. Гражданское право: В 2-х т. Т.2.полутом 2./ отв. рсд.Е.А. Суханов. М. 2000. 704 с.
185. Трунов И.Л. Об информационном обеспечении адвокатской деятельности. *Журнал российского права*. 2003. №7. С44-48.
186. Кузнецова Н.В. Проблемы развития конкуренции на рынке правовых услуг. *Журнал российского права*. 2001. №1. С.49-51.
187. Пугачева Т. Договоры возмездного оказания услуг с точки зрения пенсионного фонда. *Хозяйство и право*. 1997. №7. С.145-146.
188. Гуляев А.П., Ривкин К.Е., Сарайкина О.В., Юдушкин С. М. Комментарий в Федеральном закону «Об адвокат ской деятельности и адвокатуре». М., 2004. С. 162.
189. Еременко В.И. Юридическая работа в условиях рыночной экономики: авторсф. дис. канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2000. 21 с.
190. Ильина Т.И. Обязательства по оказанию правовых услуг в Российской Федерации: автореф. дис... канд. юрид. наук. М., 2007. 20 с.
191. Ситдикова Л.Б. Возмездное оказание консультационных услуг (консалтинг) в сфере аудита, инжиниринга, правовых (юридических) услуг. *Юрист*. 2006. №12.
192. Музюкин Д.В. Правовое обеспечение рынка юридических услуг: автореф. дисс... .канд. юрнд. наук. Омск, 2007. 19 с.
193. Книгін К.Г. Поняття і місце договору про надання юридичних послуг адвокатом у цивільному праві України. *Вісник Академії митної служби України: Серія «Право»*, № 2(7), 2011. – С.102-106.
194. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный

экономический словарь. М.: ИНФРА-М, 2006. С. 976.

195. Большой юридический словарь./ под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. М.:ИНФАРМЛ-М, 2001. С.456.

196. Невская О. В.Что такое квалифицированная юридическая помощь? *Адвокат*. 2004. №11.

197. Клигман А. В. Договор поручения (с участием граждан). *Федеральная палата адвокатов Российской Федерации*. М.: Информ-Право. 2010. С. 66.

198. Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 09.06.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (дата звернення 10.07.2019).

199. Гражданское право. В 2-х томах. Том 1. Учебник / под ред. Е.А. Суханова.М.: БЕК, 1994. 384 с.

200. Иоффе О.С. Советскоегражданское право. М., 1967. 494 с.

201. Гражданское право / под ред. Ю. К. Толстого и А. П. Сергеева. М.:ПРОСПЕКТ, 1998. 632 с.

202. Мельниченко Р.Г. Конституционное право на юридическую помощь: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Волгоград. 2001. 17-20 с.

203. Люльчук Н.М. Форма договору про надання правничої допомоги. *Міжнародна наукова конференція «Актуальні питання правової теорії та юридичної практики*. М. Одеса. 10–11 серпня 2018 року. 25–28с.

204. Люльчук Н.М. Правова природа надання правничої допомоги. *Міжнародна науково-практична конференція «Правове життя сучасної України»*. М. Одеса. 17 травня 2019 року. 141–144 с.

205. Адвокат: навыки профессионального мастерства / под ред. Л. А. Вос-кобитовой, И. Н. Лукьяновой, Л. П. Михайловой. М., 2006. 5 с.

206. Ватман Д.П.Право на защиту. М., 1973. 21-26 с.

207. Татаринцев В. Принятие адвокатом поручения по гражданскому

делу. *Советская юстиция*. 1980. № 4. 31 с.

208. Богословець В.М. Договори про надання правових послуг: автореф. дис. ... канд.юрид.наук. К., 2008. 5 с.

209. Санникова Л.В. Обязательства об оказании услуг в российском гражданском праве. М, ВолтерсКлувер. 2007. 10 с.

210. Стан юридичної освіти в Україні. Аналітичне дослідження за результатами освітніх вимірювань. К.: Ваїте, 2018. 168 с.

211. Про затвердження Порядку встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 22.11.1995 № 212. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0136-96/ed20120928#Text>(дата звернення 12.07.2019).

212. Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 05.09.2011 № 561. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0136-96/ed20120928#Text>(дата звернення 11.07.2019).

213. Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 07.04.2004 № 183. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0516-04/ed20111202#Text>(дата звернення 08.07.2019).

214. Про затвердження Методики розроблення професійних стандартів: Наказ Міністерства соціальної політики України від 22.01.2018 № 74. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0165-18/ed20180122#n29> (дата звернення 11.07.2019).

215. Модельний закон СНД про вищу та після вузівську професійну освіту: Міжнародний документ від 07.12.2002 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_a11#Text(дата звернення 15.07.2019).

216. Класифікатор професій ДК 003:2010. URL:

<https://www.buhoblik.org.ua/kadry-zarplata/trudoustrojstvo/3978-klasifikator-profesij.html>(дата звернення 10.07.2019).

217. Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії: Проект Закону України № 7147 від 28.09.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62613(дата звернення 20.07.2019).

218. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 № 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text>(дата звернення 28.06.2019).

219. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>(дата звернення 25.07.2019).

220. Малеина М.Н. Гражданско-правовой договор на оказание медицинской помощи. *Правоведение*. 1989. №2. 32 с.

221. Решетникова О.М. Квалифицированная юридическая помощь в гражданском процессе. *Ученые записки Юридического института Красноярского государственного ун-та*: Вып. 1. Красноярск, 2001. 321 с.

222. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 20.07.2019).

223. Люльчук Н.М. Сторони договору про надання правничої допомоги. Міжн.наук.-практ.конф. (м. Львів. Лютий 2019) 41–45с.

224. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 18.07.2019).

225. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>(дата звернення 17.07.2019).

226. Скловский К.И. Множинність осіб у представництві. *Господарство й*

право. 1998. №1. 50с.

227. Кузьмишин А.А. До питання про поняття і юридичній природі представництва й повноваження в цивільному праві. *Юрист*. 1999. №12. 12 с.

228. Гордон А. Представительство в гражданском праве. С.-Пб.: Тип. Шредера, 1879. 447 с.

229. Principles of European Contract Law - additional chapters of Part III. URL: <https://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002/> (дата звернення 04.07.2019).

230. Мейер Д.И. Русское гражданское право. М.: Статут, 2000. 830 с.

231. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) / Вступительная статья, Е.А. Суханов. М., 1995. 556 с.

232. Витрянский В. В. Существенные условия договора в отечественной цивилистике и правоприменительной практике. *Вестник Высш. Арбитраж. Суда*. 2002. №6.82-83 с.

233. Хвостов В.М. Система римского права/ по изд. 1908 г. М., 1996. 147 с.

234. Егоров А.В. Предмет договора комиссии. *Актуальные проблемы гражданского права: Сборник статей*. Вып.5. М., 2002. 92-93 с.

235. Воробьев А.В., Поляков А.В., Тихонравов Ю.В. Теория адвокатуры. М. : Грантъ, 2002. 496 с.

236. Степанов Д. Кто будет платить и кому платить не будут (К вопросу о разработке порядка оплаты юридических услуг. *Хозяйство и право*. 2002. №1. 63 с.

237. Васильева Е.В. Договор возмездного оказания медицинских услуг по законодательству Российской Федерации: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2004. 15 с.

238. Кратенко М.В. Предмет договора об оказании юридической помощи. *Юрист*. 2005. №1. 16 с.

239. Ситдикова Л.Б. Условия о цене и порядок ее формирования в договоре на возмездное оказание консультационных услуг: проблемы

теории и практики. *Нотариус*. 2007. №4. 28 с.

240. Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.201 № 4465 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2016 р. № 1048. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-2014-%D0%BF#Text>(датазвернення 20.07.2019).

241. Гражданское право: Учеб.: В 3 т. Т. 1. - 6-изд., перераб. и доп. / Н.Д. Егоров, И.В. Елисеев и др.; Отв.ред. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. - М.: ТК Велби Изд-во Проспект, 2004. 602 с.

242. КСУ надав Висновок у справі щодо скасування адвокатської монополії/ URL: <https://ccu.gov.ua/index.php> (дата звернення 22.12.2019).

243. Ойгензихт В.А. Воля и волеизъявление: Очеркитеории, философии и психологии права. - Душанбе, 1983. 24 с.

244. Вахнин И.Г. Учет целей договора и целей деятельности сторон при формировании условий договора поставки// Законодательство. - 2000. № 1. 25 с.

245. Законопроект про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66242 (дата звернення 10.12.2019).

246. Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Л., 1949. 115 с.

247. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. - М.,:Госюриздат, 1958. 77-90 с.

248. Алексеев С.С. Проблемы теории права. Т.1. - Свердловск, 1972. 346 с.

249. Мананкова Р.П. Развитие теории гражданско-правового договора. Томск, 2008. 23-24 с.

250. Ситдикова Л. Б. Нормативно-правовое и договорное регулирование отношений на оказание консультационных услуг. М., 2007. С. 125.

251. Труфанова Ю. Підстави припинення договору: теоретико-практичні особливості. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 1. С. 102-106.

252. Селиванов М. Особливості підтвердження факту й обсягу надання юридичних послуг. URL: <https://news.dtki.ua/law/contractual-relationship/41736> (дата звернення 13.10.2020).

253. Справа «Федорченко та Лозенко проти України» (Заява № 387/03). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_933#Text (дата звернення 25.09.2020).

254. Українське цивільне право. URL: https://pidru4niki.com/1458060844921/pravo/pidstavi_pripinennya_zobovyazan (дата звернення 23.10.2020).

255. Законопроект про скасування адвокатської монополії: чого чекати у разі прийняття. URL: <https://ldn.org.ua/slider/zakonoproekt-pro-skasuvannya-advokatskoji-monopoliji-choho-chekaty-u-razi-prijnyattya/> (дата звернення 18.12.2019).

256. Люльчук Н.М. Засади укладення, зміни та припинення договору про надання правничої допомоги. Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, Україна. 31 січня – 1 лютого 2020 р.). Дніпро: Громадська організація «Правовий світ», 2020. С. 26–32.

257. Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву. Саратов, 1978. С.244.

258. Братусь С.Н. Юридическая ответственность к законность. М., 1978. С.83.

259. Иоффе О.С. Развитие цивилистической мысли в СССР. Л., 1978.

С.143

260. Малсин Н.С. Правонарушение: понятие, причины» ответственность. М., 1984. С.130.

261. Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях. М., 1984. С. 137.

262. Шаблова Е.Г. Договоры возмездного оказания услуг: практика их исполнения. *Право и экономика*. 2002, №10. С.40.

263. Про затвердження Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2012 р. № 295. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/295-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.11.2020).

264. Про затвердження Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.02.1997 р. № 176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-97-%D0%BF> (дата звернення 28.11.2020).

265. Про затвердження Правил надання послуг поштового зв'язку: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.03.2009 р. № 270. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-2009-%D0%BF> (дата звернення 25.11.2020).

266. Коршунова Н.П. Отсутствие вины как обстоятельство, освобождающее от ответственности за нарушение договорного обязательства. *Гражд. судостроит. пр.* 2007. № 1. С. 118.

267. Ткачук А.Л. Значення вини у відносинах відповідальності за порушення договірних зобов'язань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. 2016. 12 с.

268. Грищенко Н.Б. Профессиональная ответственность: основания и последствия ее возникновения. *Страховое дело*. 2004. №1. С.6.

269. Ильина Т.И. Объекты обязательства по оказанию правовых

услуг. М.: Готика, 2006. С. 5-6.

270. Дегтярев С.Л. Возмещение убытков в гражданском и арбитражном процессе: Учебно-практическое пособие. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ВолтерсКлувер, 2003. С. 1.

271. В.С. Евтеев Понятие и сущность возмещения убытков как вида ответственности. *Законодательство*. 2004. № 2. С.28.

272. Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву. М., 2000. С. 460-508.

273. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательстве. М., 1954. С. 365.

274. Ситдикова Л.Б. Правовое регулирование отношения по возмездному оказанию услуг. М., 2007. С. 150.

275. Чеботарев М. За ошибкою надо платить. *ЭЖ-Юрист*. 2003. №22. С.4

276. Цветков И.В. Применение мер ответственности к нарушителям договорной дисциплины. *Арбитражная практика*. 2003. №11. С.83-84.

277. Ситдикова Л.Б. Судебное урегулирование споров ответственности сторон в договоре на возмездное оказание услуг. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2007. №7.

278. Цивільне право України: Академічний курс, у 2-х т.: підручн./Бабаскін А. Ю., Бошицький Ю. Л., Венецька М. В. та ін. ; за заг. ред. Я. М. Шевченко ; Ін-т дер-ви і права ім. В. М. Корецького, Нац. акад. наук України. К. :Ін Юре, 2003. Т. 2 :Особливачастина. 406 с.

279. Договірне право України. Особливачастина: навч. посіб./ [Н.С. Кузнецова, Т. П. Базова, Ю. В. Білоусов та ін.; за ред. О. В. Дзери; Мін-во освіти і науки України. К. :ЮрінкомІнтер, 2009. 1199 с.

280. Ю. Андреев. Гражданско-правовые договоры возмездного оказания услуг (глава 39 ГК РФ). *Хозяйство и право*. 2006. № 1. С. 119–128.

281. Мирошник А.В. Возмездное оказание услуг в гражданском праве

России: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Саратов, 2003. 172 с.

282. Про затвердження Порядку відшкодування збитків, завданих газопостачальному або газорозподільному підприємству внаслідок порушення споживачем природного газу Правил надання населенню послуг з газопостачання, а також споживачеві природного газу внаслідок порушення газопостачанням або газорозподільним підприємством Правил надання населенню послуг з газопостачання: Постанова Нацком.енергетики від 28.10.2014 № 184.[URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0008-15/ed20141028#n33](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0008-15/ed20141028#n33) (дата звернення 15.11.2019)

283. Весперіс С.З. Особливості формування і управління якістю послуг. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/29486/3/Vesperis_quality.pdf(дата звернення 11.11.2019).

284. Міжнародний стандарт ISO-900:2015 «Системи управління якістю. Словник». URL: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209000.pdf> (дата звернення 23.11.2020)

285. Хаксевер К.,Рендер Б., Рассел Р.,МендрикР.Управление и организация в сфере услуг. СПб.:Питер, 2002.752 с.

286. Всеобщее управление качеством: учебник для вузов. М.:Радио и связь, 2001. 600 с.

287. Пащук О.В. Маркетинг послуг: стратегічний підхід: Навч. посіб. К.: 2005. 558 с.

288. Утехін І.Б. Якість послуг за договором в цивільному праві. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-in/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Unzap_2010_4_13.pdf.(дата звернення 24.09.2019)

289. Заборовський В.В. Співвідношення понять «правова допомога» та «правова послуга» в аспекті визначення сутності професійної діяльності адвоката. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_40%282%29_33(дата

звернення 28.11.2020)

290. Р. Саватье. Теория обязательств: юридический и экономический очерк: [пер. с фр. и вступ. ст. Р. О. Халфиной]. М. : Прогресс, 1988. 439 с.

291. Кирюшина И.В. Правовой статус потребителя и его реализация в гражданском праве: Автореф. дис... канд. юрид. наук. Томск, 2004. С. 16.

292. Романец Ю.В. Система договоров в гражданском праве России. М., С.399-400.

293. Кротов М.В. Обязательство по оказанию услуг в советском гражданском праве: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.03. Л, 1989. 123 с.

294. Козлова Н.В. Договор возмездного оказания правовых услуг. *Законодательство*. 2002. №4. С.51.

295. Про ліцензування медичної практики, діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України: Наказ Міністерство охорони здоров'я від 28.12.2019 № 2697. URL: https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/%D0%9B%D1%96%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%B7%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%80%D0%B5%D1%94%D1%81%D1%82%D1%80/nz_lp_2019-12-12.pdf (дата звернення 21.08.2019).

296. Люльчук Н.М. Неякісне надання правничих послуг, як підстава цивільно-правової відповідальності. *Підприємництво, господарство і право*. К. 2020. № 3. С. 18-24.

297. Комментарий относительно лицензирования юридической практики. URL: <https://www.legalalliance.com.ua/rus/publikacii/kommentarij-otnositelno-licenzirovania-uridiceskoj-praktiki/> (дата звернення 25.12.2020).

298. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення 22.12.2019).

299. Закон України «Про стандартизацію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text> (дата звернення 25.12.2019).

300. Про затвердження стандартів надання адміністративних послуг: Наказ Міністерства юстиції України від 31.08.2009 р. № 1555/5. URL: (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1555323-09#Text> дата звернення 19.11.2019).

301. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18#Text> (дата звернення 02.12.2020).

302. Звіт «Оцінювання системи безоплатної вторинної правової допомоги в Україні у світлі стандартів і передового досвіду Ради Європи», підготовленого в межах проекту Ради Європи «Подальша підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні». URL: <https://rm.coe.int/16806aab13> (дата звернення 06.02.2021).

303. Страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/strahuvannya-profesiynoyi-vidpovidalnosti-advokativ-v-ukrayini.html> (дата звернення 04.01.2021).

304. Закон України «Про страхування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 08.02.2021).

305. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015р. №276/2015 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text> (дата звернення 14.02.2021).

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗАКОН УКРАЇНИ

«Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо правничих послуг»

Верховна Рада України постановляє:

1. Внести до Цивільного кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2003, №№ 40-44, ст.356) такі зміни:

1) назву глави 63 викласти в такій редакції:

«Глава 63. ПОСЛУГИ»;

2) після назви доповнити новим абзацом такого змісту:

«§ 1. Загальні положення про послуги.»;

3) після статті 907 доповнити новим параграфом такого змісту:

«§ 2. Надання правничої допомоги.

Стаття 907-1. Договір про надання правничої допомоги

1. За договором про надання правничої допомоги правник зобов'язується надати за завданням клієнта правничі послуги, спрямовані на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення, а клієнт зобов'язується прийняти та оплатити надані послуги.

2. У випадку, якщо правником є суб'єкт підприємницької діяльності, договір про надання правничої допомоги є публічним договором.

3. До відносин за договором про надання правничої допомоги, не врегульованих цим Кодексом, застосовується законодавство про захист прав споживачів.

4. До договорів про надання інших правничих послуг, ніж ті, що є предметом договору про надання правничої допомоги, застосовуються положення цього Кодексу, якщо інше не встановлено законом.

Стаття 907-2. Сторони у договорі про надання правничої допомоги

1. Правником за договором про надання правничої допомоги є фізична особа, яка має кваліфікацію спеціаліста або магістра за дипломом про повну вищу освіту за спеціальністю «право» («правознавство»), адвокат (адвокатське об'єднання чи бюро) або юридична особа, спеціально створена для здійснення діяльності з надання правничих послуг,

Безпосереднім правником договору про надання правничої допомоги, який передбачає також захист від кримінального обвинувачення, може бути виключно адвокат (адвокатське об'єднання чи бюро).

2. Клієнтом може бути фізична або юридична особа, держава, державний орган, орган місцевого самоврядування, в інтересах яких надається правнича допомога.

Стаття 907-3. Укладення договору про надання правничої допомоги на користь третьої особи

1. Клієнт має право укласти з правником договір на користь третьої особи, якій правник зобов'язаний надати правничу допомогу.

2. Особливості укладення договору про надання правничої допомоги на користь третьої особи встановлюються законом або договором.

Стаття 907-4. Форма договору про надання правничої допомоги

1. Договір про надання правничої допомоги укладається в письмовій формі.

Договір про надання правничої допомоги може укладатись шляхом видачі довіреності, ордеру, доручення органу (установи), уповноваженого на надання безоплатної правничої допомоги у випадках, передбачених законом.

2. Договір про надання правничої допомоги може вчинятися усно у випадках:

1) надання усних і письмових консультацій, роз'яснень із правових питань з подальшим врученням клієнту документа, що підтверджує оплату наданих послуг;

2) якщо клієнт невідкладно потребує надання правничої допомоги, а укладення письмового договору за конкретних обставин є неможливим - з подальшим укладенням договору в письмовій формі протягом трьох днів, а якщо для цього існують об'єктивні перешкоди - у найближчий можливий строк.

3. Відсутність у клієнта необхідних документів, що підтверджують укладання договору про надання правничої допомоги, не позбавляє його права залучати свідків для підтвердження факту укладення договору або його умов.

Стаття 907-5 Надання клієнтові інформації про правничі послуги

1. Правник зобов'язаний до укладення договору про надання правничої допомоги надати клієнтові необхідну та достовірну інформацію про запропоновані правничі послуги, їх обсяг, види та особливості, про ціну та форму оплати наданих послуг, а також повідомити клієнту на його прохання інші відомості, що стосуються договору.

2. До реклами та інших пропозицій щодо правничих послуг, які надаються за договором про надання правничої допомоги, застосовуються положення статті 641 цього Кодексу.

2. Клієнт має право вимагати розірвання договору про надання правничої допомоги та відшкодування збитків, якщо внаслідок неповноти або недостовірності інформації, отриманої від правника, був укладений договір на виконання правничих послуг, які не мають тих властивостей, які мав на увазі клієнт.

Стаття 907-6. Істотні умови та зміст договору про надання правничої допомоги

1. Істотними умовами договору про надання правничої допомоги є

предмет договору, в тому числі якість правничих послуг, специфіка правника, ціна, відповідальність сторін, порядок припинення (розірвання) договору, строк договору та інші умови, визначені законодавством.

2. У договорі про надання правничої допомоги мають бути чітко визначені правничі послуги, які становлять зміст правничої допомоги, та дії, які належить вчинити правникові. Дії, які належить вчинити правникові, мають бути правомірними, конкретними та здійсненими. При цьому правник самостійно обирає правову позицію та визначає тактику надання правничих послуг, а також на свій розсуд приймає пов'язані з їх наданням рішення.

Стаття 907-7. Якість правничої допомоги

1. Правничі послуги, що надаються за договором про надання правничої допомоги, мають відповідати умовам договору про надання правничої допомоги, нормативних актах чи звичаях ділового обороту, а в разі їх відсутності або неповноти - вимогам, що звичайно ставляться до послуг відповідного характеру.

2. Якість правничих послуг, що надаються за договором про надання правничої допомоги, зумовлюється рівнем обізнаності правника щодо поточного стану законодавства, основних тенденцій судової практики, володіння ним навичками складання процесуальних документів, судового представництва тощо, та передбачає максимальну реалізацію його знань та навичок для цілей договору про надання правничої допомоги.

Стаття 907-8. Виконання договору про надання правничої допомоги

1. Правник повинен надати правничу допомогу особисто.

У випадку, якщо правником є адвокатське об'єднання чи бюро, або юридична особа, спеціально створена для здійснення діяльності з надання правничих послуг, правник зобов'язаний назвати клієнтові конкретну особу, яка буде надавати правничу допомогу.

2. За згодою клієнта правничі послуги за одним договором правничої допомоги можуть надаватися кількома правниками з визначенням прав та обов'язків кожного із правників.

За погодженням між правниками і клієнтом один із правників може представляти всіх інших правників у відносинах із клієнтом, а також представляти інтереси клієнта за договором про надання правничої допомоги, залишаючись відповідальним перед ним у розмірах своєї частки.

3. Правник має право, якщо інше не встановлено договором, залучити до надання правничої допомоги інших осіб, залишаючись відповідальним перед клієнтом за результат їхньої діяльності. Правник відповідає перед співвиконавцем за невиконання або неналежне виконання клієнтом своїх обов'язків за договором про надання правничої допомоги, а перед клієнтом - за порушення співвиконавцем свого обов'язку.

4. У випадках, встановлених договором або якщо клієнт був вимушений до цього обставинами, з метою охорони інтересів клієнта або третьої особи, в інтересах якої укладено договір про надання правничої допомоги, правник з дозволу клієнта має право покласти виконання договору про надання правничої допомоги на іншу особу (замісника), яка відповідає вимогам, передбаченим частиною першою статті 907-2 цього Кодексу, залишаючись відповідальним в повному обсязі перед клієнтом за порушення договору.

Клієнт має право у будь-який час відхилити замісника, якого обрав правник.

Якщо замісник правника був указаний у договорі про надання правничої допомоги, правник не відповідає за вибір замісника та за вчинені ним дії. Якщо договором про надання правничої допомоги не передбачена можливість вчинення дій замісником правника, або така можливість передбачена, але замісник у договорі не вказаний, правник відповідає за вибір замісника.

Стаття 907-9. Обов'язки правника

1. Правник зобов'язаний вживати усіх заходів щодо збереження майна, документів та інформації, переданих йому клієнтом, та відповідає за втрату або пошкодження цього майна і документів, а також за розголошення без дозволу клієнта інформації, переданої йому клієнтом, а також інформації щодо наданих правничих послуг, в тому числі й отриманої в ході їх надання.

2. Правник зобов'язаний забезпечити конфіденційність відомостей щодо предмета договору про надання правничої допомоги, ходу його виконання та одержаних результатів, якщо інше не встановлено законом або договором. Обсяг відомостей, що належать до конфіденційних, встановлюється законом або договором.

3. Правник зобов'язаний повідомляти клієнта про хід виконання договору про надання правничої допомоги, а також своєчасно попередити клієнта про те, що додержання вказівок клієнта загрожує якості або придатності результатів виконання договору, а також про наявність інших обставин, що не залежать від правника, які загрожують якості або придатності результатів виконання договору.

4. Після завершення надання правничої допомоги або в процесі її надання клієнтові правник зобов'язаний надати йому рекомендації, яких необхідно дотримуватись для найбільш вірогідного досягнення очікуваного клієнтом результату, а також про можливі для клієнта або інших осіб наслідки недодержання відповідних рекомендацій.

5. Після завершення надання правничої допомоги або в разі припинення договору про надання правничої допомоги до його виконання правник зобов'язаний надати звіт про результати виконання договору про надання правничої допомоги та звіт про витрати, пов'язані з його виконанням.

6. Договором про надання правничої допомоги або законом можуть бути встановлені також інші обов'язки правника.

Стаття 907-10. Обов'язки клієнта

1. Клієнт зобов'язаний при укладенні договору про надання правничої допомоги надати правникові інформацію про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для належного виконання договору, і надалі інформувати його про будь-які зміни, які стосуються предмета договору про надання правничої допомоги, а також забезпечити правника засобами, необхідними для надання правничої допомоги.

2. Клієнт зобов'язаний сприяти правникові у випадках, в обсязі та в порядку, встановлених договором про надання правничої допомоги.

3. Клієнт зобов'язаний відшкодувати правникові витрати, пов'язані з наданням правничої допомоги, а також виплатити правникові плату за надані правничі послуги.

Якщо виконання правничих послуг за договором про надання правничої допомоги стало неможливим внаслідок дій клієнта, правник має право на сплату йому встановленої ціни з урахуванням плати за надану частину послуг, за вирахуванням сум, які правник одержав або міг одержати у зв'язку з невиконанням клієнтом договору.

4. Правник має право не розпочинати надання правничих послуг за договором, або зупинити їх надання, якщо клієнт не надав документів, інформації або інших засобів, необхідних для надання правничої допомоги, і цим створив неможливість виконання договору правником.

Стаття 907-11. Розмір плати за договором про надання правничої допомоги

1. Вартість правничих послуг, виконаних за договором про надання правничої допомоги, визначається за погодженням сторін, якщо інше не передбачено у встановленому порядку преїскурантами (цінниками), тарифами тощо.

2. Правничі послуги оплачуються клієнтом після їх остаточного надання клієнтом. За згодою клієнта правничі послуги можуть бути ним оплачені при

укладенні договору про надання правничої допомоги шляхом видачі авансу або у повному обсязі.

3. Ціна послуг у договорі про надання правничої допомоги включає відшкодування витрат правника та плату за надані ним послуги.

Стаття 907-12. Строк договору про надання правничої допомоги

1. Строк договору про надання правничої допомоги встановлюється за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено законом або іншими нормативно-правовими актами.

2. Якщо у договорі про надання правничої допомоги не встановлені строки надання правничих послуг, правник зобов'язаний надати послуги, а клієнт має право вимагати їх надання у розумні строки, відповідно до суті зобов'язання, характеру та обсягів послуг та звичаїв ділового обороту.

Стаття 907-13. Припинення договору про надання правничої допомоги

1. Договір про надання правничої допомоги припиняється на загальних підставах припинення договору, а також у разі:

- 1) відмови клієнта або третьої особи, на користь якої укладено договір про надання правничої допомоги, від договору;
- 2) відмови правника від договору у випадках, передбачених законом;
- 3) визнання клієнта недієздатним, обмеження його цивільної дієздатності або визнання безвісно відсутнім;
- 4) встановлення невідповідності правника вимогам, визначеним ч.1 ст.907-2 цього Кодексу;
- 5) смерті клієнта або третьої особи, на користь якої укладено договір про надання правничої допомоги;
- 6) смерті правника-фізичної особи.

2. Клієнт або третя особа, на користь якої укладено договір про надання правничої допомоги, має право відмовитися від договору про надання правничої допомоги у будь-який час. Відмова від права на відмову клієнта

або третьої особи, на користь якої укладено договір про надання правничої допомоги, від договору про надання правничої допомоги є нікчемною.

Стаття 907-14. Права клієнта у разі істотного порушення правником договору про надання правничої допомоги

1. Якщо правником були допущені істотні відступи від умов договору про надання правничої допомоги або інші недоліки наданих правничих послуг, він має право вимагати за своїм вибором:

- 1) безоплатного усунення цих недоліків у розумний строк;
- 2) відшкодування його витрат на усунення недоліків чи відповідного зменшення плати;
- 3) розірвання договору та відшкодування збитків.

Стаття 907-15. Розірвання договору про надання правничої допомоги

1. Договір про надання правничої допомоги може бути розірваний, у тому числі шляхом односторонньої відмови від договору, в порядку та на підставах, встановлених цим Кодексом, іншим законом або за домовленістю сторін.

2. Клієнт має право у будь-який час відмовитися від договору про надання правничої допомоги, сплативши правникові частину встановленої ціни правничих послуг пропорційно фактично наданому їх обсягу до повідомлення про відмову від договору, та відшкодувавши йому витрати, здійснені до цього моменту з метою виконання договору, якщо вони не входять до частини ціни роботи, яка підлягає сплаті. Умови договору, що позбавляють клієнта цього права, є нікчемними.

Порядок і наслідки розірвання договору про надання правничої допомоги визначаються домовленістю сторін або законом.

Стаття 907-16. Відповідальність правника за порушення договору про надання правничої допомоги

1. Збитки, завдані клієнту невиконанням або неналежним виконанням договору про надання правничої допомоги, підлягають відшкодуванню

праником, у разі наявності його вини, у повному обсязі, якщо інше не встановлено договором. Правник, який порушив договір про надання правничої допомоги при здійсненні ним адвокатської або підприємницької діяльності, відповідає за це порушення, якщо не доведе, що належне виконання виявилось неможливим внаслідок непереборної сили або умисних дій клієнта, якщо інше не встановлено договором або законом.

2. Упущена вигода підлягає відшкодуванню у випадках, встановлених законом.».

2. Цей закон набирає чинності з дня його опублікування.

**Голова
Верховної Ради України**

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Люльчук Н. М. Поняття та сутність договору про надання правничої допомоги. Науковий вісник публічного та приватного права. 2019. № 4. Т. 1. С. 123–128.
2. Люльчук Н. М. Щодо історичної генези інституту правничої допомоги в Україні. Науковий вісник публічного та приватного права. 2019. № 3. Т. 1. С. 55–62.
3. Люльчук Н. М. Європейський досвід цивільно-правового регулювання надання правничої допомоги. Підприємництво, господарство і право. 2019. Випуск № 5. С. 47–55.
4. Люльчук Н. М. Договір про надання правничої допомоги у механізмі реалізації права людини на правову допомогу. «Visegrad Journal on Human Rights». М. Мішкольц. № 2. С. 58–64.
5. Люльчук Н. М. Неякісне надання правничих послуг, як підстава цивільно-правової відповідальності. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 3. С. 18–24.
6. Люльчук Н. М. Особливості укладення договору про надання правничої допомоги. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 2. С. 48–53.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Люльчук Н. М. Становлення інституту правничої допомоги за часів Давньої Русі та Литовсько-Руської держави. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Мішкольц, Угорщина. 19–20 квітня 2019 р.). С. 21–24.

8. Люльчук Н. М. Правова природа надання правничої допомоги. Міжнар. наук.-практ.конф. (м. Одеса, Україна.17 травня 2019 р.). С. 141–144.

9. Люльчук Н. М. Форма договору про надання правничої допомоги. Міжнар. наук.-практ.конф. (м. Одеса, Україна.10–11 серпня 2018 р.). С. 25–28.

10. Люльчук Н. М. Сторони договору про надання правничої допомоги. Міжнар. наук.-практ.конф. (м. Львів, Україна. 15–16 лютого 2019 р.). С. 41–45.

11. Люльчук Н.М. Засади укладення, зміни та припинення договору про надання правничої допомоги. Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи: Міжнар. наук.-практ.конф. (м. Дніпро, Україна. 31 січня – 1 лютого 2020 р.). Дніпро: Громадська організація «Правовий світ», 2020. С. 26–32.